

1998. 4. szám

JEL- KÉP

KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiáért Alapítvány
és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti
Kutatócsoport folyóirata

Szerkesztőbizottság

ANGELUSZ RÓBERT
GÁLIK MIHÁLY
GYÖRGY PÉTER
HORÁNYI ÖZSÉB
TAMÁS PÁL
TERESTYÉNI TAMÁS (*főszerkesztő*)
WESSELY ANNA

Tanácsadó testület

ALMÁSI MIKLÓS
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ
CSEPELI GYÖRGY
GEORGE GERBNER
HANN ENDRE
SVENNIK HØYER
HUNYADY GYÖRGY
LEVENDEL ÁDÁM
PETŐFI S. JÁNOS
PLÉH CSABA
ROBERT STEVENSON
TARDOS RÓBERT

A szerkesztőség címe:

JEL-KÉP

MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

1064 Budapest, Izabella u. 46.

Tel.: 3423-130/27, 28

Tördelés és sokszorosítás: Osiris Kft.

HU ISSN 0209–584X

TARTALOM

KÖZGONDOLKODÁS

ÖSSZEÁLLÍTÁS AZ 1998. ÉVI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOKKAL KAPCSOLATOS KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOKRÓL	3
ELŐSZÓ HELYETT (Sik Endre)	3
MAGYAR GALLUP INTÉZET (Bodor Tamás)	4
MARKETING CENTRUM (Marián Béla)	8
MEDIÁN (Hann Endre)	28
SOFRES MODUS (Kabai Imre – Pálvölgyi Miklós)	31
SZONDA IPSOS (Závecz Tibor)	43
Tóka Gábor: VÁLASZTÁSI KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK ÉS ELŐREJELZÉSEK 1998-BAN	53

MÉDIA

Messing Vera: NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK KÉPE A MAGYAR SAJTÓ HÍREIBEN	77
--	----

KITEKINTÉS

Pléh Csaba: PÓKOK A HÁLÓBAN. A HÁLÓZATI GONDOLKODÁS ÉS A MAI PSZICHOLÓGIA	93
--	----

TALLÓZÓ

BUDAPESTI NAPLÓ, AVAGY SUSAN CSODAORSZÁGBAN (Boross Ottilia)	101
---	-----

A JEL–KÉP-nek ez a száma az OTKA (témaszám: 025096)
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg.

KÖZGONDOLKODÁS

ÖSSZEÁLLÍTÁS AZ 1998. ÉVI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOKKAL KAPCSOLATOS KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOKRÓL

ELŐSZÓ HELYETT

A Magyar Szociológiai Társaság szervezésében 1998. április 29-én kerekasztal-beszélgetésre került sor, ahol a választásokkal kapcsolatos módszertani megoldásokat mutatták be az ilyen típusú kutatásokat végző cégek. A beszélgetés során kiderült, hogy nagyon sok tisztázatlan pontja van a kutatásoknak, illetve, hogy félreértések és nem szándékolt félreértelmességek is rontják a cégek egymás közötti, a cégek és a „köztes-fogyasztók” (média, kutatók), következésképpen a hírtermelők és a „végső” hírfogyasztók közötti kommunikációt.

A Magyar Szociológiai Társaság úgy látta, hogy helyzeténél fogva alkalmas katalizátora lehetne egy olyan folyamatnak, hogy a választáskutatások professzionális, de ellenérdekű résztvevői módszereiket alaposabban végiggondolhassák, fejleszthessék, megvitathassák és ezen munkálkodás eredményeit a szakmai nyilvánossággal megoszthassák. Javasoltuk egy konzorcium létrehozását, amelyben az érintett cégek szakemberei és független kutatók, valamint médiaszakemberek vennének részt, s amelynek célja a választáskutatások színvonalának emelését és az összehasonlító elemzés eredményességének javítását szolgáló alapkutatások folytatása lenne.

Javasoltuk továbbá egy szakmai panel életre segítését a Magyar Szociológiai Társaságon belül, amely – a fenti konzorciummal is együttműködve – vitákat és módszertani vizsgálatokat kezdeményezne azért, hogy a jövőben folytatandó választáskutatások „szabványosítottabb” módon történjenek (ide értve a kutatások módszereit, a közlés módját, az elemzés alapelveit stb.). Azt terveztük, hogy mindeme erőfeszítéseink eredményét a Jel-Kép egy különszámában közreadjuk, illetve az MSZT novemberi közgyűlésén megvitatjuk.

Hogy ne csak a szánk járjon, Angelusz Róbert, Cseh-Szombathy László (testületi elnök), Sík Endre, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás, Tomka Miklós részvételével íziben létrehoztunk egy alkalmi testületet azzal a céllal, hogy a piaci szereplőkkel egy szakmai megbeszélés keretében megvitassuk ötletünk életképességét.

A találkozó létrejött. Minden olyan politikai közvélemény-kutatást is folytató piaci szereplőt meghívtunk, amelyről csak tudtunk. Eljött, és különféle fenntartások, kétségek

hangoztatása mellett is támogatta az ötletet a Marketing Centrum, a Sofres Modus, a Szonda Ipsos és a TÁRKI képviselője. A Medián vezetője akadályoztatása miatt nem tudott eljönni. A Magyar Gallup Intézet a megbeszélésen ugyan nem képviseltette magát, de a későbbiekben elküldte anyagát a Jel-Kép számára.

Az ügy most helyben jár, de a javasolt közös gondolkodás első termékeként megszületett a Jel-Kép ezen számának közvélemény-kutatási összeállítás, amelybe a fenti intézetek közül – a főszerkesztő többszöri kérése ellenére – egyedül a TÁRKI nem küldött anyagot. A cégektől beérkezett írások műfajilag meglehetősen eltérőek: vannak közöttük másodelemzés jellegű áttekintések a választási felmérésekről, van olyan írás, amely nem annyira (az egyébként annak idején már közzétett) kutatási eredményekre, hanem módszertani kérdésekre és a nyilvánosság problémáira koncentrál, és van olyan anyag is, amely csupán csokorba gyűjtötte a választások környékén már megjelent publikációkat. E színes összeállításban Tóka Gábor szorosan kapcsolódó tanulmánya segít eligazodni. Reményeim szerint az itt olvasható munkák meggyőzik az Olvasót arról, hogy szükség van a további intenzív együttgondolkodásra.

Budapest
1998. augusztus 19.

*Sik Endre,
a Magyar Szociológiai Társaság elnöke*

MAGYAR GALLUP INTÉZET

(Összeállította: Bodor Tamás)

A Gallup a választásokat megelőző kampányidőszakban rendszeresen szondázta a közvéleményt. A pártpreferenciák mérésén túl, a politikai közélet számos dimenzióját térképeztük fel annak érdekében, hogy a pártválasztás miértjeiről, az emberek döntései mögött meghúzódó összetett oksági struktúráról is képet nyerjünk. A következőkben a választásokat megelőző hónapok legfontosabb trendjeit foglaljuk össze.

A Gallup a pártpreferenciák minél pontosabb mérése érdekében kulcsfontosságúnak tartja a pontos mintaválasztást és mintakontrollt. Megbízható eredményeket csak a teljes választókorú népességet reprezentáló minta használatával nyerhetünk. A „reprezentativitást” a mintavétel módja határozza meg, ezen belül pedig módszertani újdonság volt a többszörös mintavételi keretek bevezetése. Az 1. táblázatban a '97 decembere és '98 áprilisa közötti méréseinkhez használt minták nagyságát és az adott mintanagyságokhoz tartozó konfidencia intervallumokat közöljük:

1. táblázat

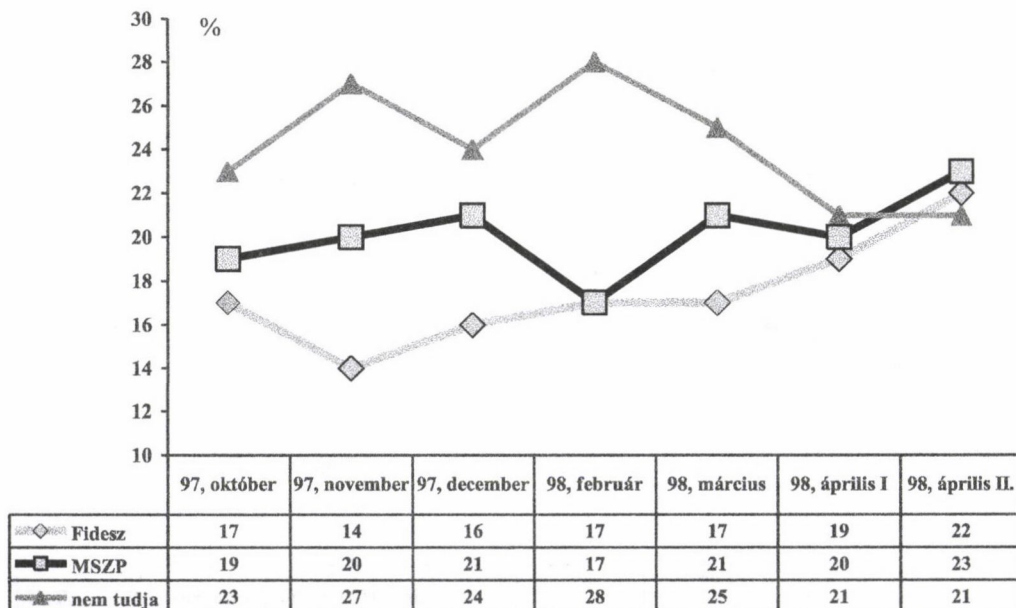
	Mintanagyság	konfidencia intervallum (+/-%)
'97. október	1000	3,2
'97. november	2000	2,2
'97. december	2000	2,2
'98. február	1000	3,2
'98. március	2000	2,2
'98. április I.	1500	2,6
'98. április II.	2000	2,2

A konfidencia intervallum értékei azt mutatják, hogy adataink a teljes lakosságra vonatkozóan legfőlegbb milyen mértékben (százalékban) térhetnek el attól az eredménytől, amit abban az esetben kaptunk volna, ha minden egyes felnőtt magyar állampolgárt megkérdeznénk.

A választási kampány elején már világos volt, hogy két párt párviadalát kell nyomon követni. A két legerősebb párt, a Fidesz és az MSZP támogatottságának alakulását októbertől a választások első fordulójának küszöbéig követve, a következő trendről számoltunk be.

1. ábra

A Fidesz és az MSZP támogatottsága

A múlt év októberétől ez év februárjáig az MSZP vezető pozíciója megkérdőjelezhetetlennek tűnt, a szakma által is gyakran ismételt „nincs alternatíva” igazságát mintha a közvélemény is visszajelezte volna. A szocialisták hegemoniája azonban csak a „bizonytalan”

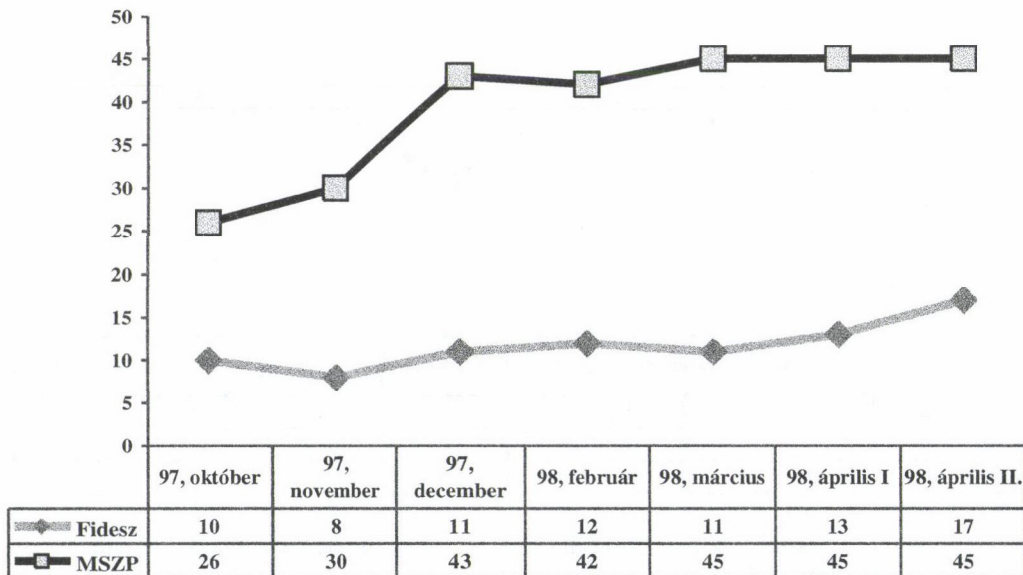
szavazók magas aránya mellett állt fenn. Ez más szóval azt jelenti, hogy a mérések validitása, és nem a megbízhatósága volt problematikus, ha azokat is figyelembe vesszük kampány előtti időszakban, akik még nem döntöttek el, de nem is igen foglalkoztak azzal, hogy melyik pártra szavaznának. Volt tehát a kampányidőszakot megelőzően egy viszonylag nagy számú potenciális szavazat-tömeg, amely a továbbiakban aktivitásba fordulva, az erőviszonyok átrendeződését eredményezhette.

Különös figyelmet érdemelnek a februári mérés eredményei. Ez volt az a pillanat, amikor a Gallup mérése szerint (és érdekes ellentétben a legtöbb cégnek a nyilvánosság számára publikált eredményeivel) a szocialisták olyannyira visszaestek, hogy a Fidesz mérsékelt megerősödésével behozta novemberben még tetemes hátrányát. A szocialisták visszaesése nem más párt előretörését jelentette, hanem az MSZP „váratlan” meggyengülése mögött szavazóinak elbizonytalanodása állt. (Februári mérésünk az egész közvéleményt megrázó Fenyő-gyilkosság utáni napokra esett.) Március és április folyamán a bizonytalanok száma folyamatosan és nagymértékben csökkent, a választópolgárok mind nagyobb hányada kötelezte el magát valamelyik párt mellett. A jelenségből márciusban leginkább a szocialisták profitáltak, sikerült visszaszerezniük vezető pozíciójukat, míg a kampány utolsó hónapja a Fideszé volt. Ez azt eredményezte, hogy a két legerősebb párt fej fej mellett haladva fordult a célegyenesbe.

A választások kimenetele tehát, méréseink tanúsága szerint, nyílt volt. De vajon mit érzékelt ebből a közvélemény? (A „véleményklíma” adatok az azon kérdésre adott válaszokból állnak elő, amely az egyén percepciója szerinti legerősebb pártra fókuszál: „Mit gondol, melyik párt kapná a legtöbb szavazatot?”)

2. ábra

A Fidesz és az MSZP esélyeinek érzékelése

Adataink szerint az MSZP-t a közvélemény mindvégig jóval esélyesebbnek tartotta a választások megnyerésére, mint legerősebb riválisát. A szocialisták fölényét a véleményklímában talán jól szemlélteti egy 1994. márciusi Gallup adat: akkor az MSZP abszolút többségét eredményező választások előtt a választópolgárok 25%-a vélekedett úgy, hogy ők kapnák a legtöbb szavazatot, idén márciusban 45%. Figyelemreméltó az az előretörés, amit az MSZP október és december között produkált a közvélemény győzelmi várakozásaiban: 17%-kal növekedett javukra a klímamutató, ugyanakkor a Fidesz esetében stagnált. A közvélemény azonban, amelyik leginkább a tv üzenetein keresztül érzékelte az esélyeket, nem jelezte vissza azt, amit a Gallup legelőször februárban mért, vagyis azt, hogy a szocialista párt vezető pozíciója megrendült.

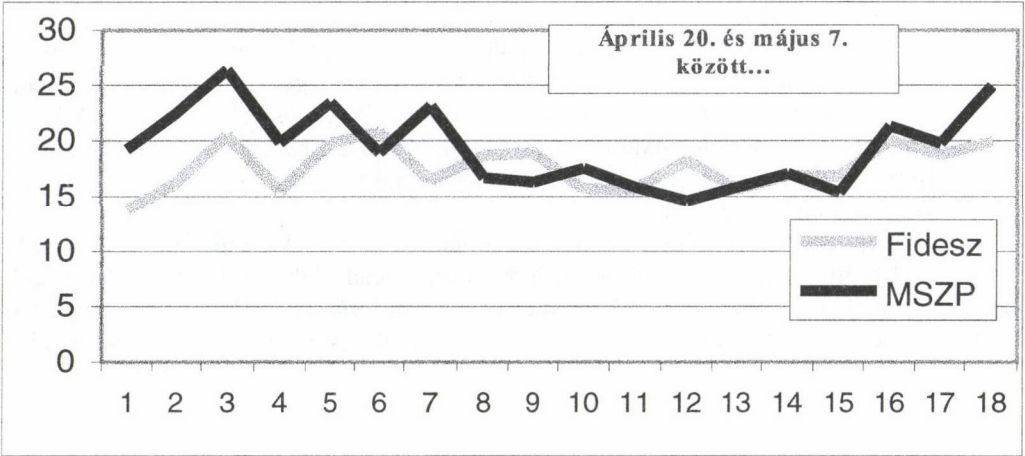
A választások első fordulóját megelőző hetekben, 18 egymást követő napon (április 20. és május 7. között) a Gallup naponta mérte a pártpreferenciák alakulását. Ez idő alatt 8252 interjú készült el, 5645 telefonos, 2607 személyes megkérdezéssel. A 18 nap eredményeit a 2. táblázat, illetve a 3. ábra mutatja. A pártpreferenciák mellett közöljük a klíma-adatokat is.

2. táblázat

Napok (április–május)	Fidesz	MSZP <i>Melyik pártra szavazna?</i> (%)	NT/NV	Fidesz	MSZP <i>A legtöbb szavazatot kapná</i> (%)
20	14	19	46	21	46
21	16	22	39	16	58
22	20	26	35	13	45
23	16	20	44	20	42
24	20	23	35	19	41
25	21	19	36	18	43
26	16	23	36	18	45
27	19	17	44	17	39
28	19	16	40	16	42
29	16	18	40	16	37
30	16	16	48	18	39
1	18	15	36	19	37
2	16	16	35	14	39
3	17	17	34	15	38
4	17	15	39	16	47
5	20	21	34	18	45
6	19	20	33	16	44
7	20	25	24	17	46

3. ábra

A Fidesz és az MSZP támogatottsága a választást megelőző 18 napon

A számsorok a választások küszöbén a két vezető párt rendkívül szoros versenyét mutatják. A választások előtt néhány nappal csak a trendek ismeretében lehetett megjósolni, melyik párt kerül ki győztesen a küzdelemből. A két exit poll arra adott választ, hogy végülis melyik társadalmi rétegek álltak a rendszerváltás befejezését jelentő aggregát választói döntés mögött. A GALLUP a kampány napi méréseinek adatait többdimenziós bontásban folyamatosan hozzáférhetővé tette a www.gallup.hu honlapján. Ugyanitt egy térképszervert is működtetett, ahol az exit pollok eredményei mély területi bontásokban is hozzáférhetőek voltak.

MARKETING CENTRUM

(Összeállította Marián Béla)

A közvélemény alakulása szempontjából négy szakaszra tagolható az 1998-as parlamenti választások időszaka: 1. a látens kampány időszakára (1997. vége, 1998. legeleje); 2. a hivatalos kampány időszakára (1998 márciusától az első fordulói); 3. a két forduló közötti időszakára; és végül 4. a választások utáni időre. A jelen tanulmányban ezeket a szakaszokat figyelembe véve ismertetjük a Marketing Centrum Országos Piackutató Intézet Közvélemény-kutató Üzletága által készített politikai felmérések legérdekesebb és legtanulságosabb eredményeit.

A rendszerváltás utáni választások mindegyikén hatalomváltásra szavazott a polgárok többsége. Ugyanakkor a '98-as választások előtt sokkal kevésbé volt „leváltós” hangulatban a közvélemény, mint az előző választásokon. Az Antall-kormánytól nagyon hamar meg-

vonták az emberek a bizalmukat, és 1991-től egészen a '94-es választásig mindvégig csaknem kétszerannyi „biztos” szavazó kívánt az akkori ellenzéki pártokra voksolni, mint az akkori koalíció pártjaira. Ez az állítás még akkor is igaz, ha a kisgazdapárto(ka)t a koalíciós pártok közé soroljuk, noha '92-től Torgyán József csaknem olyan hevesen támadta az Antall–Boross kormányokat, mint '94 után a Horn kormányt.

Az MSZP–SZDSZ koalíció valamivel tovább meg tudta őrizni a támogatottságát, mint az elődje. Az első komoly népszerűségvesztést a „Bokros-csomag” után kellett elkönyvelniük. Ekkor elsősorban az MSZP hívei fordultak el kedvenc pártjuktól, ám a szocialisták lakossági támogatottsága a mélypontra sem került 12 százalékos alá. Ez a nagyon fontos adat azt jelzi, hogy az MSZP-nek tekintélyes törzsközönsége van, akik tűzön-vízen át kitartanak választott pártjuk mellett. Az összes többi párt esetében ennél lényegesen kisebb a törzsközönség aránya. Olyannyira, hogy szinte bármelyik párt könnyen lesüllyedhet a parlament küszöb alá, amennyiben elveszíti azokat a támogatóit, akik ad hoc jelleggel – erős érzelmi-ideológiai kötődés nélkül – támogatják őket. Példa erre a KDNP és az MDF szereplése, valamint az SZDSZ választások utáni támogatottsága. Az MSZP-n kívül talán az FKGP-nek is van akkora törzsközönsége, amely mélypontra is átsegíti a pártot az ötszázalékos küszöbön, ám a Fidesz-MPP és az FKGP életében idáig még nem voltak akkora válságok, mint amekkorák a másik három nagy rendszerváltó pártnál előfordultak, így a dolog még nincs kipróbálva.

A második törést a „Szokai–Tocsik-ügy” jelentette az MSZP–SZDSZ koalíció támogatottságában. Az elhúzó – és tulajdonképpen mindmáig lezáratlan – ügy az SZDSZ-t tépázta meg jobban. Talán azért, mert a kisebbik koalíciós párt lemondásokkal és önostorozással reagált a történetekre, míg az MSZP bölcsen hallgatott, illetve Horn Gyula – ha fájó szívvel is, de – leváltotta a közvélemény által felelősnek tekintett minisztert, illetve az ÁPV Rt. vezérkarát.

A Horn–Kuncze kormány megítélése szempontjából a mezőgazdasági kistermelők tiltakozó hulláma volt a harmadik sorsdöntő esemény. Ennek hatására a kormánypártok és a kormány tekintélye '97 tavaszán újból mélypontra került. Ha ekkor tartották volna a választásokat, akkor az ellenzék kétharmados többséget szerzett volna a parlamentben (1. ábra). '97 májusára azonban kifulladásra a METÉSZ akciói, ráadásul a szervezet belső vitáival, és a MIÉP, illetve az FKGP melletti nyílt elköteleződésével kompromittálta magát. Áprilisban, májusban pedig beindult a kormány „sikerpropagandája”, amely arra alapozódott, hogy a szigorító intézkedések hatásai kezdtek megmutatkozni az ország makrogazdasági mutatóiban. A kedvező fordulatot még csak nagyon kevesen érzékelték a saját bőrükön, ám az általános gazdasági pesszimizmust az év végére kezdte felváltani rövid távon a mérsékelt, hosszabb távon pedig a határozott optimizmus. Mindezt az tette lehetővé, hogy a kormány nyilatkozatait alátámasztották a hazai és a külföldi független gazdasági elemzők is, és 1997-ben már nem voltak igazán súlyos szigorítások.

Végül is '97 végére kiegyenlítődött a kormánypártok és az ellenzék támogatottsága, és az is eldőlt, hogy a Fidesz-MPP az ellenzék, az MSZP pedig a koalíciós oldal vezető ereje (3. és 4. ábra). Ez utóbbinak különösen nagy jelentőséget ad a magyar választási rendszer. Sok egyéni mandátum begyűjtésére ugyanis csak annak a pártnak van esélye, amelyik a második fordulóban integrálni tudja más pártok támogatóinak a szavazatait. Koalíciós oldalon tulajdonképpen sohasem volt kérdéses az MSZP főlénye, és '97 nyarától folyamatosan növekedett a nagyobbik kormánypárt támogatottsága, miközben az önmagával és a koalíciós szerepvállalásával meghasonlott SZDSZ megrekedt a 6-7 százalékos szinten. Ellenzéki ol-

dalon kissé másként alakult a helyzet. Az MDF nem tudta kiheverni '94-es katasztrofális vereségét, és '97 elejére már világossá vált, hogy támogatósságuk az öt százalékos küszöb alatt fog maradni '98-ban.

A KDNP-re sokáig az volt a jellemző, hogy kicsi, ám meglehetősen stabil szavazótáborra van. Ezen csak a párt hasadása változtatott, és az Isépy Tamás, Surján László nevével jelzett vonal kiválása után egyértelművé vált, hogy ők sem fogják elérni az öt százalékot. Mindez azt jelentette, hogy a Fidesz-MPP és az FKGP között kellett eldőlnie annak, hogy melyik párt lesz az ellenzék vezető ereje. A meccset tulajdonképpen Torgyán József döntötte el a „féregirtós” beszéde által elhíresült „kormánybúcsúztató” nagygyűléssel. A magyar közvélemény nagyon elutasítja a radikális, szélsőséges hangnemet, és az elhíresült beszéd után sokan megvonták a bizalmukat a kisgazdapárttól. Pedig a „Bokros-csomag” után az FKGP vált a legtámogatottabb párttá, mivel éppen Torgyán József bírálta a legélesebben a gazdasági szigorító intézkedéseket. Ugyanakkor a kisgazdák lakossági támogatottsága sohasem került 18 százalék fölé. A kisgazdapárt támogatottságának ingadozásai mögött meghúzódik egy nagyon sajátos tényező is. Az FKGP hangneme és gazdasági ígéretései elsősorban a rendszerváltás veszteségeire hatottak. Ezek a nehéz helyzetben élő, elkeseredett, és többnyire iskolázatlan emberek viszont nosztalgiával tekintenek a Kádár-korszakra, így aztán egyáltalán nem vevők az antikommunista retorikára. Végül is a „kormánybúcsúztató” után a Fidesz-MPP befogta az FKGP-t, '97 közepére pedig egyértelműen átvette a vezetést.

A '94-es választások után a Fidesznek volt a legkisebb parlamenti frakciója. Egyrészt mert az előző választások előtt átengedték a vezető ellenzéki párt szerepét az MSZP-nek, másrészt azért, mert a liberális szavazók a választások idején jobban bíztak az SZDSZ-ben, mint az MDF felé nyitott fiatal demokratákban. A '94–98-as ciklusban viszont a Fidesz-MPP nagyon tudatosan törekedett arra, hogy integrálja az ellenzéki erőket. Ennek meg is lett a gyümölcse: '97 közepére egyértelműen a Fidesz-MPP vált a vezető ellenzéki párttá, és mindmáig dinamikusan növekszik a támogatottságuk. Először begyűjtötték az MDF-ről lemorzsolódó szavazók támogatását, aztán a KDNP belviszálya miatt csalódottakat, végül a választások után az FKGP számos szavazója is a vezető kormánypárt táborához csatlakozott. Mindez azért történhetett így, mert a Fidesz már régóta rokonszenves párt, és ők váltják ki a legkevesebb ellenérzést más pártok híveiből. Ez egyébként az előző választási ciklusban is így volt, és évekig a Fidesz volt a legtámogatottabb párt.

'97 végére végül is felállt a mezőny a választási küzdelemhez, és a politika történései egyre inkább alárendelődtek a választási szempontoknak (ide értve az év kétségkívül legfontosabb eseményét is: a NATO népszavazást). A népszavazási kampány elsődleges politikai hatása az volt, hogy aktivizálta a passzivitásba húzódo választókat. Ezt elsősorban az jelezte, hogy október és november eleje között 55 százalékról 63 százalékra emelkedett azok aránya, akik biztosra ígérték részvételüket egy „most vasárnapi” parlamenti választáson. Ez a 63 százalék pontosan megegyezett a '93 végén regisztrált szavazókedvvel, ami ekkortájt azt sejtette, hogy '98-ban sem fog elmaradni a választási részvétel a '94-es közel 70 százaléktól. A népszavazás aktivizáló hatása azonban hamar elmúlt, és decembertől április végéig egyértelműen alacsonyabb részvételi kedvet regisztráltunk, mint a '94-es kampány időszakában. Ez pedig már azt jelezte, hogy '98-ban kevesebben fognak az urnákhoz járulni, mint '94-ben.

Egy közvéleménykutatás kérdezőségi szituációjában, a fotelben hátra dőlve persze könnyebb azt mondani, hogy elmegyünk majd szavazni, mint tényleg kimenni a hideg (vagy meleg vagy esős stb.) utcára és elballagni a szavazóhelyiségig. Így aztán a megkérdőzettek egy ré-

sze nem tartotta be a népszavazási részvételre tett ígérését. Mint tudjuk, november 16-án – felfelé kerekítve – 50 százalékos volt a tényleges részvételi arány, miközben november 6. és 11. között a megkérdezettek 62 százaléka mondta azt, hogy biztosan elmegy. Az adatok alapján egyébként 57 százalékos részvételt és 87 százalékos igent jeleztünk volna előre, ha erre a kampánycsend megsértése nélkül lehetőségünk lett volna. Azokról a „biztos” szavazókról ugyanis, akik nem tudták, hogy hogyan válaszoljanak a népszavazási kérdésre, joggal feltételeztük, hogy végül is nem fognak elmenni.

A népszavazás eredményét minden közvélemény-kutató intézet pontosan jelezte előre, ugyanakkor a várható részvételt mindenki felül becsülte. Ez csak részben magyarázható azal, hogy közvélemény-kutatásokkal a részvételi kedv általában kevésbé pontosan jelezhető előre, mint amennyire pontos tud lenni a véleménymegoszlások, illetve a pártpreferenciák „mérése”. A kritikusan alacsony népszavazási részvétel viszont nyilvánvalóan összefügg a NATO csatlakozás kérdéséhez kötött – a külföldiek földtulajdonlásával kapcsolatos – kérdések körüli huzavonával is, illetve azzal, hogy csak rövid és visszafogott kampány folyt a november 16-ai referendum előtt.

A népszavazási kampány pártpolitikai szempontból az SZDSZ-nek kedvezett. Talán azért, mert a pártok közül egyedül ők álltak ki plakátokkal is a NATO csatlakozás mellett, ráadásul az euro-atlanti integráció eszméje harmonizál az SZDSZ arculatával. A kisebbik kormánypárt lakossági támogatottsága végül is 6 százalékról 9 százalékra növekedett, ami önmagában még a felmérések hibahatárán belül van, ám az SZDSZ híveinek nagyon megjött a szavazókedve is. Így a biztos pártválasztók körében megduplázódott a támogatottságuk. Az SZDSZ elsősorban korábban elbizonytalanodott híveit tudta ismét maga felé fordítani. Ezt többek között onnan tudjuk, hogy a politika iránt nagyon vagy közepesen érdeklődők körében nem változott a szabad demokraták támogatottsága, a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők körében viszont 8 százalékkal növekedett.

'97 végén támogatottság szerint négyféle párt volt Magyarországon. A választások megnyerésére a Fidesz-MPP és az MSZP tűnt esélyesnek. Ekkor azt lehetett látni, hogy az első fordulót ismét a szocialisták nyerik, a '94-es győzelmükhöz hasonló eredménnyel, ám a második fordulóban lényegesen jobbnak tűntek a Fidesz jelöltek esélyei. A harmadik helyért az SZDSZ és az FKGP küzdött egymással. A kiszegzák támogatottabbak voltak, de ekkor még azt lehetett hinni, hogy az SZDSZ '98-ban is hatékony kampányt fog folytatni. Annak idején '90-ben és '94-ben is néhány hónap alatt fel tudták magukat tornáztatni 7-8 százalékról 20 százalékra, és '97 végén is jelentősen elmozdult az SZDSZ támogatottsága a népszavazási kampány hatására.

Az MDF-nek és a KDNP-nek a parlamentbe kerülésért kellett harcolnia, és az nagyon valószínűtlennek látszott, hogy ez mindkét pártnak sikerüljön, hiszen mindketten ugyanazon választói kör kegyeiért kampányolhattak a siker reményével. Mindez azt sejtette, hogy csak 4, esetleg 5 párt képviselőiből fog felállni a következő országgyűlés, ugyanis a MIÉP, a Munkáspárt és az MDNP éveken át esélytelennek tűnt az öt százalékos küszöb átlépésére. Különösen azért, mert támogatóik szavazókedve messze elmaradt a nagyobb pártok híveitől. Ez különösen így volt a NATO népszavazás idején, amikor is mind a Munkáspárt, mind a MIÉP a reménytelennek tűnő „nem”-re buzdította híveit.

A közelgő választások alapkérdését a '97 végén készült felmérések alapján már meg lehetett fogalmazni: mekkora fölényrel nyeri az MSZP az első fordulót? Az ugyanis már ekkor világosan látszott, hogy a Fidesz-MPP jelöltjei akár 7-8 százalékos hátrányt is le tudnak majd dolgozni a második fordulóban. Ha tehát 6-7 százaléknál kisebb előnnyel nyerne

az MSZP, akkor kormányváltás lenne, ha 7-10 százalékos lenne az előnyük, akkor nagyon nehéz lenne kormányt alakítani (kivéve nagykoalíciót), ha pedig jóval 10 százalék fölött lenne a nagyobbik párt előnye, akkor ismét abszolút többséget szerezhetnek. Az is világosan látszott, hogy mindez döntően a részvételi arányon fog múlni. A két élenálló párt lakossági támogatottsága ugyanis nagyjából egyforma volt, ám az MSZP hívei sokkal elszántabb szavazónak mutatkoztak, mint az ellenzékiek.

'98 elején viszont megtörni látszott a Fidesz-MPP lendülete, miközben az MSZP visszahódította '94-es szavazóit. A szocialisták '94 óta csalódott támogatói csak ritkán választottak maguknak új pártot, többségük inkább elbizonytalanodott, illetve elveszítette a választókedvét, így aztán viszonylag könnyen visszatáltak korábbi pártjukhoz. Mindenesetre ha február elején lettek volna a választások, akkor az MSZP behozhatatlan (17-18 százalékos) előnnyel nyerte volna az első fordulót, és így ismét begyűjthette volna az egyéni mandátumok döntő többségét is. Ám ekkor hivatalosan is elkezdődött a választási kampány. Az MSZP rajtja egyértelműen elhibázott volt. Horn Gyula legelső kampány-beszédének az volt a lényege, hogy a kormány sikert sikerre halmozott, kivéve azokon a területeken, ahol SZDSZ-es volt a miniszter, és azt jelezte a társadalomnak, hogy a szocialisták az abszolút többség elérésére törekednek. Ez viszont komoly ellenérzéseket keltett azokban, akik számára nyomasztó emlék a hajdan volt egypártrendszer, és aminek azért valamilyen mértékben csak-csak örököse az MSZP. A második súlyos hiba az volt, hogy lehetőséget adtak arra, hogy a bős-nagymarosi vízlépcső ügye kampánytémává váljon. A hágai bíróság határozata persze döntési kényszert hozott, ám az SZDSZ vétő-fenyegetése után egyértelműen kiderült, hogy gond nélkül elhalasztható a társadalmat nagyon is megosztó kérdés feszegítése a választások utáni időkre. Itt egyébként az SZDSZ is hibázott: hagyta, hogy az ellenzék legyen az érdem azért, hogy lekerült a napirendről az ügy, és azt sem tették egyértelművé, hogy hogyan viszonyulnak majd a vízlépcső megépítéséhez, ha elkészülnek a hiányolt hatásvizsgálatok.

Az ellenzék viszont lecsapta a magas labdát, és a régi rendszerváltós hangulatot idéző tömegtüntetést rendeztek a vízlépcső ellen. Ennek elsősorban az volt a közvetlen hatása, hogy felrázták híveiket a szocialisták nyomasztó fölénye miatti apátiából, és nagyon megnövelték támogatóik szavazókedvét. Ráadásul a lakosság körében is kiegyenlítetté vált a két élenálló párt támogatottsága.

Végül a harmadik hibát ott követte el az MSZP, hogy túlságosan is hittek a közvélemény-kutatásoknak: azt gondolták, hogy lefutott meccs a '98-as választás. Pedig a kutatók azért azt is jelezték, hogy a Fidesz-MPP felszálló ágban van, és sokkal kevésbé osztja meg a közvéleményt, mint bármely más párt. Ez viszont azt eredményezheti – mint ahogy aztán eredményezte is –, hogy jelentősen csökkenhet a két rivális párt közötti különbség az első fordulóban. Márpedig az már több, mint egy éve nyilvánvaló volt, hogy a második fordulóban a Fidesz-MPP állva maradó jelöltjei be tudják majd söpörni az összes „leváltós” szavazatot, míg az MSZP még az SZDSZ támogatóinak szavazataira sem számíthat maradéktalanul. (Az viszont nem volt nyilvánvaló, hogy az FKGP jelöltjei is számíthatnak majd a Fidesz-MPP és az MDF támogatóinak szavazataira.)

Az ellenzék sikeréhez az is hozzájárult, hogy a Fidesz-MPP sokkal hatékonyabb kampányt folytatott, mint a kormánypártok. Mindennek a levét elsősorban az SZDSZ itta meg. A szabaddemokraták a '90-es és a '94-es választási kampány során nagyon jól szerepeltek. Mindkét alkalommal néhány hónap alatt fel tudták tornázni a támogatottságukat 7-8 százalékról 20 százalékra. Az idén viszont nem sikerült a mutatvány. Részben azért nem, mert vá-

lasztási szlogenjük („hogyan tartjuk a jó irányt”) tulajdonképpen az MSZP támogatására buzdította a választókat, ráadásul pedig egyáltalán nem mondott semmit azoknak a (volt) híveiknek, akik a koalíciókötés miatt fordultak el a párttól. Másrészt az SZDSZ listavezetője, a pártelnök-bellügyminiszter túlságosan is támadható volt a közbiztonság látványos romlása miatt.

Az MSZP-nek abban a tekintetben előnye volt riválisaival szemben, hogy ők tudták a legtöbb olyan jelöltet indítani, akit egyszer már képviselővé választottak a körzetében. Ez két szempontból is előny volt: egyrészt ők ismertebbek voltak riválisaiknál, másrészt a megkérdezettek 43 százaléka azt állította: szívesebben szavazna olyan jelöltre, aki már volt képviselő, mint egy „újoncra”, miközben ennek ellenkezőjét csak 15 százalékuk vallotta.

Ugyanakkor a Fidesz-MPP nagyon hatékonyan tudta megjeleníteni a jelöltjeit, és a választások előtt két héttel már csaknem annyian meg tudták mondani, hogy ki a saját körzetükben a Fidesz-MPP (és az MDF) jelöltje, mint ahányan megnevezték az MSZP jelöltjét. Ebben nagy szerepe lehetett a sokat emlegetett telefonos kampánynak is. A TeleDirect telefonos vizsgálata szerint a kérdezettek általában ügyes kampányfogásnak tartották a gépesített hívásokat, sőt 17 százalékuknak ennek hatására javult a véleménye a Fidesz-MPP-ről, és mindössze 9 százalékukban keltett a dolog komoly ellenérzéseket.

Az emberek azonban alapvetően most is pártállásuk szerint szavaztak az egyéni jelöltekre, és csak kismértékben befolyásolta a döntésüket a jelöltek ismertsége, alkalmassága. Ugyanakkor az idén valamivel többen osztották meg a jelöltekre és a listákra adott szavazataikat, mint '94-ben. Körülbelül 300 ezer olyan választó volt, aki listán a Fidesz-t támogatta, miközben az MDF (többnyire a Fidesz-MPP által is támogatott) jelöltjére szavazott. Ez persze javarészt a két párt megállapodásából következett, és többek között ennek tudható be az is, hogy az MDF – mint párt – végül is nem ugrotta át az öt százalékos küszöböt. A koalíciós oldalon viszont kb. 100 ezer szavazó az SZDSZ jelöltjét támogatta, miközben az MSZP listája mellé tette a keresztet. Ez részben azzal magyarázható, hogy az SZDSZ nagyon sok helyen közismert és népszerű polgármestert, illetve önkormányzati képviselőt indított, így jelöltjei ugyanolyan ismertté váltak, mint a Fidesz-MPP jelöltjei, miközben a többi párt jelöltjeinek ismertsége nagyon elmaradt tőlük. Persze a három vezető párt esetében sem beszélhetünk a képviselőjelöltek közismertségéről. Mindössze a kérdezettek 43 százaléka tudta megnevezni legalább egy párt saját körzetében induló jelöltjét két héttel a választások első fordulójá előtt. Az átszavazások elsődleges oka valószínűleg az volt, hogy már az első forduló előtt is alapvetően a két vezető párt párbajaként értelmezték a legtöbben a választásokat.

Számtalanszor elhangzott, hogy a '98-as kampány csendesebb volt, mint az előzőek. Alátámasztja ezt a megállapítást az 1. táblázatban látható adatsor is. A legtöbben a Fidesz-MPP tévé hirdetéseire, illetve választási plakátjaira figyeltek fel, ám ezeket is csak a kérdezettek kisebbik hányada látta. Az emberek természetesen elsősorban saját pártjuk reklámjait vették észre, míg a többi párt hirdetéseit többnyire ignorálták. Kivéve az SZDSZ támogatóit, akik csaknem ugyanolyan gyakran figyeltek fel a Fidesz-MPP tévé reklámjaira és plakátjaira, mint saját pártjuk hirdetéseire. A Fidesz-MPP kampánya abból a szempontból is sikeresnek tekinthető, hogy azok a választók is az ő reklámjaira figyeltek fel a legnagyobb valószínűséggel, akik két héttel az első forduló előtt még nem döntöttek el, hogy melyik a kedvenc pártjuk, és ráadásul nekik is ezek tetszettek a legjobban az összes politikai hirdetés közül. Komoly ellenérzéseket egyébként csak a MIÉP reklámjai váltottak ki számottevően sok emberből, elsősorban az MSZP és az SZDSZ híveiből. A többi párt hirdetéseinek érté-

kelésére viszont a középest választották a leggyakrabban a válaszadók, ami bizonyos közönyt jelez.

A választások előtti hónapokban külön meccset vívtak egymással a közvélemény-kutató intézetek. A Szonda Ipsos felmérései szerint alig-alig változtak a pártpreferenciák, és az MSZP nagy előnye csak közvetlenül az első forduló előtt csökkent egy kicsit. A Tárki eredményei viszont már februártól azt sugallták, hogy alig lesz különbség a két élenálló párt között. Abban viszont mindenki egyetértett, hogy az eredményeket döntően fogja befolyásolni a részvételi arány. Ezt azonban mindenki fölébecsülte. Az első fordulóra egyébként a Marketing Centrum adta a legpontosabb előrejelzést, és a tényleges részvételi arányt is mi becsültük meg a legpontosabban (5. ábra). Igazán nagy eltérés a tények és az előrejelzések között viszont csak a Tárki–Századvég számainál volt. Ennek az a fő oka, hogy ők másoktól eltérően becsülték meg a pártok várható listás szavazatait, és másoknál is lényegesen több résztvevővel számoltak.

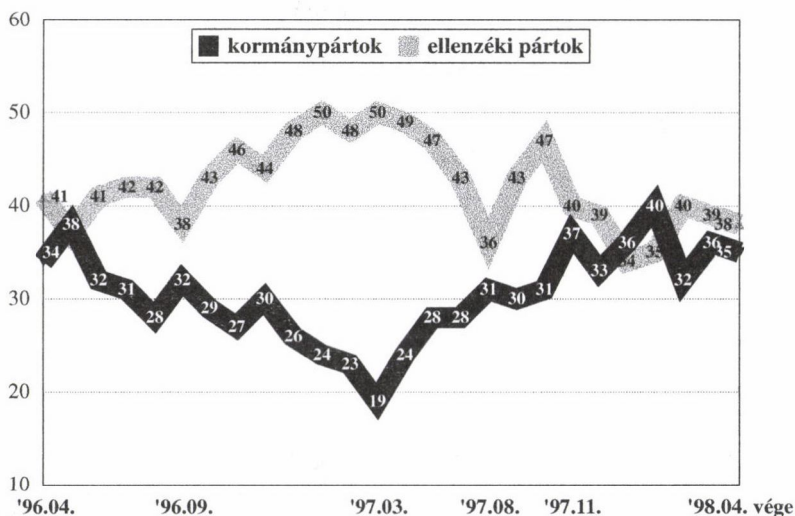
Részt venni a választásokon: normakövető viselkedés. Jól jelzi ezt, hogy utólag mindig többen mondják, hogy elmentek szavazni, mint ahányan ténylegesen leadták a voksaikat. Normakövetés nagyobb valószínűséggel fordul elő az idősebbek körében, és a kedvezőbb társadalmi helyzetű rétegek szavazókedve is rendre magasabb, mint a legalul lévőké. A társadalom legalább 30 százalékára hosszú évek óta a gazdasági pesszimizmus volt jellemző. Ők arra számítottak, hogy mind az ország, mind a saját helyzetük romlani fog. Hosszú időn keresztül éppen ebben a csoportban volt a legalacsonyabb a szavazókedv. Az első forduló előtt két héttel viszont nagyon megugrott ezeknek az elkeseredett embereknek a részvételi elszántsága, és közülük sokan felfedezték maguknak a MIÉP-et, ami aztán átsegítette Csurka István pártját az ötszázalékos küszöbön.

Az első forduló tétje az volt, hogy meg tudja-e őrizni parlamenti többségét a koalíció, a másodiké viszont az, hogy lesz-e megfelelő többsége a „polgári” erőnek a MIÉP nélkül is. Az első forduló eredményeinek ismeretében már pontosan látni lehetett, hogy el fogunk búcsúzni az MSZP–SZDSZ koalíciótól. Előzetes felméréseink azt mutatták, hogy az élen álló Fidesz–MDF jelölt biztosan nyer, a második helyen álló pedig le tud dolgozni 7-8 százalékos hátrányt a második fordulóban. Azt azonban nem láttuk előre, hogy az FKGP is haszonélvezője lehet az ellenzéki összefogásnak, és a Fidesz–MPP hívei ugyanolyan lelkesen szavaznak majd kiscsúszó jelöltekre, mint fordítva. Számunkra a második forduló magas részvételi aránya is meglepetés volt. Igaz, a választások előtti utolsó felmérésünket még a Horn–Orbán vita előtt készítettük. Ha egybevetjük az első forduló eredményeit a második forduló eredményeivel, akkor azt látjuk, hogy a 175 egyéni választókerület 10 százalékában 12 százaléknál nagyobb különbséget is le tudott dolgozni az ellenzéki jelölt. Erre sem számítottunk, arra pedig végképp nem, hogy ez FKGP jelölteknek is sikerülhet. Valami tehát történt. Az MSZP második fordulás kampányának kulcsüzenete az volt, hogy megpróbálták megijeszteni a választókat az Orbán–Torgyán (+ kívülről Csurka) kormány rémével. Pedig tudhatták volna előre, hogy ez nem fog menni. Ha mástól nem, hát koalíciós partnerüktől. Ugyanis '94-ben az SZDSZ-nek sem jött be, hogy az MSZP abszolút többségével riogatta a választókat. Az effajta ijesztgetések főleg azért nem működnek, mert nem döntés előtt, hanem döntés után próbálnak hatni a választókra. Márpedig ha egy fontos döntés után arról próbálnak meggyőzni valakit, hogy rosszul választott, az feszültséget (kognitív disszonanciát) kelt. Ezt a legolcsóbban úgy lehet csökkenteni, ha utólag meggyőzzük magunkat az eredetileg bizonytalan döntés helyességéről, a döntés felülbírlata sokkal nagyobb lelki teher. A második forduló legfontosabb kampányeseménye a Horn–Orbán párbaj volt. A Tele-

Direct gyorsfelmérése szerint nagyon sokan követték élőben az eseményt, és Orbán Viktor pontozásos győzelmet aratott. A két felet természetesen elsősorban saját párthíveik látták jobbnak a másiknál, ám a koalíció fennmaradását támogatók közül sokan döntetlenek látták a küzdelmet, míg a váltásra voksolók közül gyakorlatilag mindenki Orbán Viktort ítélte győztesnek. Túl sok szavazatot azért valószínűleg nem generált a vita, ám abban bizonyosan szerepe volt, hogy sokan elmentek szavazni, és ez már önmagában is javította a Fidesz-MPP esélyeit.

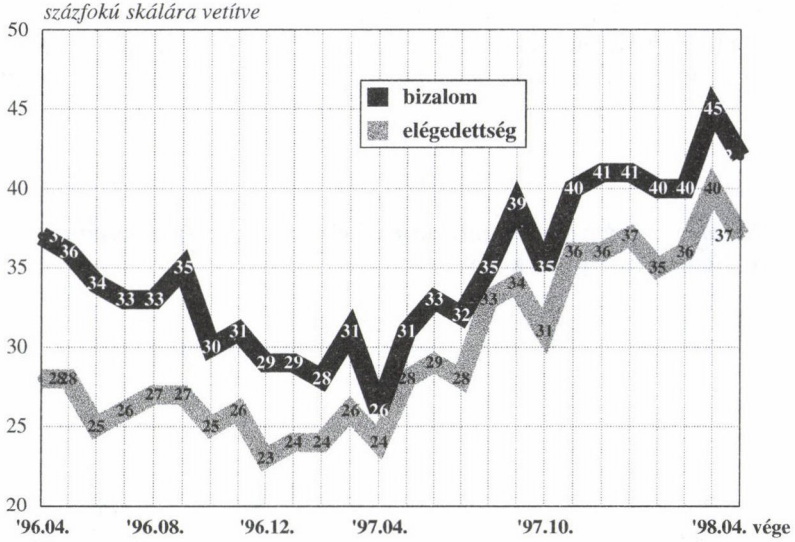
1. ábra

A kormánypártok és a parlamenti ellenzék támogatottsága a „biztos” szavazók körében

2. ábra

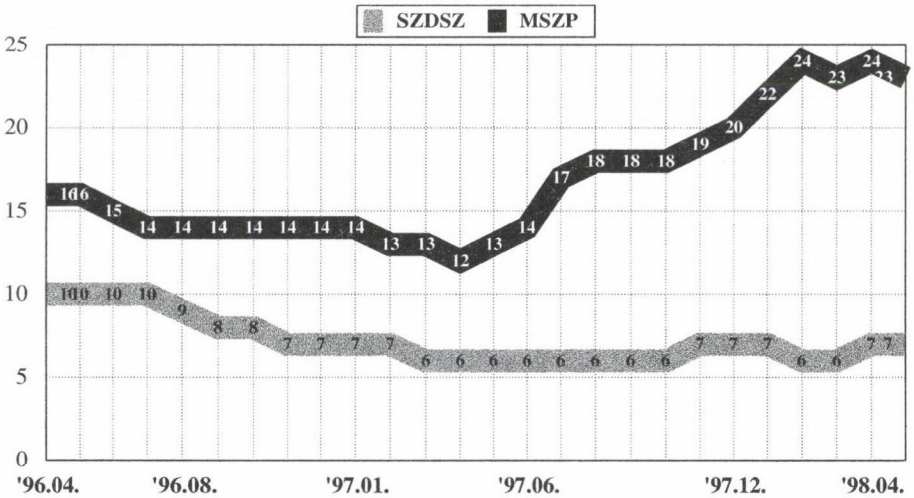
A Horn-Kuncze kormány megítélése

3. ábra

Az MSZP és az SZDSZ támogatottsága a lakosság körében

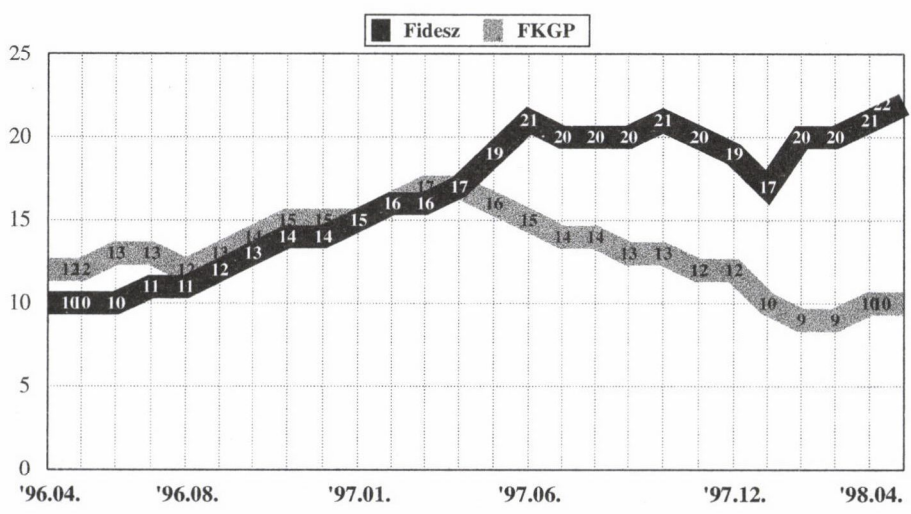
(csúszó átlagok)

4. ábra

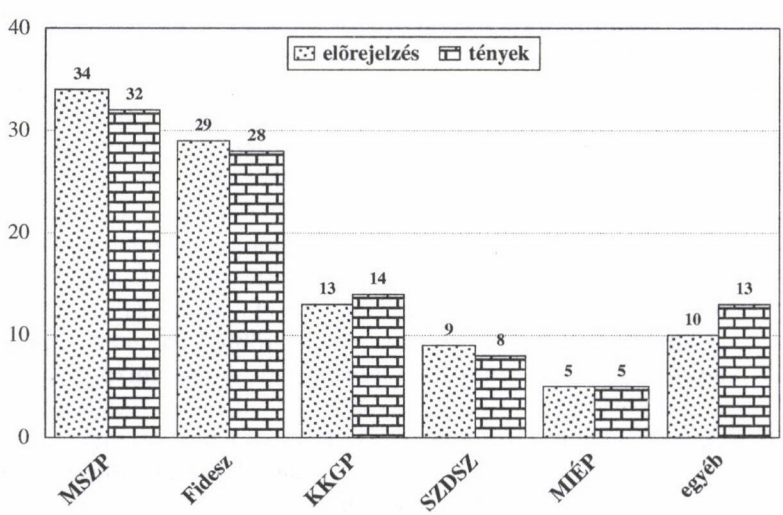
A Fidesz-MPP és az FKGP támogatottsága a lakosság körében

/csúszó átlagok/

5. ábra

A Marketing Centrum előrejelzése - Világ gazdaság, 1998.04.30. és az első forduló listás eredményei, 1998.05.10.

1. táblázat

Mely pártok választási kampányát látta a tévében, illetve mely pártok plakátjaival találkozott? (százalék) Mennyire tetszetek a látottak? (százfokú skálára vetítve)

	tévé kampány		választási plakát	
	látta %	tetszési-index	látta %	tetszési-index
Fidesz-MPP	42	61	40	62
MSZP	33	53	38	48
SZDSZ	27	52	38	51
FKGP	34	44	36	45
MDF	22	43	25	44
Munkáspárt	20	38	17	40
MDNP	18	38	19	39
KDNP	22	38	22	38
MIÉP	22	32	21	33

Ma Magyarországon tulajdonképpen minden nagy párt néppárt. Legalábbis abban az értelemben, hogy a társadalom minden rétegéből tudnak maguknak híveket toborozni, és társadalmi-demográfiai dimenziók mentén nem túl élesek a különbségek az egyes pártok szavazótáborai között. Persze azért vannak különbségek. A jobboldali pártok táborában a lakossági arányoknál több a vidéken, kisebb településeken élő polgár. Ez különösen igaz az FKGP táborára. A kiscgazdák hívei között – részben ezért is – feltűnően alacsony a diplomások aránya, míg az SZDSZ támogatóinak derékhadja éppen az egyetemet, illetve főiskolát végzettek közül kerül ki, és az MSZP táborában is magasabb a diplomások aránya, mint a lakosság egészében. Életkori szempontból pedig az MSZP és Fidesz-MPP támogatói között a legnagyobb a különbség. A Fidesz-MPP változatlanul a legfiatalabb korosztályokra gyakorolja a legnagyobb hatást, míg az MSZP tipikus támogatói nyugdíjasok, de legalábbis 46 évnél idősebbek. A társadalmi-demográfiai különbségeknél természetesen sokkal markánsabbak az érzelmi-ideológiai különbségek a pártok támogatói között. Ezek feltárása érdekében a Marketing Centrum 1998. áprilisi felmérése során arra kértük az embereket: döntsek el 40 különböző dologról, fogalomról, hogy szeretik-e ezeket, közömbösek iránta, vagy nem szeretik. A feladat egyáltalán nem bizonyult nehéznek, illetve nem keltett ellenérzéseket a kérdezettekben, hiszen 92 százalékuk mind a 40 dologra mondott valamit, és legalább 5 fogalomról sarkos véleményt nyilvánított (azaz szerette vagy nem szerette). A lista tudatosan nagyon kevert volt, és a válaszok elemzése önmagában is izgalmas. A „privatizációra”, „1956”-ra, a „politikára” és a „hatalomra” például többen mondták azt, hogy nem szeretik, mint ahányan pozitívan viszonyulnak ezekhez. A „kommunizmus”, a „baloldal”, a „nacionalizmus”, a „konzervativizmus”, a „jobboldal”, illetve a „tüntetés” és a „sztrájk” szintén több ellenérzést, mint pozitív reakciót vált ki a közvéleményből. Ugyanakkor a „környezetvédők”, a „sajtószabadság” és a „piacgazdaság” pozitív töltésű fogalmak, a „liberalizmus” és a „szocializmus” mérlege pedig nullán áll. A 40-es listán szerepelt 11 nép, illetve etnikum neve is. A „franciák”-hoz, az „amerikaiak”-hoz, a „németek”-hez és a „lengyelek”-hez valamivel többen viszonyultak pozitívan, mint negatívan, a „zsidók” esetében gyakorlatilag nullán áll a mérleg, a „cigányok”, az „arabok”, a „kínaiak”, a „románok”, az „oroszok” és a „szlovákok” viszont általában ellenérzést váltanak ki az emberekből stb.

Az adatok finomabb elemzése még számos érdekességet tartogat, ám itt csak azt vizsgáljuk meg, hogy milyen érzelmi, ideológiai jellegzetességei vannak a pártok szavazótáborának. A könnyebb kezelhetőség érdekében a válaszokat mérleg-indexekre vetítettük egy nagyon egyszerű szabály szerint: szereti = +100; közömbös = 0; nem szereti = -100. A 2. táblázatban azt mutatjuk be, hogy miben és mennyiben tér el (matematikai statisztikai értelemben is) jelentősen a valamilyen pártot választók véleménymegoszlása azokétól, akik nem pártnévvel válaszoltak a választási preferenciákat firtató kérdésekre. Egy hónappal a májusi választások előtt a megkérdezettek 29 százalékáról nem derült ki, hogy melyik a kedvenc pártjuk. Ők háromféle dolgot szoktak mondani: 1. nem tudom (14%), 2. nem mondom meg, titok (8%), 3. semmiképpen sem megyek el szavazni (7%). A három válasz csoport tagjai között azonban csak egy különbséget lehetett kimutatni, nevezetesen azt, hogy a férfiak gyakrabban mondták: „titok”, míg a nők azt, hogy „nem tudom”. Ezért is jogos összevonni őket egy csoportba, hiszen a titkolódzók a leggyakrabban nem a pártkötődésüket titkolták, hanem éppen ennek hiányát. A bizonytalanokat az különböztette meg a legjobban a pártválasztóktól, hogy sokkal rosszabb volt a véleményük a politikáról és a választásokról. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen őket lényegesen kevésbé érdekli a politika, mint azokat, akiknek van kedvenc pártjuk. Részben ez az oka annak is, hogy körükben kevésbé volt népszerű az euro-atlanti integráció, mint általában. Ugyanakkor a pénz és a piacgazdaság mérleg-indexe is alacsonyabb volt a körükben, mint a pártválasztóknál. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy ők tipikusan a rendszerváltás vesztesei közül kerültek ki, akiknek az anyagi helyzete és az iskolázottsága is elmarad a pártot választókéétól.

A 3. táblázatban azt mutatjuk be, hogy hol tér el jelentősen az MSZP szavazótábora a többi párt táborától. A párt hívei természetesen sokkal baloldaliabbak a többi párt átlagánál. Ugyanakkor fontosabb számukra az Európai Unió és nem ellenségesek a politikával szemben. Ez a két dolog egyébként eléggé szorosan együtt jár egymással, mint ahogy az a bizonytalanok és a pártválasztók közötti különbségeknél is látszik. Az, hogy a szocialisták hívei másoknál elutasítóbbak a kapitalizmussal, a vallással és a nacionalizmussal szemben, tulajdonképpen az összes nyugat-európai baloldali pártra jellemző.

Az viszont már nem, hogy az MSZP hívei rendpártibbnak bizonyultak a többi párt átlagánál, és kevésbé szeretik a környezetvédőket, mint más pártok hívei. Persze az, hogy az MSZP támogatóinak még az átlagosnál is lesújtóbb a véleménye a sztrájkokról és a tüntetésről, elsősorban abból adódik, hogy ezek általában a mindenkori kormányok ellen irányulnak, amit a felmérés idején a szocialisták irányítottak. Mint ahogy valószínűleg annak is lehetnek napi politikai okai, hogy másoknál kevésbé kedvelték a környezetvédőket (vízlépcső!). Mindenesetre az MSZP táborának érzelmi-ideológiai profilja kettős: egyrészt vonzódnak a klasszikus baloldali értékekhez, másrészt rendpártiak és technokraták.

A 4. táblázatban a Fidesz-MPP érzelmi, ideológiai profilját mutatjuk be. Ez a profil egyértelműen egy jobboldali párt szavazótáborának a profilja, és nyoma sincs benne liberális elemeknek, ha csak a környezetvédők iránti rokonszenvet nem tekintjük ilyennek. Sőt az arabokkal szemben még az átlagosnál is elutasítóbbak a fiatal demokraták hívei, ami aztán végképp nem liberális vonás. Persze ennek elsősorban életkori okai vannak, mint ahogy annak is, hogy másoknál jobban kedvelik az amerikaiakat. Az idősebb korosztályok tagjai még az tanulták, hogy az amerikaiak ellenségeink, míg az arabokkal szolidárisak voltunk. A Fidesz korosztály tagjai viszont már nem nagyon olvasták ezeket a broszúrákat.

A 5. táblázatban az FKGP jellemzőit láthatjuk. A kisgazdák híveinek profilja egyáltalán nem nevezhető jobboldali, konzervatív profilnak, ugyanakkor egyértelműen antilib-

rálisnak igen. Ezen túlmenően az is látszik, hogy Torgyán József pártja elsősorban a rendszerváltás veszteseit szólította meg. Ebből adódik az is, hogy az FKGP hívei szeretik a szegényeket, míg például a Fidesz-MPP támogatói közömbösek irántuk. A Fidesz-MPP és az FKGP profilját más szempontból is érdemes egybevetni, hiszen a következőkben együtt fognak kormányozni, miközben a két párt táborának értékválasztásaiban csak a szocialista-ellenesség a közös nevező, illetve az, hogy a jobboldali konzervatív értékvilághoz köthető fogalmak közül más-más elemek különítik el őket a többi párt táborától. A „sztrájk” és a „tüntetés” az FKGP táborában kevésbé elutasított fogalmak. Ez egyértelmű visszajelzése az FKGP politikai radikalizmusának. Ugyanakkor a kiszagdapárt híveinek körében másoknál kevésbé elutasított fogalom a „hatalom”.

Erre az ellentmondásra, és a profil számos más elemére elsősorban az a magyarázat, hogy minden párt tábora közül az FKGP híveinek a legalacsonyabb az átlagos iskolai végzettsége. Ebből adódik egyébként az is, hogy a kiszagdák körében alacsony az euro-atlanti integráció és a politika presztízse. A profilnak még két érdekes eleme van: a „vallás” és az „oroszk”. Mindkét fogalom megítélése szoros összefüggést mutat a válaszadók lakóhelyének méretével, és a tipikus kiszagda azért még mindig községekben lakik, jöllehet a párt táborához újabban sok városi – főleg szegény – ember is csatlakozott.

A MIÉP profilja bizonyos vonásaiban hasonlít az FKGP profiljára, ám annál sokkal határozottabban radikális, jobboldali és xenofób. Tulajdonképpen ez a leghatározottabb ideológiai profil, és az érzelmi választások annak ellenére jól elkülönítik a MIÉP híveit másoktól, hogy viszonylag kis létszámmal képviseltették magukat a mintánkban. A profil tulajdonképpen önmagáért beszél, és valószínűleg a világ összes szélsőjobboldali pártjánál hasonló képet kapnánk. Az egyedüli különbség talán az éles NATO ellenesség, ami nyilván onnan ered, hogy a párt ellenzi hazánk euro-atlanti integrációját (6. táblázat).

Végül a 7. táblázat az SZDSZ profilja. Ez a profil egyértelműen egy liberális párt támogatóinak a profilja. Az SZDSZ hívei számára kiugróan fontos érték a sajtószabadság és a környezetvédelem, és – ellentétben a Fidesz-MPP támogatóival – többségük a „liberalizmust” is szereti. Ráadásul a „kapitalizmus” számukra kevésbé szitokszó, mint másoknak, ugyanakkor a „hatalom” a körükben a legkevésbé szeretett dolog. Az SZDSZ híveinek liberalizmusa azonban csak a többi párt táborához viszonyítva egyértelmű, hiszen náluk is negatív például a „cigányok” mérleg-indexe, igaz, sokkal kevésbé, mint a többi párt táborában, és a szomszédos országok népeivel, illetve az arabokkal is sokkal megértőbbek másoknál.

2. táblázat

*Érzelmi, ideológiai különbségek a pártot választók és a bizonytalanok között
(mérleg-indexek: szereti = +100; közömbös = 0; nem szereti = -100)*

	pártválasztók:	bizonytalanok:
politika	-15	-38
választás	+36	+21
amerikaiak	-15	9
NATO	+28	+10
Világbank	+5	-9
Európai Unió	+36	+24
pénz	+76	+64
piacgazdaság	+32	+23

3. táblázat

Érzelmi, ideológiai különbségek az MSZP és más pártok szavazói között
(mérleg-indexek: szereti = +100; közömbös = 0; nem szereti = -100)

	MSZP:	más pártok:
szocializmus	+22	-16
baloldal	+9	-21
politika	+1	-22
kommunizmus	-30	-52
jobboldal	-30	-11
vallás	+12	+31
kapitalizmus	-41	-24
Európai Unió	+47	+31
sztrájk	-51	-36
tüntetés	-50	-35
környezetvédők	+47	+61
rendszerváltás	-7	+7
nacionalizmus	-47	-33

4. táblázat

Érzelmi, ideológiai különbségek a Fidesz-MPP és más pártok szavazói között
(mérleg-indexek: szereti = +100; közömbös = 0; nem szereti = -100)

	Fidesz-MPP:	más pártok:
kommunizmus	-60	-38
rendszerváltás	+15	-4
szocializmus	-14	+3
szegények	+6	+23
jobboldal	-7	-22
amerikaiak	+17	+2
baloldal	-20	-6
környezetvédők	+65	+52
politika	-23	-11
arabok	-57	-47
nacionalizmus	-31	-41

5. táblázat

Érzelmi, ideológiai különbségek az FKGP és más pártok szavazói között
(mérleg-indexek: szereti = +100; közömbös = 0; nem szereti = -100)

	FKGP:	más pártok:
rendszerváltás	-22	+6
sajtószabadság	+31	+56
liberalizmus	-15	+10
NATO	+7	+31
szegények	+37	+14
vallás	+43	+21
politika	-34	-12
sztrájk	-24	-44
tüntetés	-25	-43
Európai Unió	+22	+38
oroszok	-37	-22
szocializmus	-16	-1
privatizáció	-43	-29
hatalom	-19	-32

6. táblázat

Érzelmi, ideológiai különbségek a MIÉP és más pártok szavazói között
(mérleg-indexek: szereti = +100; közömbös = 0; nem szereti = -100)

	MIÉP	más pártok:
NATO	-28	+32
Európai Unió	-15	+41
amerikaiak	-38	+10
sztrájk	+3	-44
nacionalizmus	0	-38
sajtószabadság	+18	+55
tüntetés	-4	-41
jobboldal	+15	-21
zsidók	-38	-4
szocializmus	-35	-2
románok	-65	-34
baloldal	-40	-10
vallás	+51	+21
kommunizmus	-67	-41
privatizáció	-53	-28
oroszok	-42	-22
politika	-28	-9
lengyelek	+19	0
szlovákok	-35	-19

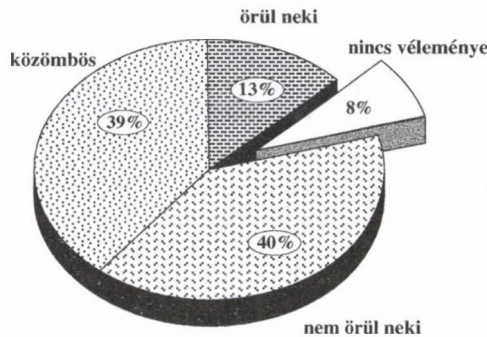
7. táblázat

Érzelmi, ideológiai különbségek az SZDSZ és más pártok szavazói között
(mérleg-indexek: szereti = +100; közömbös = 0; nem szereti = -100)

	SZDSZ	más pártok:
sajtószabadság	+73	+50
környezetvédők	+75	+54
liberalizmus	+24	+3
zsidók	+12	-8
románok	-22	-41
kapitalizmus	-14	-32
arabok	-36	-53
szlovákok	-8	-24
cigányok	-38	-54
hatalom	-47	-28
Világbank	+17	+3

6. ábra

Mit szól ahhoz, hogy Csurka István pártja, a MIÉP bejutott a parlamentbe?

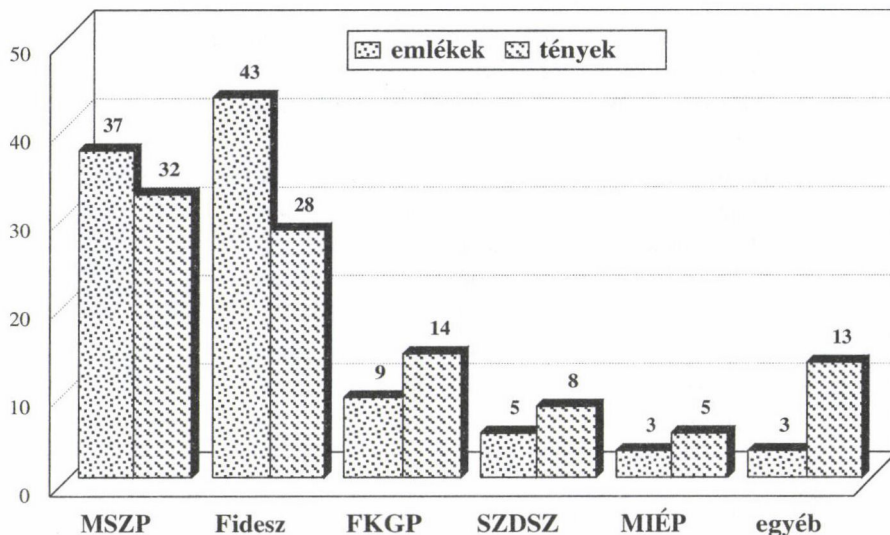

A Marketing Centrum '98 június eleji adatfelvétele során – két héttel a második forduló után – megkérdeztük: hogyan voksoltak az eddigi választásokon a polgárok. Az emlékek nagyon csalókévan bizonyultak. Az 1990-ben szavazati joggal rendelkezők 82 százaléka állította azt, hogy részt vett az első szabad választáson (miközben a tényleges részvételi arány 65 százalékos volt), és ha mindenki igazat mondott volna, akkor már 1990-ben is az MSZP nyert volna. A '94-re vonatkozó emlékek is komolyan eltérnek a valóságtól: az akkor jogosultak 83 százaléka mondta azt, hogy elment, és az így nyilatkozók 50 százaléka azt állította, hogy az MSZP listájára szavazott. Ezek után már nem is nagy meglepetés, hogy a 18 év-nél idősebb polgárok 74 százaléka azt nyilatkozta munkatársainknak, hogy legutóbb is élt a szavazati jogával, miközben május 10-én valójában csak a jogosultak 56 százaléka voksolt. Mindez azt jelzi, hogy az emberek normasértésnek tartják a távolmaradást, és azok, akik inkább a kiskertet vagy a strandolást választották a verőfényes májusi vasárnapon, nem szívesen vallják be „bűnüket” egy hivatalos személynek is tekinthető kérdezőbiztosnak.

Az idei választásoknak tulajdonképpen két győztese is volt. Az MSZP hozta az első fordulót, a Fidesz-MPP pedig megnyerte magát a választásokat. A győztesekhez, a többség-

7. ábra

A '98-as választások első fordulóján „részvevők” emlékei és a tényleges eredmények

hez kötödni kellemesebb, mint kisebbségben lenni és egy sikertelen párt táborához tartozni. A válaszokban ez is jól tükröződik. Az emlékek szerint a Fidesz-MPP 15 százalékkal jobb eredményt ért volna el az első fordulóban mint valójában, és az MSZP is 5 százalékkal többet kapott volna (7. ábra). A kisebb pártok eredménye viszont jócskán elmaradt volna a valóságostól, ha tényleg mindenki úgy szavazott volna, ahogy állította. Persze mindennek a háttérében az is ott van, hogy az emberek bizalommal és optimistán várták az új kormány megalakulását. A Fidesz-MPP rokonszenv-indexe még soha sem volt olyan magas, mint a választások után (66 pont), mint ahogy Orbán Viktor bizalom-indexe sem (68 pont). Ugyanakkor a vesztes pártok rokonszenv-indexei rendre csökkentek, és a sikertelen pártok listavezetői iránt megcsappant a bizalom. Ez a jelenség az SZDSZ-nél a leglátványosabb: a párt rokonszenv-indexe 47 pontról 39 pontra esett, Kuncze Gábor bizalom-indexe pedig 54 pontról 41 pontra. Ennek persze az is az oka, hogy az SZDSZ hivatalosan is vesztesnek nyilvánította magát.

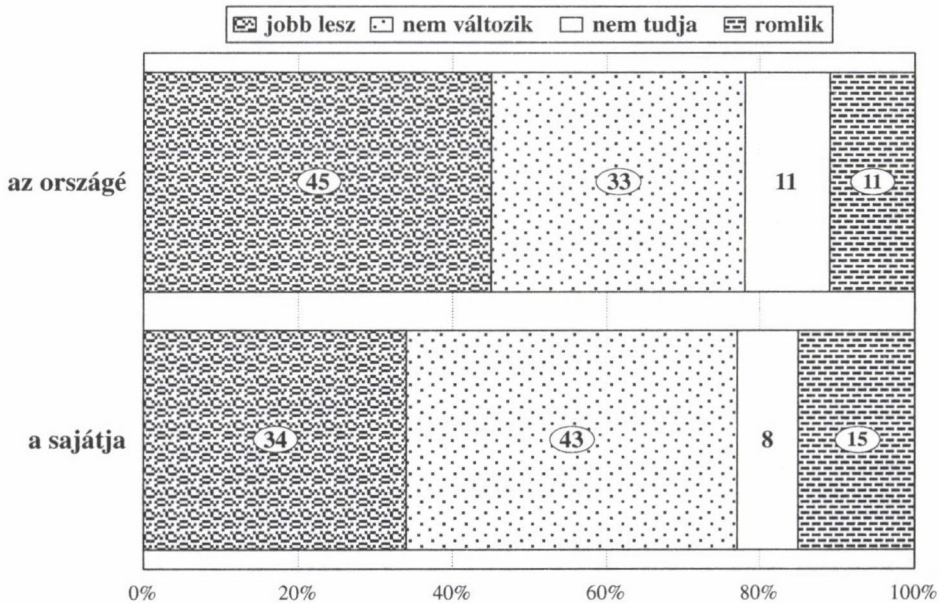
Az új kormány iránti bizalom elsősorban a Fidesz-MPP-nek, illetve Orbán Viktornak szól. A megkérdezettek 43 százaléka úgy véli: az új kabinet jobban fog ténykedni, mint az előző, miközben ennek ellenkezőjét mindössze 16 százaléuk gondolja. Ugyanakkor az azért továbbra sem vált ki osztatlan lelkesedést, hogy a következő ciklusban együtt fog kormányozni Orbán Viktor és Torgyán József. Persze ezzel a gondolattal is kezdenek megbátározni a polgárok. A választások első fordulóját megelőzően a megkérdezettek 31 százaléka azt mondta, hogy Fidesz-MPP-FKGP koalíció nagyon rossz lenne az ország számára, most viszont mindössze 15 százaléuk nyilatkozott így. Mellesleg szavazatszerzési szempontból jól tette a Fidesz, hogy a második forduló előtt mereven elzárkózott a koalíciós találgatások elől. A politikával hivatásszerűen foglalkozók számára (így természetesen a Fidesz-MPP vezetői számára is) nyilvánvaló volt, hogy a kisgazdapárt mandátumai nélkül nem lehet majd leváltani az MSZP-t, a polgárok 54 százaléka viszont a második forduló előtt nem számított

arra, hogy koalíciót fog kötni a két párt. Ráadásul a Fidesz (és az MDF) jelöltjeit támogatók körében még ennél is magasabb (63%) az így nyilatkozók aránya, míg annak a 38 százalékának a zöme, akik számítottak erre a koalícióra, az MSZP jelöltjeit támogatta a második fordulóban.

Mindenesetre a kormányváltást mérsékelt optimizmussal fogadta a közvélemény. A kérdezettek 45 százaléka arra számít, hogy javulni fog az ország gazdasági helyzete, 34 százalékuk pedig abban is bízik, hogy a saját gazdasági helyzete is jobb lesz az új kabinet működése alatt. Az ország gazdasági helyzetének romlására viszont csak minden tizedik megkérdezett számít, és a saját helyzetének tekintetében is csak 15 százalékuk borúlátó. Ezek lényegesen kisebb arányok, mint ahányan a választások előtt mutatkoztak pesszimistának. Az új kormánytól nem csak általában várnak javulást az emberek, hanem minden részterületen is azok vannak többen, akik szerint az Orbán–Torgyán kormány sikeresebb lesz, mint a Horn–Kuncze kormány volt. Különösen a közoktatás és a közbiztonság területén pozitívak a várakozások, de még a költségvetési hiány csökkentése terén is pozitív az új kabinet mérlege. Mindez viszont azt jelzi, hogy a közvélemény nagy része – az előző koalíció politikusaival ellentétben – nem érzi megvalósíthatatlannak a Fidesz–MPP választási ígéreteit, illetve az emberek nem igazán félnek attól, hogy az ígérek megvalósítása felborítja az ország nehezen kiizzadt pénzügyi egyensúlyát. Az persze még a jövő zenéje, hogy meddig fog tartani ez a bizalom.

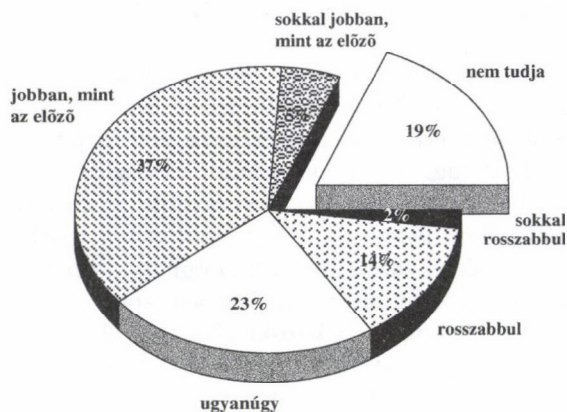
8. ábra

Mit gondol, a kormányváltás hatására hogyan fog változni a gazdasági helyzet?

9. ábra

Véleménye szerint a következő kormány Orbán Viktor vezetésével hogyan fog tevékenykedni?

8. táblázat

A pártelnökök bizalom-indexe

	április eleje	április vége	június
2. Orbán Viktor	55	56	68
1. Kuncze Gábor	56	54	41
3. Horn Gyula	50	46	41
4. Szabó Iván	44	40	33
5. Lezsák Sándor	36	36	33
8. Torgyán József	31	33	31
6. Giczy György	35	30	21
9. Thürmer Gyula	25	27	20
7. Maczó Ágnes	32	32	19
10. Csurka István	20	25	17

9. táblázat

A következő területeken az Orbán–Torgyán kormány sikeresebb lesz, ugyanolyan lesz, vagy sikertelenebb lesz, mint a Horn–Kuncze kormány?

	sikeresebb lesz	ugyanolyan lesz	nem tudja	sikertelenebb
A közoktatás fejlesztése	54	25	15	6
A közbiztonság javítása	47	28	13	12
Az egészségügyi ellátás javítása	45	31	14	10
A mezőgazdaság fellendítése	45	30	15	10
A vállalkozások támogatása	44	33	17	6
A gazdasági helyzet javítása	43	31	14	12
A környezetvédelem	41	38	15	6
Az életszínvonal csökkenés megállítása	41	32	14	13
A kultúra támogatása	40	36	16	8

A korrupció visszaszorítása	39	34	16	12
Az Európához való csatlakozás	37	39	15	8
A közigazgatás korszerűsítése	35	38	19	8
A munkanélküliség visszaszorítása	35	38	14	13
Az áremelkedések visszaszorítása	35	37	14	14
A költségvetési hiány csökkentése	33	34	17	16
Az ipar korszerűsítése	32	40	19	9
A szabadságjogok tiszteletben tartása	31	45	17	7
A szegények támogatása	31	38	16	15
A bíróságok munkájának javítása	31	38	8	23
A NATO csatlakozás gyorsítása	29	46	17	8
A közlekedés fejlesztése	29	46	16	9
A szomszédos országokkal való kapcsolatok javítása	27	43	18	13
A szomszédos országokban élő magyarok támogatása	26	48	16	10
A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése	26	43	16	15
A hadsereg korszerűsítése	23	45	22	10

A közvélemény választások utáni átalakulása tulajdonképpen a konformizmus társadalmi méretű megnyilvánulása. Akárcsak az, hogy a pártok szavazótáborának érzelmi-ideológiai profiljánál ismertetett 40 item közül 11-nél matematikai statisztikai értelemben is jelentős elmozdulásokat regisztráltunk alig egy hónap alatt. A 10. táblázat adatai közt egyedül a Szent Korona megítélésének változása tűnik kakukszóknak. A többi elmozdulás viszont jól értelmezhető az- zal, hogy a választásokon egy olyan párt diadalmaskodott, amelynek arculatához szorosan kötődik a rendszerváltásban betöltött szerepe. Így aztán egyértelműen a győztes eszméihez való igazodásnak, azaz a konformizmus megnyilvánulásának tekinthetjük, hogy a rendszerváltáshoz többé-kevésbé szorosan kötődő fogalmak érzelmi töltése pozitív irányba mozdult el.

10. táblázat

Szereti, közömbös vagy nem szereti? – ami változott

(mérleg-indexek: szereti = +100; közömbös = 0; nem szereti = -100)

	'98. április	'98. június
politika	-21	-2
rendszerváltás	+2	+17
privatizáció	-31	-16
Európai Unió	+32	+45
jobboldal	-17	-7
Szent Korona	+58	+49
kapitalizmus	-27	-18
Világbank	+1	+7
1956	-25	-18
konzervativizmus	-29	-25
piacgazdaság	+29	+33

MEDIÁN

(Összeállította Hann Endre)

A Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet havi rendszerességű omnibusz-felméréseiben¹ folyamatosan vizsgálja a felnőtt népesség szavazási szándékait és pártpreferenciáit. A felmérések terepmunkája általában az adott hónap utolsó teljes hétvégéjén (péntektől hétfőig) folyik. 1998-ban a következő időpontokban készültek omnibusz-adatfelvételek: január 23-a és 26-a, február 20-a és 23-a, március 27-e és 30-a, végül április 17-e és 20-a között.²

Az omnibusz-felmérések a 18 éves és idősebb lakosságot reprezentáló 1200 fős országos minta lakáson történő személyes megkérdezésével történnek. A minta négylépcsős véletlen eljárással készül, az alábbiak szerint:

1. a mintavételi pontok (körzetek) településnagyság-arányos kiválasztása saját számítógépes programmal;
2. a kérdezőbiztosok kiindulópontjainak meghatározása a kiválasztott körzetekben véletlen eljárással;
3. a háztartás kiválasztása szigorúan meghatározott algoritmus szerinti véletlen sétával;
4. a válaszadó kiválasztása a háztartás tagjai közül véletlen mátrix (úgynevezett Leslie Kish-kulcs) alapján.

A kérdezőknek háromszori felkeresés van előírva, a válaszmegtagadás, válaszképtelenség vagy egyéb ok miatt kieső címetek ugyancsak a fenti módon kell pótolniuk. Munkájukat (beleértve a véletlen séta szabályainak betartását és a Leslie Kish-kulcs használatát) rendszeresen ellenőrizzük.

A fenti mintavételi módszert hét éve eredményesen alkalmazzuk. Előnye, hogy nincs kiszolgáltatva a rendelkezésre álló címlisták pontatlanságainak, és lehetővé teszi, hogy a valószínűsége az adott háztartásban élő személyeket érjük el.

Bármilyen szigorúan alkalmazzuk is a véletlen mintavétel előírásait, a válaszadók összetétele rendszerint némileg eltér a KSH etalonnak tekintett népszámlálási adataitól. Az eltéréseket a Medián négy szempontú súlyozással korrigálja, amelynek során a minta összetételét az 1996-os mikrocenzus nem, életkor, iskolai végzettség és településtípus szerinti megoszlásaihoz igazítjuk.

A Medián omnibusz-interjúi átlagosan 50-60 perc közötti hosszúságúak, a kérdőív állandó és változó kérdésblokkokból áll. A választási kérdésblokkra körülbelül az első 10-15 perc után kerül sor, és minden esetben azonos, kizárólag politikamentes kérdések előzik meg, amelyek a válaszadó médiafogyasztási szokásaira vonatkoznak. A választási kérdésblokkot egyéb politikai, gazdasági, általános közhangulati, illetve piackutatási kérdések követik, majd az interjú társadalmi-demográfiai adatok megkérdezésével zárul. A sztenderd választási kérdésblokk a következő kérdésekből áll:

- Mennyire érdekli Önt a politika? Nagyon, közepesen, egy kicsit vagy egyáltalán nem?
- Elment Ön szavazni 1994. május 8-án, a parlamenti választások első fordulójában?
- Melyik pártra szavazott a listás választáson? (Nyitott kérdés.)
- Ha jövő vasárnap újra parlamenti választások lennének (márciustól: Hogyan tervezi,

a májusi parlamenti választáson), Ön biztosan elmenne/elmegy szavazni, valószínűleg elmenne/elmegy, valószínűleg nem menne el/nem megy el vagy biztosan nem menne el/nem megy el szavazni?

- És melyik pártra szavazna/fog szavazni a listás választáson? (Ha az előző kérdésre „biztosan nem” volt a válasz: És ha mégis elmenne, melyik pártra szavazna a listás választáson?) (Nyitott kérdés.)
- És ha a listán felsorolt pártok közül lehetne választani, melyikre szavazna? (Zárt kérdés.)
- És melyek azok a pártok, amelyekre semmiképp sem szavazna? (Zárt kérdés, 15 párt felsorolásával.)
- Mit gondol, ha most választások lennének, melyik pártnak lenne a legnagyobb esélye a győzelemre?

A fenti kérdéssor márciustól két további kérdéssel egészült ki:

- Az egyéni jelöltek közül melyik párt jelöltjére szavazna? (Zárt kérdés, 15 párt felsorolásával.)
- És ha ez a jelölt a második fordulóban kiesne vagy visszalépne. akkor melyik párt jelöltjére szavazna?

A választási szándékok elemzése során felhasználtuk továbbá a pártok iránti rokonszenvre vonatkozó, valamint az egyes pártok választásának valószínűségét firtató kérdéseket, amelyek hétfokú skálán mérték a vizsgált változókat. Az utóbbiak különösen a határozott pártpreferenciával nem rendelkező, de szavazni szándékozó választópolgárok várható döntésének becslésénél voltak hasznosíthatóak.

A Medián választási kutatásai rendszeresen megjelennek a HVG Társadalom-rovatában. Két választás között általában csak kéthavonként publikáljuk azokat (a politikus-népszerűségekre vonatkozó kutatási eredményekkel együtt), majd a választási évben, a választásokat megelőző hónapokban havonta. A kéthavonkénti közlést az a megfontolás indokolja, hogy átlagos időszakokban a havi mérések ingadozásai kis mértékűek, és publikációjuk esetén fennáll a politikai túlinterepretálás veszélye. Ez alól az előző négyéves ciklusban egyetlen alkalommal tettünk kivételt, 1996 áprilisában, amikor a március végi adatfelvétel alapján soron kívül beszámoltunk a Független Kisgazdapárt Torgyán József pártelnök március 14-ei beszédét követő földcsuszamlás-szerű visszaeséséről (HVG, 1996. április 13.). A választások előtti hónapokban a következő HVG-számokban jelentek meg Medián-elemzések: február 7., március 7., április 11., május 1.

A Medián rendszeres választási felméréseinek adatbázisa márciustól interaktív formában is hozzáférhetővé vált a <http://www.median.hu/valasztas> internet-oldalakon. Az érdeklődők itt januárig visszamenően havi bontásban, vagy összevontan kérhették le a választási kutatások eredményeit, akár szocio-demográfiai változók (nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus) szerint is.

A választási közvélemény-kutatások eredményeinek nyilvánosságát korlátozó moratórium következtében a május 10-ei első forduló előtti utolsó – az előrejelzés igényével készült – elemzés a május 1-jei HVG-ben jelent meg, és a listás szavazás várható kimenetelét bemutató adatsort – három másik intézet előrejelzései mellett – a Népszabadság aznapi összeállítására is közölte. A Medián prognózisa a parlamentbe jutott pártok tekintetében összesen 12 százalékponttal tért el a listás végeredménytől, így az előrejelzésre vállalkozó négy intézet „versenyében” a harmadik helyre került. Mint említettük, a Medián előrejelzése az április 17-e és 20-a között készült felmérésen alapult, a sikeresebb Marketing Centrum

(eltérés: 8 pont) és Szonda Ipsos (eltérés: 10 pont) utolsó közvélemény-kutatása jó egy héttel később készült (amit a kutatást megrendelő napilapok értelemszerűen rövidebb nyomdai átfutása tett lehetővé), a legkevésbé pontos Századvég–TÁRKI-felmérés (eltérés: 15 pont) pedig április 10-e és 20-a között. A Századvég–TÁRKI utolsó heti és a Medián utolsó két napi országos felmérése (lásd alább) viszont minden korábbi előrejelzésnél jobban közelítette a tényleges listás végeredményt. Ez is jelzi, hogy az utolsó hetekben olyan változások történtek a közhangulatban, amelyek április közepén még nem voltak felbecsülhetők. Ilyen lehetett például a közbiztonsági tematika előtérbe kerülése vagy annak hatása, ahogyan a pártvezetők szerepeltek (vagy nem szerepeltek) az utolsó heti kampányműsorokban.

Az országos előrejelzésen kívül a Medián a HVG megbízásából négy választókerületben – Budapest, XII. kerület, Székesfehérvár 1. választókerülete, Budapest, VII. kerület és Mátészalka – készített előrejelzést az egyéni jelöltek várható szerepléséről (megjelenésük dátuma rendre 1998. április 4., április 11., április 18., április 25.). A felmérések egyenként 500 fős reprezentatív mintákon készültek, és megfelelő választ adtak az alapkérdésekre: nemcsak a győzteseket találták el, hanem a továbbjutók sorrendjét is. Az adatfelvételekre a választás előtt igencsak képlékeny helyzetben került sor. Helyenként még a jelöltlista sem volt végleges, és nagyon sokan még nem döntöttek el, kire is adják a voksukat. A régebbi, március 20-a táján végzett felmérések kérdéseire a választópolgárok 20–24 százaléka nem tudott válaszolni, április első hetében már csak egytizedük volt bizonytalan.

Mint említettük, a Medián első forduló előtti utolsó felmérése a választás előtti utolsó két napon (pontosabban a május 8-a, péntek délután és május 9-e, szombat délután közötti 24 órában) készült 3000 fős reprezentatív minta személyes megkérdezésével, és az ennek alapján készült előrejelzés (Népszava választási különkiadás, 1998. május 10.) igen jól közelítette a tényleges listás eredményt. A parlamentbe jutott pártok vonatkozásában számolt eltérés (5 százalékpont) megközelítette a Szonda Ipsos 260 ezer fős exit pollja alapján készült (eltérés: 4 pont) és meghaladta a Gallup több mint 100 ezer fős exit pollja alapján készült (eltérés: 9 pont) előrejelzések pontosságát, és valamivel jobb volt a Századvég–TÁRKI utolsó héten készült 15 000 fős felmérése alapján készült prognózisnál (eltérés: 7 pont).

Ezek az eredmények utólag igazolták alapos előzetes mérlegelés után hozott döntésünket, nevezetesen, hogy érdemesebb előzetes reprezentatív felmérést, mint exit pollt készíteni. A döntésben jelentős szerepet játszottak az 1989-es négyigenes népszavazásra és a két korábbi parlamenti választásra vonatkozó felmérések tapasztalatai. A Medián 1989 novemberében, a Magyar Televízió megbízása alapján a népszavazást megelőző napon (szombaton) 24 óra alatt elkészített 1200 fős országos reprezentatív felmérés alapján készített előrejelzést a referendum kimeneteléről. Vasárnap este, az urnák lezárásakor kezdődött élő választási műsorban a Medián képviselője nagy pontossággal előre jelezte a népszavazás eredményességét és a köztársasági elnök megválasztásának módjára vonatkozó kérdés szavazatarányát. Ugyancsak előzetes felmérések, elsősorban a választást megelőző három nap alatt elvégzett 1200 fős adatfelvétel alapján készült a tényleges eredményt jól közelítő Medián-előrejelzés az 1990-es választás első fordulójára. 1994-ben viszont először készültek exit pollok: a Medián, a Gallup és a Szonda Ipsos is vállalkozott a választás napján a szavazóhelyiségekből kilépők megkérdezésén alapuló „előrejelzésre”. Noha a Medián akkor igen pontos becslést adott a végeredményre, mégis meggyőződésem, hogy az exit poll sikeres lebonyolítása sokkal inkább szervezési-logisztikai, mintsem szakmai teljesítmény. Hozadéka nincs arányban a ráfordított költségekkel, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az

előzetes felmérésekkel szemben az exit-poll interjúk elkerülhetetlenül csupán néhány percre korlátozódnak, és a rövid megkérdezés nem teszi lehetővé azoknak a szocio-demográfiai és attitűd-változóknak az összegyűjtését, amelyek a választói viselkedés elemzéséhez rendkívül fontos támpontot nyújtanak.

Az utolsó napokban készült felméréseknek a korábbiakénál nagyobb pontossága és előrejelző ereje adalékkul szolgálhat a választási kutatások nyilvánosságát az utolsó nyolc napban korlátozó törvényi szabályozás elleni érvekhez, mint ahogy ezt egy publicisztikájában plasztikusan fejtette ki Tóka Gábor.³ 1998-ban a Gallup internetes publikációja kapcsán a probléma kiéleződött, és noha a Medián mindvégig tartotta magát a törvényi előírásokhoz, magam nem rejttem véka alá a moratóriummal szembeni kifogásaimat. Egy újságnyilatkozatban⁴ azt javasoltam, hogy a közvélemény-kutató intézetek a választások után – félretéve egyéb ellentéteiket – együtt forduljanak az Alkotmánybírósághoz a tájékozáshoz való jogot sértő rendelkezés megváltoztatása érdekében. Úgy érzem, a javaslat változatlanul időszzerű.

JEGYZETEK

¹ Az omnibusz a nemzetközi piackutató szakma bevett terminusa. Azokat a felméréseket nevezik így, amelyek kérdőívei több ügyfél számára, több témában megfogalmazott kérdéseket, kérdésblokkokat tartalmaznak, és ezért jóval kedvezőbb költségfeltételeket biztosítanak, mint az úgynevezett *ad hoc* kutatások.

² Áprilisban azért nem az utolsó hétvégén került sor az omnibusz-adatfelvétellel, hogy az elemzés még megjelenhessen a HVG moratórium előtti utolsó, május 1-jei keltezésű számában, amelynek a munkaszünet miatt a szokottnál előbb, április 26-án volt lapzártája.

³ Prognózis-tilalom, *Magyar Hírlap*, 1998. május 22.

⁴ Kampánycsendet sért a Gallup, *Magyar Hírlap*, 1998. május 5.

SOFRES MODUS

(Összeállította Kabai Imre és Pálvölgyi Miklós)

Adatfelvételi információk

1998-ban a választásokat megelőző időszakban a SOFRES MODUS három országos közvéleménykutatást végzett: január végén – február elején, márciusban és májusban. (Ezt megelőzően is volt egy ugyanilyen típusú adatfelvétel 1997. decemberben.) A kutatásokat kizárólag saját érdeklődésünk motiválta, nem megrendelésre készültek.

Mindhárom kutatás a rendszeres omnibusz-kutatások része volt, és ennek megfelelően 1000 fős mintákat tartalmaztak. A mintába került 100 települést a többlépcsős (régiora, és azon belül településtípusra vonatkozó) rétegzett kiválasztással határoztuk meg. Az egyes településeken belül a háztartásokat a véletlen címből induló úgynevezett „szigorított véletlen sétás” eljárással, a háztartáson belül a megkérdezett személyeket a születésnapj kulccsal válogattuk ki.

A kérdés személyes megkérdezés formájában történt, standardizált kérdőívvel, zárt kérdésekkel.

A kérdőív 16 kérdésből álló politikai kérdésblokkja az aktuális pickutatási blokkok után, a demográfiai blokk előtt helyezkedett el.

A mintát az 1996-os mikrocenzus 18 éves és idősebb lakosaira vonatkozó, nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus és régió szerinti megoszlásának megfelelően súlyoztuk.

Előrejelzést, a választások végeredményére való becslést nem publikáltunk, az adatfelvételek időpontjában várható szavazási eredmények adatait rövid elemzésünk tartalmazza. Eszerint a vezető pártok által megszerzett szavazati arányok sorrendjét és az MSZP és a Fidesz-MPP közötti éles versenyt jól tudtuk becsülni, de az FKGP és az SZDSZ szavazatait valamelyest túl-, a MIÉP szavazatait alulbecsültük.

A kutatások eredményeit számos, napilapokban és folyóiratokban megjelent publikációban hoztuk nyilvánosságra (Népszabadság 1998. január 20.; Vasárnapi Hírek 1998. január 25.; Vasárnapi Hírek 1998. március 1.; Világgazdaság 1998. március 5.), külön hangsúlyt fektetve azokra az eredményekre, amelyeket az e kutatásokhoz kifejlesztett „pártközi rokonszenvstruktúra” elemzésére alkalmas módszerrel kaptunk (lásd a következő fejezetet).

Véleményünk szerint a fontosabb tendenciákat ez a típusú rendszeres adatfelvétel helyesen adta vissza, ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy valamivel nagyobb minta, és csak politikai kérdéseket tartalmazó kérdőív esetén részleteiben is megbízhatóbb eredményeket kaptunk volna. Különösen érvényes ez a regionális részeredményekre, amelyek – tapasztalataink szerint – még érzékenyebbek a mintaválasztás módszerére, illetve a minél több település bevonására, ugyanis a pártszimpátiák gyakran településről településre erősen változnak. Ahol erre mód volt, a SOFRES MODUS igyekezett publikálni érdekesebb eredményeit, azonban ez esetenként a médiumok közvéleménykutató cégekhez való kötődése miatt nehézségekbe ütközött. Egyébként is sokszor kaptak nyilvánosságot olyan, szakmainak álcázott viták, amelyek mögött általában konkurenciaharc, olykor személyes vagy politikai ellentétek húzódtak meg. Ezekről a vitáktól a SOFRES MODUS tudatosan távol tartotta magát, mivel sokat ártottak a közvélemény-kutatás – mindig is vitatott – tekintélyének, elfogadottságának.

Általános módszertani észrevételek: „pártközi rokonszenvstruktúra” elemzése

A SOFRES MODUS választási kutatásaiban egy új módszert dolgozott ki és alkalmazott, annak érdekében, hogy ne csak az egyes pártok választási esélyeit, hanem a kormánypártok és a vezető ellenzéki pártok együttes mozgását is le tudja írni a választási mezőben.

A dr. Kabai Imre kutatási igazgató által kidolgozott módszer lényege az egyes pártokkal való szimpatizálás mértékének, illetve a rokonszenvi struktúra pártközi rendszerének leírása. A módszer két alapelemet tartalmaz:

- A pártszimpátia négyfokú mérését, oly módon, hogy a skála magasabb fokozatai tartalmazzák az alacsonyabb szinteket, azaz a párthoz kötődők egyre szélesedő körét öleljék fel. A skála értékei a következők:
 1. a párt elsődleges választói, akik szavazásnál az adott pártra voksolnának,
 2. a párt elsődleges és másodlagos (akik másodikként választanák a pártot) választói,

3. a párt választói és a párttal erősen rokonszenvezők,

4. a párt választói és a párttal rokonszenvezők.

- Ennek a pártpreferenciának egy „szimpátia-térképen” való megjelenítését, ahol a pártok elhelyezkedését, egymástól való távolságát az egyes pártokhoz kötődők más pártok iránti rokonszenvének mértéke határozza meg.

Ezzel a módszerrel az elemzési szempontok új lehetősége tárult fel:

- Egy-egy párt hatását, „eredményességét” több szinten tudtuk leírni, amennyiben a legszélesebben értelmezett szimpátia a párt vonzáskörét jelöli ki, azokat a rétegeket, ahol a pártnak „van mit keresnie”, míg a belső körnek (a tényleges szavazóknak) az összes szimpatizánshoz való aránya azt mutatja, hogy a szimpátiát mennyira képes az adott párt „szavazatokra váltani”.
- Az elsődleges és másodlagos szavazatok közötti „átjárás” elemzése pontosan mutatja a pártok közötti relációkat, a tényleges és a lehetséges pártszövetségeknek az emberek fejében létező „mentális térképét”, ami utal a várható „átszavazások” nagyságára is.
- Az általunk konstruált „szimpátia-térkép” a pártok elsődleges és másodlagos szavazóinak az egyes pártok iránt érzett – megfelelően transzformált, átlagos – rokonszenvének és ellenszenvének mint a pártok és a szavazók közötti távolságnak a – piackutatásban jól bevált – többdimenziós skálázás (MDS) segítségével történő megjelenítése: a pártok együttes távolságszerkezete.

Ez az eljárás véleményünk szerint képes volt a pártok tömegbázisának szofisztikált jellemzésére, és olyan változásokat is képes volt kimutatni, amelyek hűen tükrözték az adott időszakban végbement pártközi „villongások”, választási taktikázások hatását, és amelyek tendenciájukban, talán a pártválasztási attitűdöknél is pontosabban előrejelezték a választási eredményeket.

FIDESZ-MPP a finisben billentette a maga javára a mérleget

Ez a rövid elemzés elsősorban azt kívánja bemutatni, hogy a rokonszenvstruktúra mérésére kidolgozott módszerrel mennyire jól mérhetővé és szemléletessé tehetőek a választók hangulatában, szavazási stratégiájában végbement változások. Mivel a módszer egyik erénye a szemléletes megjelenítés lehetősége, érveinket is elsősorban ábrákkal támasztjuk alá, amelyek az összeállítás végén találhatók.

A választások idején már elég nyilvánvalóvá lett, hogy a nagyobb részvételi arány a Fidesz-MPP számára lesz kedvezőbb. De addig hosszú volt az út.

A csaknem féléves kutatássorozatra támaszkodva állíthatjuk, hogy az MSZP–SZDSZ koalíció olyan pozícióból indult, amely sikeres kampány esetén győzelemre vezethette volna a pártokat – ami ilyen nehéz időszak után rendkívülinek tekinthető –, és ezt a státuszt tudták megrendíteni a vele szemben álló politikai pártok rövid negyedév alatt.

Melyik pártra szavazna?

	Adatfelvétel		
	1998. január–február	1998. március	1998. május
Agrárszövetség		0,2%	0,1%
Fidesz-MPP	13,5%	15,8%	18,5%
FKGP	12,1%	11,9%	12,4%
KDNP	1,8%	3,1%	2,5%
MDF	3,0%	1,3%	1,3%
MIÉP	0,7%	1,9%	1,6%
MSZP	20,6%	20,8%	18,4%
MSZDP	0,5%		0,5%
Munkáspárt	1,2%	0,6%	1,4%
SZDSZ	4,6%	4,3%	5,1%
Vállalkozók	0,1%		0,2%
MDNP	0,1%	0,3%	0,4%
egyéb		0,2%	0,5%
nem szavazna	8,3%	4,7%	5,6%
NT	33,5%	27,7%	22,8%
NV		7,1%	8,7%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%

Nyilvánvaló az is, hogy ennek oka nem csak a Fidesz-MPP vezetőinek ügyességében, hanem az MSZP taktikai hibáinak sorozatában is rejlik. A gyengébb propagandahadjárat, a nyilvános huzavonák az SZDSZ-szel, a szóba jöhető koalíciós partner „lebegtetése” – úgy tűnik – inkább határozatlanságnak és gyengeségnek tűnt a választók szemében, amivel szemben az Orbán Viktor fémjelzte Fidesz-politika határozottabbnak és elkötelezettebbnek látszott – és a választás közeledtével egyre inkább vonzó lett.

A Fidesz-MPP egyik erőssége az volt, hogy a választási harc élesedésével, a kisebb pártok esélyeinek csökkenésével „előtérbe kerülő” második pártok között meg tudta őrizni, sőt erősíteni is képes volt vezető pozícióját – és ebben a volt kormányzó pártok már jóval szerényebb szerephez jutottak.

Ha még egy pártot jelölhetne, melyiket jelölné?

	Adatfelvétel		
	1998. január–február	1998. március	1998. május
Agrárszövetség			0,1%
Fidesz-MPP	10,2%	12,0%	13,1%
FKGP	4,8%	6,0%	5,2%
KDNP	3,3%	3,4%	2,7%
Köztárs.	0,1%	0,2%	
MDF	4,7%	3,5%	2,8%
MIÉP	1,1%	1,2%	1,8%
MSZP	4,0%	4,3%	4,4%

	Adatfelvétel		
	1998. január–február	1998. március	1998. május
MSZDP	0,4%	0,2%	0,2%
Munkáspárt	1,6%	1,3%	0,8%
SZDSZ	8,4%	9,1%	8,8%
Vállalkozók	0,4%	0,2%	0,3%
MDNP	1,0%	0,8%	1,4%
egyéb	0,6%	0,6%	0,7%
nincs olyan párt	14,3%	9,8%	15,2%
NT	36,4%	34,6%	29,7%
NV, de megjelölne	2,2%	2,4%	3,1%
NV	6,3%	10,1%	9,6%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%

Táblázatainkból és a dolgozat végén mellékelt ábráinkból egyértelműen kitűnik, hogy a választási küzdelem kimenetele valójában a „két nagy”: az MSZP és a Fidesz-MPP küzdelmét jelentette, mind az FKGP, mind az SZDSZ egyre inkább ennek a csatának a holdudvarában maradt, várható szavazati arányuk, szavazótáboruk nem sokat változott a vizsgált időszakban, és különösen közhangulat-befolyásolási lehetőségük maradt el a listavezető pártok mögött.

Ha a szavazatok mellett az egyes pártokkal való rokonszenv mértékét is vizsgáljuk, kitűnik, hogy az MSZP ebben a tekintetben jelentős hátránnyal indult, riválisának viszont pont itt voltak kiaknázható tartalékai, amelyek a választási hadjárat kezdetekor még nem jelentek meg a szavazatokban.

Mennyire rokonszenves: Fidesz-MPP?

	Adatfelvétel		
	1998. január–február	1998. március	1998. május
ellenszenves	6,8%	8,3%	6,0%
inkább ellenszenves	10,1%	9,3%	8,1%
közömbös	34,0%	31,4%	29,5%
inkább rokonszenves	22,8%	21,5%	24,0%
rokonszenves	16,8%	19,3%	22,6%
NV	9,5%	10,2%	9,9%
Összes	100,0%	100,0%	100,0%

Mennyire rokonszenves: FKGP?

	Adatfelvétel		
	1998. január–február	1998. március	1998. május
ellenszenves	25,6%	27,3%	21,7%
inkább ellenszenves	16,9%	15,1%	19,5%
közömbös	23,0%	23,2%	22,2%

	Adatfelvétel		
	1998. január–február	1998. március	1998. május
inkább rokonszenves	13,2%	10,4%	13,5%
rokonszenves	11,9%	13,9%	13,3%
NV	9,4%	10,1%	9,8%
Összes	100,0%	100,0%	100,0%

Mennyire rokonszenves: MSZP?

	Adatfelvétel		
	1998. január–február	1998. március	1998. május
ellenszenves	14,6%	19,3%	19,0%
inkább ellenszenves	14,9%	12,5%	16,6%
közömbös	29,4%	24,4%	22,2%
inkább rokonszenves	17,0%	17,1%	15,8%
rokonszenves	14,2%	16,2%	16,7%
NV	9,9%	10,4%	9,7%
Összes	100,0%	100,0%	100,0%

Mennyire rokonszenves: SZDSZ?

	Adatfelvétel		
	1998. január–február	1998. március	1998. május
ellenszenves	11,6%	12,1%	12,3%
inkább ellenszenves	16,1%	15,9%	17,8%
közömbös	37,5%	34,8%	32,5%
inkább rokonszenves	17,7%	19,1%	18,1%
rokonszenves	6,3%	6,1%	7,9%
NV	10,8%	12,0%	11,4%
Összes	100,0%	100,0%	100,0%

A választást megelőző fél évben az FKGP és az SZDSZ rokonszenvenvstruktúrája lényegében változatlan maradt. Egyedül a Fidesz-MPP volt képes az iránta kezdetben közömbös választókat, sőt részben a vele korábban gyengén ellenszenvezők egy részét is megnyerni. Az MSZP ezzel szemben a vele közömbösek jelentős részét eltaszította magától.

Szemléletesen írhatjuk le ezt az „átrendeződést” a pártokhoz való kötődés köreinek segítségével (8–10. ábra). A Fidesz-MPP a kezdeti időszakban is a legnagyobb rokonszenvező táborot mondhatta magáénak, amely a szavazókorúak több, mint négytizedét jelentette. A párt képes volt arra, hogy a kezdetben csak kis mértékben szavazatokra váltott rokonszenvet, egyre inkább leendő szavazatokká transzformálja, azaz a kezdetben megosztott rokonszenvet a saját irányába terelje. Az MSZP esetében fordított irányú a változás, a lassan csökkenő rokonszenvenv és az erősödő ellenszenvenv a korábban erős belső mag felbomlásához vezetett – amíg az év elején az MSZP-vel rokonszenvezők körülbelül kétharmada szavazatával

is támogatta volna a pártot, addig a választási finis időszakában ez az arány 50% körülire esett vissza, a szavazók tömeges elpártolását eredményezte.

A „szimpátia-térképek” ezt a folyamatot másképp is tükrözik: a pártok elhelyezkedései is változtak. Az MSZP centrálisabb pozíciójának elvesztését, „marginalizálódását” az MSZP szavazótáborát jelző kör kifelé fordulása jelzi (méretének csökkenésén túl).

Az MSZP–SZDSZ, illetve Fidesz–MPP–FKGP párosok együttes helyzetét tekintve, az erősödő szembenállás a várható koalíciós együttesek egészének megítélésére is kihat. Az elsődleges és másodlagos (a pártot második szavazatukkal támogató) szavazók „keresztbe szavazásának” mértéke az elszigetelődés erősödését, a határvonalak erősödő merevedését is igazolja: januárban és márciusban mind az MSZP–SZDSZ körben, mind a Fidesz–MPP–FKGP körben 60% körüli volt a második pártként a partnerpártot jelölők, illetve a második pártot egyáltalán nem jelölők aránya, májusban ezek az arányok az MSZP–SZDSZ körben már 69%-ra, a Fidesz–MPP–FKGP körben 66%-ra nőttek. (A többi párt körében a megfelelő arányszám végig 43–46% közötti maradt.)

Mivel az MSZP–SZDSZ szimpatizánsok körében a Fidesz–MPP–FKGP felé való szavazási hajlandóság (második pártként) mindig is erősebb volt (21–24%), mint fordítva (12–15%), nem meglepő, hogy az MSZP szavazatok csökkenése nem annyira az SZDSZ szavazatok, mint inkább a Fidesz–MPP szavazatainak számát növelhette.

Lényegében ugyanez a hatás figyelhető meg abban is, hogy az egyéb pártok elsődleges szavazóinak körében szintén jelentős elfordulás történt a kormánypártok irányából a vezető ellenzéki pártok irányába: amíg januárban ebben a körben alig több, mint kétszer annyian jelölték második pártként az utóbbiakat (39%), mint az előbbieket (15%), májusra ez az arány már négyszeres lett (45, illetve 11%).

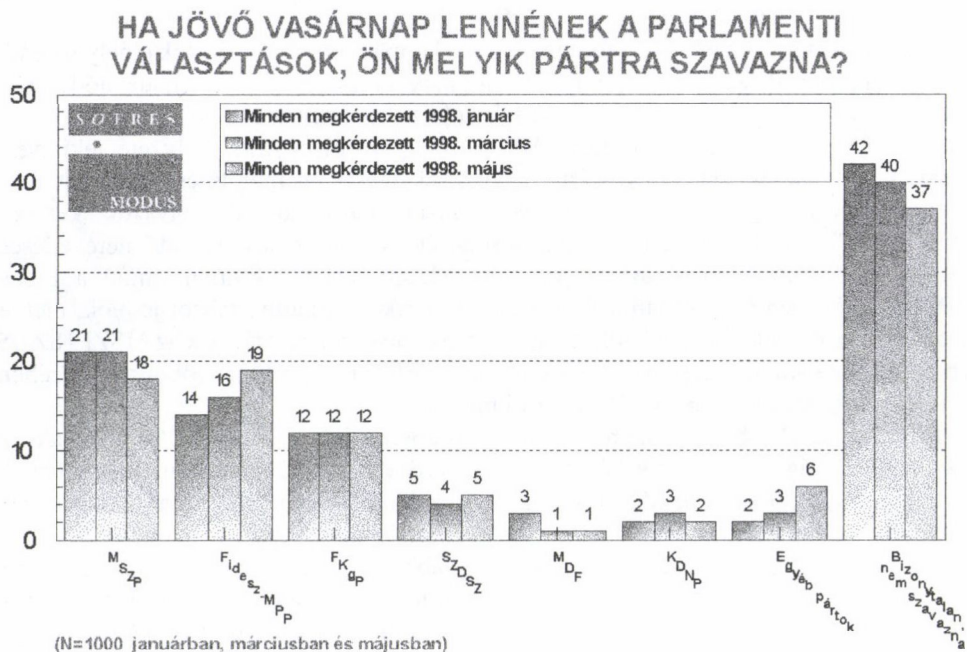
Hogy a fenti mozgások mennyire egyöntetűek voltak, azt az is mutatja, hogy szinte minden demográfiai csoportosításban, valamennyi társadalmi csoportban hasonló irányú változásokat lehetett regisztrálni, azaz ebben az értelemben a mozgások szinte „érdekek felettieknek” mondhatók (4–7. ábra).

Összefoglalva eredményeinket, amelyeket elsősorban az új szemléletű mérés és elemzés révén értünk el, a következőket szeretnénk kiemelni.

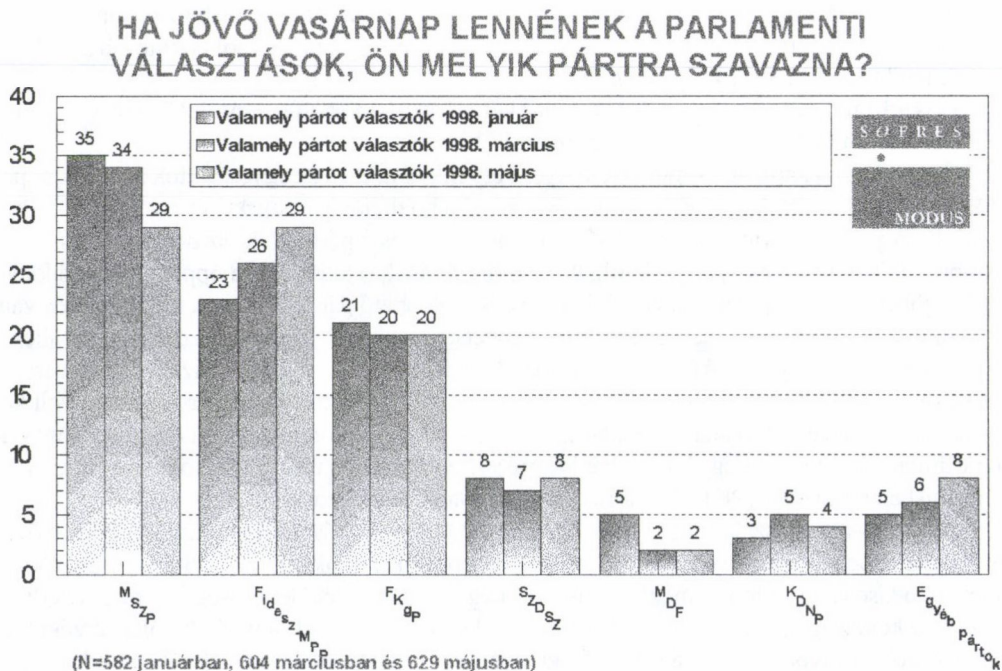
A szavazók a kampány során érzékenyen figyelik nem csak az egyes pártok ígéreteit és politikáját, hanem a pártok egymáshoz való viszonyát, a koalíciós-pártszerkezet érzékelhető változásait is. A pártokkal való szimpatizálás (ami nem azonos a pártra való szavazással, hiszen az utóbbit például a párt esélyeinek latolgatása is befolyásolja) jelentősége éppen a másodikként „szóba jöhető”, és így potenciálisan akár elsővé is előléphető pártok körének kijelölésében van, és paradox módon éppen a nem megfelelő „szövetségi politika” eredményezheti egy koalíciós partnerként nem elfogadható (vagy nem elfogadó) párt győzelmét, és ezzel az adott párt vereségét is, mint az jelenleg is történt: az MSZP (és az SZDSZ) választási hadjáratában nem volt képes az elsősorban érzelmi alapú társadalmi elszigeteltségből kitörni, valóban megnyerő és vonzó politikát felmutatni, és egy kitartó bázis köré szélesebb társadalmi csoportokat megnyerni, és ez a finisben a Fidesz–MPP felé sodorta a bizonytalanabb választókat.

Az 1998-as választás során ennek azért volt talán a szokásosnál is nagyobb jelentősége, mivel a szembenálló blokkok között – történelmi és politikai okok miatt is – viszonylag széles és ellentmondásos kapcsolódási mező alakult ki (még a nagykoalíció lehetőségét is megengedve), s ugyanakkor az egyes blokkokon belül szintén jól kivehető szakadási pontok voltak érzékelhetőek. Az erőviszonyok koncentráltságából adódóan a mozgási-taktikázási lehetőségek lényegében a két vezető pártra szűkültek le, s itt a Fidesz–MPP volt most eredményesebb.

1. ábra

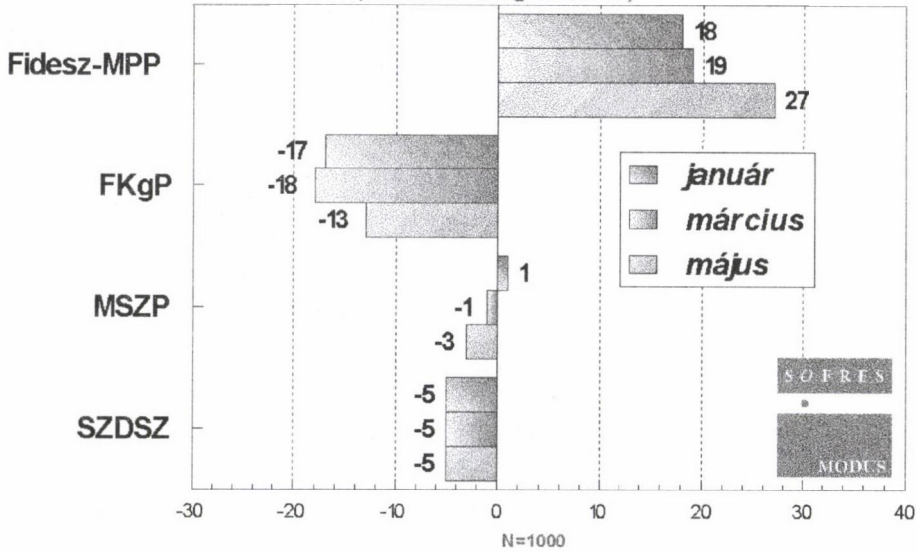
2. ábra

3. ábra

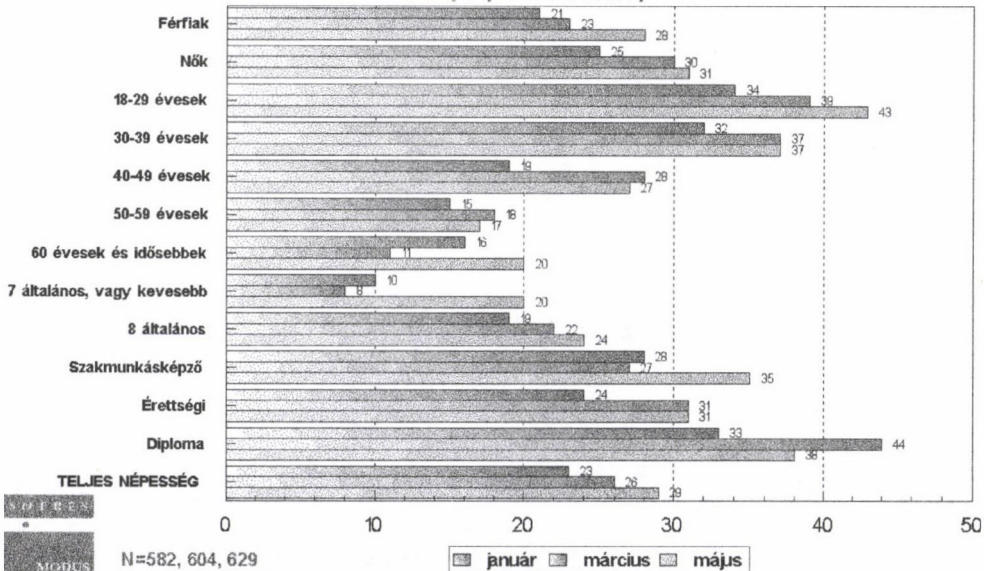
AZ EGYES PÁRTOK IRÁNTI SZIMPÁTIA EGY +/-100-AS SKÁLÁN (+100 : SZIMPATIKUS; -100 : ELLENSZENVES)

(Az összes megkérdezett)

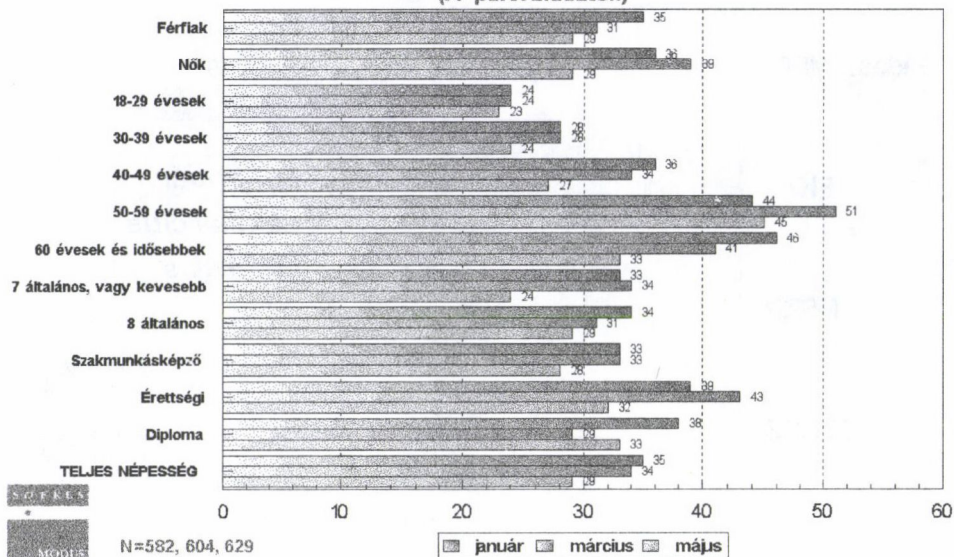
4. ábra

AZ EGYES SZOCIO-DEMOGRÁFIAI CSOPORTOKON BELÜL A FIDESZ-MPP-RE SZAVAZÓK ARÁNYA (%) (A pártválasztók)

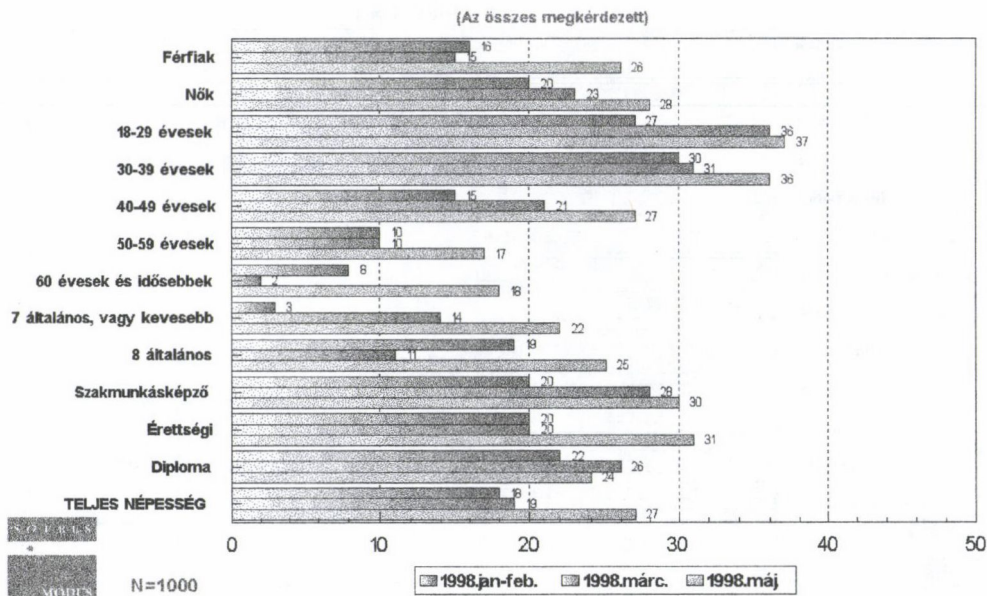
5. ábra

AZ EGYES SZOCIO-DEMOGRÁFIAI CSOPORTOKON BELÜL AZ MSZP-RE SZAVAZÓK ARÁNYA (%) (A pártválasztók)

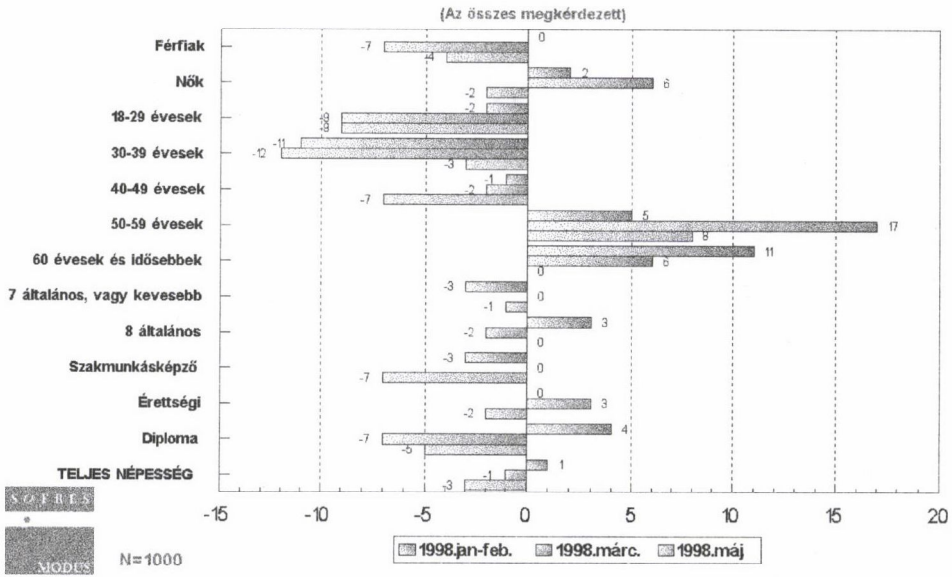
6. ábra

AZ EGYES SZOCIO-DEMOGRÁFIAI CSOPORTOKON BELÜL AZ FIDESZ-MPP IRÁNTI SZIMPÁTIA ALAKULÁSA (+/-100-AS SKÁLÁN)

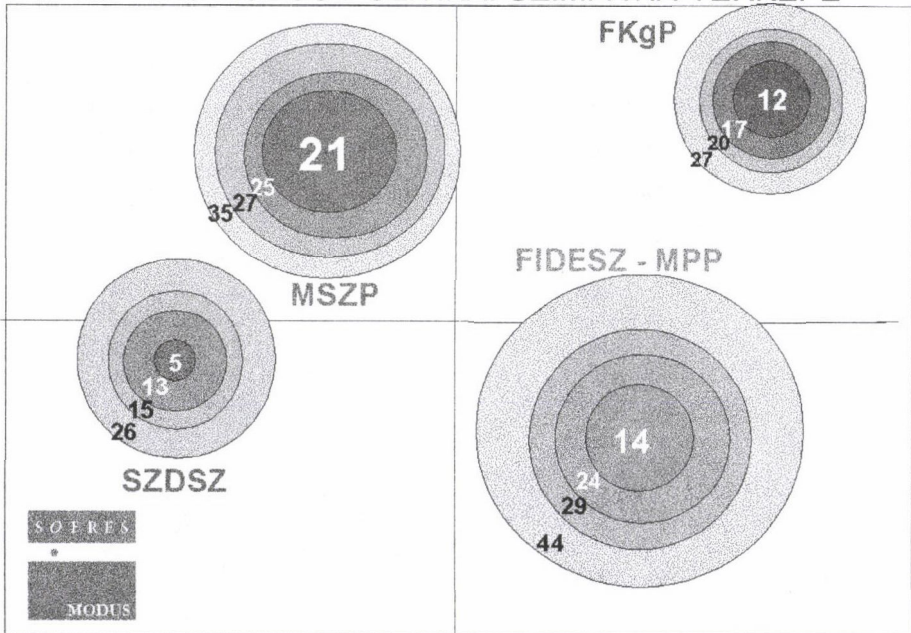
7. ábra

AZ EGYES SZOCIO-DEMOGRÁFIAI CSOPORTOKON BELÜL AZ MSZP IRÁNTI SZIMPÁTIA ALAKULÁSA (+/-100-AS SKÁLÁN)

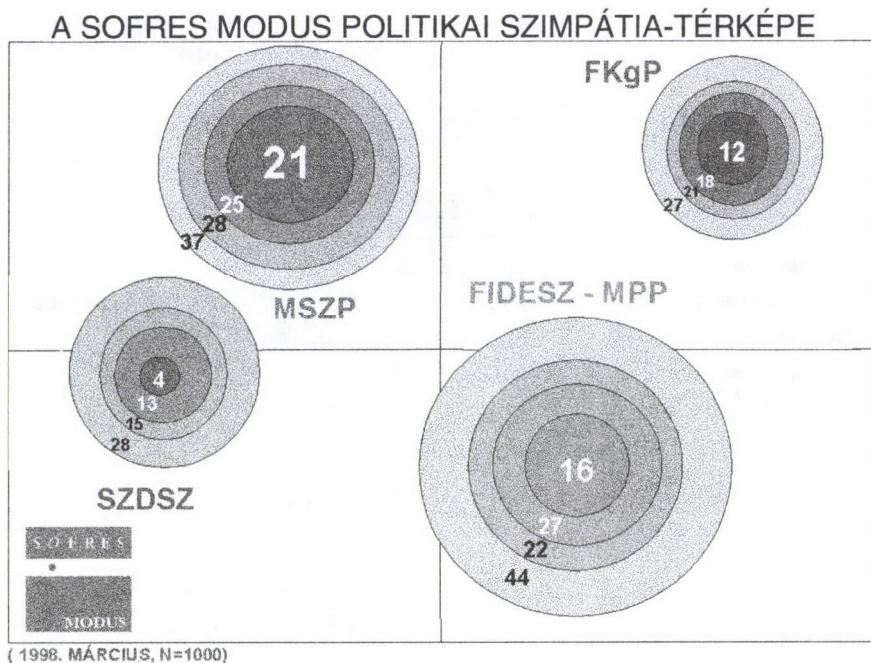
8. ábra

A SOFRES MODUS POLITIKAI SZIMPÁTIA-TÉRKÉPE

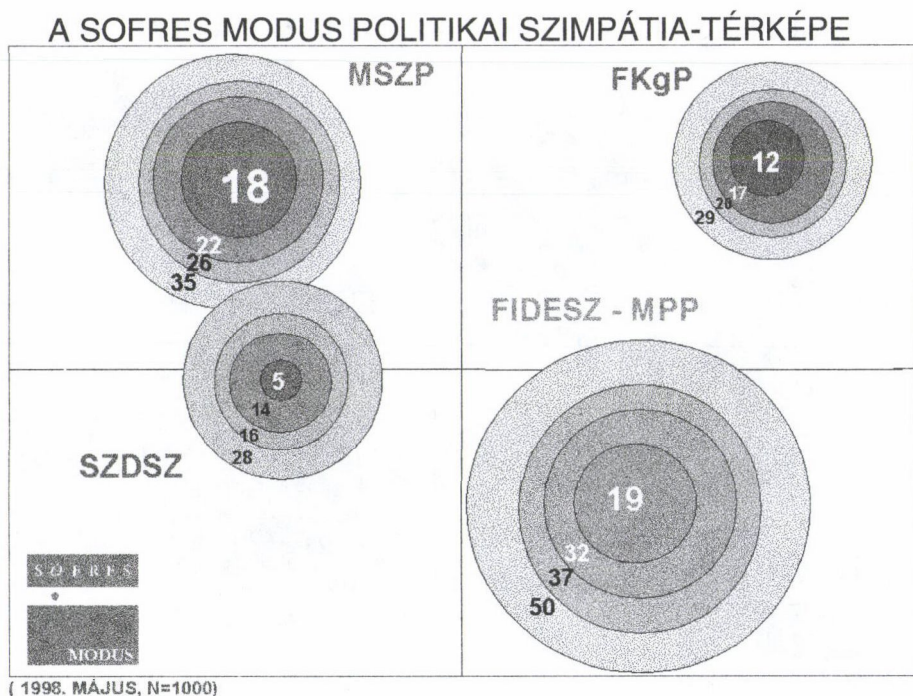

(1998. JANUÁR-FEBRUÁR, N=1000)

9. ábra

10. ábra

SZONDA IPSOS

(Összeállította Závecz Tibor)

1998. február vége

Az elmúlt hetek belpolitikai viharai valamelyest csökkentették az MSZP és a Kisgazdapárt táborát s némileg nőtt a Fidesz-MPP-t pártolók aránya (1. ábra). Mindazonáltal továbbra is fölényesen vezet a Szocialista Párt. Az összes kérdezett körében 21 százalékos, a részvételüket biztosra ígérő, pártpreferenciával rendelkezők körében 37 százalékos a támogatottsága. A Fidesz-MPP az előbbi körben 16 százalékos, az utóbbiban 25 százalékos tábor tudhat maga mögött. A Kisgazdapárt esetében folytatódott az elmúlt hónapok tendenciája, tovább csökkent a támogatottságuk. A többi parlamenti párt tábora és pozíciója lényegében nem változott az utóbbi hónapban. Fontos megjegyeznünk, hogy az adatfelvétel a dunai vízlépcsővel kapcsolatos vita tetőzése előtt történt. (Az ábrák a szöveg végén találhatóak.)

A választások közeledtével érdekes és lényeges átrendeződésnek lehetünk tanúi az ellenzéki oldalon. A tömegkommunikációban sokáig a Kisgazdapárt számított az ellenzék vezető erejének, amit a közvélemény-kutatások is egyértelműen alátámasztottak. 1996 második felében és 1997 nagy részében a Fidesz-MPP is ezért a pozícióért versengett. A két pártnak ebben az időszakban azonos nagyságú tábora volt. A tavalyi esztendő végén kezdődött az a folyamat, ami napjainkig is tart: az FKGP népszerűségének határozott csökkenése. Az idei év elejétől érzékelhető a Fidesz-MPP iránti szimpátia növekedése (2. ábra). E változások azonban nem jelentik azt, hogy a kisgazda szavazók „egy az egyben” átvándoroltak volna a fiatal demokratákhoz. Az eltávozott FGKP-hívek – akik zömmel alacsony iskolázottságúak vagy szakmunkás képzettségűek, fizikai munkát végeznek, falvakban élők, elmúltak 50 évesek, de még nem nyugdíjasok – jelenleg a bizonytalanok csoportját gyarapítják. A Fidesz-MPP az utóbbi 1-2 hónapban viszont főképpen a diplomások, a beosztott szellemi munkát végzők, a városlakók, a középkorúak köréből tudott új szavazókat verbuválni. Nem zárható ki, hogy az elpártolt kisgazdák végül is a Fidesznél találjanak vokstot. Hangsúlyozzuk azonban azt, hogy jelenleg az említett rétegek meglehetősen távol állnak a fiatal demokratáktól. E csoportokban – bár alapvetően rokonszenveznek a Fidesz-MPP-vel, de – az átlagosnál kevesebben szavaznának rájuk. A Fidesz társadalmi bázisa kétségkívül szélesebbé vált az elmúlt években, de még mindig az egyik legkarakteresebb. Az átlagosnál sokkal nagyobb a tábora a fiatalok körében (24%). Itt egyértelműen a legnépszerűbb párt. Vannak azonban társadalmi szegmensek, ahol kifejezetten kicsi a támogatók aránya. Így például a 65 év felettek, az alapfokú végzettséggel sem rendelkezők 3-5%-a áll mellettük.

A Fidesznek nemcsak a társadalmi beágyazottsága erősödött, de valamelyest nagyobb lett a választások szempontjából sorsdöntőnek számító részvételi hajlandóság is. Két évvel ezelőtt még 50-55% között mozgott a magukat biztos résztvevőnek tekintők aránya, ez mostanra 60%-ra bővült. Jelenleg ugyanakkora az aktivitásuk, mint az egyre inkább passzívvá váló, elkedvetlenedő kisgazda híveké. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a két párt támogatói kevésbé látszanak eltökéltnek, mint a többi parlamenti erő támogatói. Az MSZP, SZDSZ, KDNP és MDF szavazói körében kétharmad-héttizednyi azok aránya, akik biztosra ígérik választási részvételüket.

Az elmúlt néhány hónap legjelentősebb pártpreferencia-változását, a Kisgazdapárt elerőtlenedését az is nagyon jól mutatja, hogy a választási győzelmét feltételezők aránya az őszi 20%-ról mostanra 9%-ra esett. A kisgazda szavazók is egyre kevésbé látják esélyét a sikernek: a velük szimpatizálók körében három hónap alatt 55%-ról 40%-ra esett az első helyet remélők aránya. A Fidesz pozíciójavulását nem érzékelt a közvélemény, összességében is, most is 11% prognosztizálja e párt győzelmét. A politikai erőviszonyok észlelése feltehetően szavazategyeztető hatással lehet a pártpreferenciáikban bizonytalan, de választani szándékozó polgárokra. Ebben a – választókorú népesség 15%-át jelentő – potenciális szavazói csoportban az MSZP győzelmére számítanak a legtöbben (33%-uk), a Fidesz-MPP első helyét 10%, az FKGP-ét 6% feltételezi.

Az adatfelvétel ideje: 1998. február 16–26. A megkérdezettek száma: 2000 fő, akik együttesen az ország 18 éves és annál idősebb lakosságát képviselik. Alapsokaság: 18 éves és idősebb, állandó magyarországi lakóhellyel rendelkező magyar állampolgár. Az alapsokaság és a megkérdezettek összetétele megegyezik.

A közvélemény-kutatás során kapott adatok 2000 fős mintánál legfeljebb plusz-mínusz 2,2 százalékkal térhetnek el attól, amit akkor kaptunk volna, ha minden választókorú személyt megkérdeztünk volna az országban.

Minden hónapban más-más 1000 vagy 2000 főt kérdeznek meg, személyes megkereséssel, kiválasztásuk az ún. kétlépcsős rétegzett mintavétellel, a teljes véletlent biztosító módszerrel történik, azaz minden felnőtt magyar állampolgárnak azonos esélye van a mintába kerülésre.

Március közepe

Március első felében stabilizálódtak a februárban kialakult politikai erőviszonyok. Az MSZP megtartotta előnyét a Fidessel szemben. A szocialistáknak az összes kérdezett körében 5 százalékkal, a részvételüket biztosra ígérő, pártpreferenciával rendelkezők körében 13 százalékkal nagyobb a támogatottsága, mint az utánuk következő fiatal demokratáknak. Állandósult a Kisgazdapárt harmadik helye, és szemben az elmúlt hónapok tendenciájával ezúttal nem csökkent a támogatottsága. Az SZDSZ nem került közelebb az FKGP-hez, de távol maradt a bizonytalan helyzetben lévő MDF-től és KDNP-től is (3. ábra).

A választások előtt minden párt a pártpreferenciával nem rendelkezőkben, a bizonytalanokban látja a tartalékát, a sikeres szereplés zálogát. E réteg nagyságáról sokféle számadat van forgalomban, olykor a választók 40-50%-át is ide szokták sorolni. Ennél azonban jóval kevesebben vannak, akiknek voksáért érdemes a pártoknak küzdeniük. A választókorú népesség 13-14%-a alkotja a bizonytalanok csoportját. Ennyien gondolják ugyanis, hogy biztosan elmennek szavazni, de még nem találtak olyan pártot, amelyet támogatásra érdemesítenének (4. ábra). Ez a 13-14% az eddigiekhez hasonló, kétharmados választási részvétel mellett akár 20-21%-ot is érhet. A Szonda Ipsos nagymintás vizsgálatai és összevont adatbázisa alapján megállapíthatjuk, hogy ebből a csoportból elsősorban az MSZP, másodsorban a Fidesz, harmadsorban az SZDSZ, s még az MDF rekrutálhat új szavazókat.

Az előbbieken említett, a választáson részt vevő, pártpreferenciájában bizonytalan csoport – akik tehát a választókorúak egyhetedét, a majdani résztvevők egyötödét teszik ki – az elmúlt negyedévben stabil, jellegzetes képet mutatott. Körükben öt jellegzetes típust találhatunk. A bizonytalanok csaknem fele eddig még egyszer sem vett részt parlamenti választáson. Számukra a Fidesz a legrokonszenvesebb párt, semleges véleménnyel vannak az MSZP-ről és az SZDSZ-ről, a többieket viszont negatívan ítélik meg. Valószínűbbnek tart-

ják azt, hogy a Fideszre szavaznak, bár kormányzásra valamivel alkalmasabbnak látják a Szocialista Pártot. Az MSZP és az SZDSZ is ott szerepel talonjukban, nagyjából azonos eséllyel. A politikai erőviszonyokat nem érzékelik, héttizedük nem vállalkozott arra, hogy megnevezze a legerősebb pártot. A többiek az MSZP-t gondolják a választások leendő győztesének. A várakozások különös jelentőséggel bírnak itt, a bizonytalanok körében, orientációs pontként szolgálnak a választói döntésekben.

A bizonytalanok bő egytizede – a választókorúak majdnem 2%-a – eddig kétszer is az MSZP-re szavazott. Most ugyan hezitálnak, de továbbra is a szocialistákkal rokonszenveznek leginkább. Nem fordultak ellenük, nem zárják ki, hogy újból rájuk szavazzanak. Legnagyobb esélyét újbóli MSZP-voksuknak látják, bár ezt teljes bizonyossággal nem merik kijelenteni. A Szocialista Pártot tartják egyébként a leginkább kormányképesnek s 53%-uk azt prognosztizálja, hogy a kabinet folytathatja is a kormányzást, az MSZP megnyeri a választást. Az előzővel megegyező nagyságú az a két csoport is, amelynek tagjai 1994-ben az MSZP-re voksoltak, 1990-ben pedig az MDF-re, illetve akkor még nem szavaztak. Most a Fidesz-MPP és az MSZP között mérlegelnek. Az előbbi valamivel szimpatikusabb párt számukra, mégis – a kormányzati teendőkre való nagyobb felkészültsége alapján – egy kicsivel inkább az MSZP felé hajlanának, ha most szavazásra kerülne sor. Legtöbben (31-36%) közülük is szocialista győzelemre számítanak, bár felerészük nem tudja, ki lesz a nyertes. Említésre érdemes még a kétszeri SZDSZ-szavazóknak a választókorúak 1%-át kitevő része. Ők most még azon tűnődnek, hogy a Fidesz-MPP-re szavazzanak vagy – mint eddig – a szabad demokratákra.

Bár az egyéni képviselőjelöltek nem ismertek a választók előtt, mégis érdemes néhány általános megállapítást tenni. Az eddigi két parlamenti választás azt mutatta, hogy az egyéni jelöltek között az emberek alapvetően a pártszimpátiáik alapján döntenek. Várhatóan erős lesz ez a hatás most is, hiszen részvételüket biztosnak tartó s pártpreferenciával rendelkező polgárok 55%-a határozottan állítja: a preferált párt egyéni jelöltjére fog voksolni. További 20%-uk is valószínűnek tartja szavazatának pártszempontok szerinti duplázását. Elég tekintélyes az a csoport is (16%), amelyik jelenleg úgy véli, majd a jelölt személyétől teszi függővé döntését. Az egyes pártok előzetes elkötelezettsége nem egyforma: az MSZP és a Kiszegzdepárt táborában hattizednyien feltételezik, hogy saját jelöltjükre voksolnak, a Fidesz-MPP, a KDNP, az MDF és az SZDSZ támogatói körében ez az arány kisebb, 50% körüli.

Az adatfelvétel ideje: 1998. március 5–12. A megkérdezettek száma: 1000 fő, akik együttesen az ország 18 éves és annál idősebb lakosságát képviselik. Alapsokaság: 18 éves és idősebb, állandó magyarországi lakóhellyel rendelkező magyar állampolgár. Az alapsokaság és a megkérdezettek összetétele megegyezik.

A közvélemény-kutatás során kapott adatok 1000 fős mintánál legfeljebb plusz-mínusz 3,2 százalékkal térhetnek el attól, amit akkor kaptunk volna, ha minden választókorú személyt megkérdeztünk volna az országban.

Minden hónapban más-más 1000 vagy 2000 főt kérdeznek meg, személyes megkereséssel, kiválasztásuk az ún. kétlépcsős rétegzett mintavétellel, a teljes véletlent biztosító módszerrel történik, azaz minden felnőtt magyar állampolgárnak azonos esélye van a mintába kerülésre.

1998. március vége

Március első feléhez képest kicsi változást regisztrálhattunk a pártok közötti erőviszonyokban. Az idei év tendenciája folytatódott, azaz január óta közelebb került egymáshoz az első helyen álló MSZP és a másodikon lévő Fidesz. A változás irányát árnyalja, hogy a választás közeledtével a közvélemény nagyobb arányban látja úgy, hogy a nyertes a Szocialista Párt lesz (5. ábra).

Az MSZP-nek az összes kérdezett körében 4%-kal, a részvételüket biztosra ígérő, pártpreferenciával rendelkezők körében 9%-kal nagyobb a támogatottsága, mint a mögötte lévő Fidesznek. A Kisgazdapárt tartja a harmadik helyét, az SZDSZ pedig negyedik. Ezen pártok képviselői a következő ciklusban is a parlamentben lesznek, a többiek viszont korántsem lehetnek ennyire biztosak ebben. Jelenleg, ha a bizonytalanokkal nem számolunk, az MDF, a KDNP, az MDNP, a MIÉP és a Munkáspárt is alatta marad a bejutáshoz szükséges eredménynek. A SZONDA IPSOS nagy mintákon végzett, a pártok és jelöltek közötti választást befolyásoló szempontokat részletesen feltáró kutatásai alapján azt mondhatjuk, hogy ezen 5 párt közül a Demokrata Fórumnak és a Kereszténydemokrata Néppártnak nagyobb esélyei vannak a bejutásra, mint a másik háromnak.

A választások közeledtével érdemes szemrevételezni néhány olyan adatsort, amelynek a végeredmény szempontjából is jelentősége lehet. Az egyes pártok szavazótáborának részvételi hajlandósága közel sem egyforma. A legerősebb elmeneteli szándékot az MSZP táborában találhatjuk, nagyjából háromnegyedük szavazna. Valamivel alacsonyabb, 70% körüli az SZDSZ és az MDF szavazók körében a részvételüket biztosra ígérők aránya. Az FKGP, a KDNP és a Fidesz támogatóinak nagyjából kétharmada gondolja úgy, hogy elmegy majd a választásra. A fiatal demokraták részvételi szándéka az utóbbi egy évben megerősödött, 1997 tavaszán még 10%-kal kevesebben sorolták magukat a szavazóurnák előtt biztosan megjelenők csoportjába. Ez a változás összefüggésben van a Fidesz-MPP társadalmi-demográfiai bázisának kiszélesedésével.

A parlamenti pártok táborában a többség biztos abban, hogy jelenlegi pártpreferenciája kitart a választásokig. Ez a határozottság nagyjából követi a pártok jelenlegi erősorrendjét. Az egyéni képviselőjelöltek a vizsgálat idején már gyűjtötték a „kopogtatócédulákat”. Az induló személyek tehát még nem voltak teljes körben ismertek a választók előtt, mégis tehetünk néhány általános megállapítást. Az eddigi két parlamenti választás azt mutatta, hogy az egyéni jelöltek között az emberek alapvetően a pártszimpátiáik alapján döntenek. Várhatóan erős lesz ez a hatás most is, hiszen a részvételüket biztosnak tartó s pártpreferenciával rendelkező polgárok 59%-a határozottan állítja: a preferált párt egyéni jelöltjére fog voksolni. További 16%-uk is valószínűnek tartja szavazatának pártszempontok szerinti duplázását. Elég tekintélyes az a csoport is (14%), amelyik jelenleg úgy véli, majd a jelölt személyétől teszi függővé döntését. Az egyes pártok szavazóinak előzetes elkötelezettsége eltérő: az MSZP, a Kisgazdapárt és az MDF táborában hattizednyien feltételezik, hogy saját jelöltjükre voksolnak. A Fidesz-MPP, a KDNP és az SZDSZ támogatói körében ez az arány kisebb, 50% körüli.

A választás végeredményének alakulásában szerepet játszik az is, hogy az emberek mennyire bíznak saját támogató pártjuk sikerében, illetve mit gondolnak, hogy ki lesz az elkövetkezendő választás győztese. 1995 nyarától két éven keresztül – kisebb megszakítással – a Kisgazdapártot tartották a legesélyesebb pártnak a választás megnyerésére. 1997 júliusától az MSZP átvette a vezetést ebben a vonatkozásban s azóta jelentősen növekedett a pártot győztesnek feltételezők aránya. Most a választópolgárok 44%-a gondolja a szocialis-

tákat a leendő nyertesnek, szemben a Fidesz-MPP és a Kisgazdapárt 10-10%-ával. A kisgazda szavazók kivételével minden párt táboraiban az MSZP győzelmét feltételezik a legtöbben, és a bizonytalanok várakozásai is hasonlóak. A Fidesz-MPP támogatói körében a saját pártjukat és az MSZP-t esélyesnek tartók azonos arányban vannak jelen.

Az adatfelvétel ideje: 1998. március 22–30. A megkérdezettek száma: 1000 fő, akik együttesen az ország 18 éves és annál idősebb lakosságát képviselik. Alapsokaság: 18 éves és idősebb, állandó magyarországi lakóhellyel rendelkező magyar állampolgár. Az alapsokaság és a megkérdezettek összetétele megegyezik.

A közvélemény-kutatás során kapott adatok 1000 fős mintánál legfeljebb plusz-mínusz 3,2 százalékkal térhetnek el attól, amit akkor kaptunk volna, ha minden választókorú személyt megkérdeztünk volna az országban.

Minden hónapban más-más 1000 vagy 2000 főt kérdeznek meg, személyes megkereséssel, kiválasztásuk az ún. kétlépcsős rétegzett mintavétellel, a teljes véletlent biztosító módszerrel történik, azaz minden felnőtt magyar állampolgárnak azonos esélye van a mintába kerülésre.

1998. április közepe

Megállt az első negyedév tendenciája, április elején nem csökkent a különbség az MSZP és a Fidesz szavazótáborának nagysága között. Egyértelmű az MSZP vezetése, az összes kérdezett körében 5 százalékkal, a részvételüket biztosra ígérő és pártot is választók csoportjában 11 százalékkal előzi meg a Fideszt. A Kisgazdapárt harmadik és az SZDSZ negyedik helye ebben az esztendőben egyre stabilabbá vált. Az MDF és a KDNP továbbra is nagy küzdelmet folytat a parlamentbe való bejutásért s ebben az előbbi valamivel jobban áll (6. ábra).

A kampány hetei mérsékelt hatással voltak a pártok megítélésére, az összes kérdezett körében legfeljebb 1%-os, a biztos szavazók között maximum 3%-os változások történtek. A módosulások nem jelentősek, azokból egy-egy pártra vonatkozóan messzemenő következtetéseket levonni felesleges és hibás dolog lenne. Azt azonban érzékelhetjük – még a statisztikai mintahibák figyelembevételével is –, hogy a lista első négy helyezettje közötti különbségek markánsak, nincsenek holtversenyek. Egyértelmű az MSZP előnye a Fidesz-MPP-vel szemben, a fiatal demokraták pedig határozottan jobban állnak, mint a kisgazdák. Az FKGP-nek viszont csaknem kétszer annyi szavazója van, mint a szabad demokratáknak. A lista tagoltságának további jellegzetessége, hogy az SZDSZ jócskán megelőzi az MDF-et és a KDNP-t. Utóbbiak nem csupán egymással versengenek, hanem a parlamenti helyért is küzdenek. A pártok közötti helycserék teljes mértékben nem zárhatók ki, de a tartalékokat figyelembevéve ennek kicsi az esélye.

A legújabb adatok szerint a pártok támogatóinak kötődése eléggé erős, 80-90%-uk teljesen vagy majdnem biztos abban, hogy május 10-én mostani kedvencére voksol. A pártoknak tehát nem annyira egymás szavazótáborában kell keresniük az első fordulás pótlást, hanem sokkal inkább a részvételében határozott, de preferenciájában határozatlan csoport tagjaiban. A megkérdezettek 11-12%-ára érdemes a pártoknak „rástartolni”. Nincsenek irigylésre méltó helyzetben, hiszen társadalmilag heterogén csoportról van szó. Semmilyen specifikus vonást nem tudunk kiemelni, éppúgy megtalálhatók közöttük a fiatalok, mint az idősek, az alacsony képzettségűek, mint a magas státuszúak. Pártválasztásban való bizonytalanságuk csak egyharmaduknál mutatkozik meg abban, hogy több pártot is talonban tartanak. Az egyes pártokra esetlegesen leadandó szavazatok valószínűségét számba véve azt

láthatjuk, hogy közöttük elsősorban a Fidesz és az MSZP számíthat plusz szavazatokra, de vannak itt még tartalékai az SZDSZ-nek is. A bizonytalanok kétharmada jelenleg nem érez hajlandóságot arra, hogy valamelyik pártnak voksot adjon. Őket az ellenszenveik, a negatív viszonyulásaik jelentősen befolyásolják, ez alapján az FKGP esik ki leginkább a szóbajöhető pártok sorából. A KDNP-t sem igazán tartják evidenciában, a Fidesz, az MDF, az SZDSZ és az MSZP viszont nagyjából azonos mértékben profitálhat belőlük.

Az elmúlt hetekben egy kicsivel erősebb lett a szavazótáborok egyéni jelöltek melletti elkötelezettsége (7. ábra). Március végén 59%, most 62% állította, hogy pártja képviselőjére adja voksát. Korábban 16%, most 18% valószínűsítette ugyanezt. Az „együttszavazás” a Fidesz szavazóinak kivételével a többi párt támogatói kétharmadánál tapasztalható. A fiatal demokraták esetében valamivel gyengébb az egyéni jelölt melletti kiállás szándéka: 55% tartja ezt megkérdőjelezhetetlennek.

Az adatfelvétel ideje: 1998. április 6–17. A megkérdezettek száma: 1000 fő, akik együttesen az ország 18 éves és annál idősebb lakosságát képviselik. Alapsokaság: 18 éves és idősebb, állandó magyarországi lakóhellyel rendelkező magyar állampolgár. Az alapsokaság és a megkérdezettek összetétele megegyezik.

A közvélemény-kutatás során kapott adatok 1000 fős mintánál legfeljebb plusz-mínusz 3,2 százalékkal térhetnek el attól, amit akkor kaptunk volna, ha minden választókorú személyt megkérdeztünk volna az országban.

Minden hónapban más-más 1000 vagy 2000 főt kérdeznek meg, személyes megkereséssel, kiválasztásuk az ún. kétlépcsős rétegzett mintavétellel, a teljes véletlent biztosító módszerrel történik, azaz minden felnőtt magyar állampolgárnak azonos esélye van a mintába kerülésre.

1998. április vége

A Szonda Ipsos előrejelzése a parlamenti választások első fordulójára

Négy párt: az MSZP, a Fidesz-MPP, az FKGP és az SZDSZ biztosan bejut a parlamentbe; s erre még az MDF-nek is megvan az esélye. A legtöbb listás szavazatot várhatóan az MSZP fogja megszerezni – ezek a Szonda Ipsos előrejelzésének leglényegesebb állításai az 1998-as választás első fordulójára vonatkozóan.

Az előrejelzés során a havi, kétheti rendszerességgel végzett pártpreferencia-kutatásokra, valamint a mélyebb elemzést lehetővé tévő nagymintás vizsgálatokra támaszkodunk. A prognózis elkészítésekor – a többi között – figyelembe vettük az eddigi kutatásokból kirajzolódó tendenciákat, a pártokra vonatkozó rokon- és ellenszenveket, a potenciális tartalékokat, a szavazási valószínűségeket, a győzelmi várakozásokat, valamint a részvételi hajlandóságot. Természetesen a becslés során nem lehet kalkulálni a kampány végső szakaszának hatásaival, s a váratlan események pártpreferenciákra vonatkozó következményeivel. Nehézséget jelentenek a rejtőzködő vélemények is, ami egyrészt bizonytalanságban, tanácstalanságban, másrészt a vélemények elhallgatásában jelennek meg. A lappangó pártpreferenciák szavazattá formálódásának jellegzetességeiről a korábbi kutatások adnak támpontot, amelyeket a mostani becslésnél is felhasználtunk.

A választásszociológiai elemzések jól mutatják, hogy a pártok szavazati arányait miként befolyásolhatja a részvétel nagysága. A Szonda Ipsos előrejelzése az első fordulóban 65% körüli részvételi arányt feltételez. Ebben az esetben az MSZP várhatóan 31%-ot ér el, s a területi listákon a legtöbb szavazatot szerzi. A Fidesz-MPP legvalószínűbb szavazati aránya 25%, amellyel a másodikként juthat be a parlamentbe. A harmadik helyezésre legin-

kább az FKGP-nek van esélye 15%-kal, míg a negyedik helyen várhatóan az SZDSZ végezhet, 10%-kal. E pártok parlamentbe való bejutása tehát biztosnak mondható.

Ezen kívül még az is valószínűsíthető, hogy az MDF a küszöbérték körül fog végezni. A Szonda Ipsos 4,5%-os eredménnyel számol a Magyar Demokrata Fórum esetében, azaz e pártnak is megvan az esélye arra, hogy bekerüljön a parlamentbe. A MIÉP-nek valamivel gyengébbek a pozíciói, így feltehetően a következő négy évben sem lesz parlamenti párt. Várhatóan a választók 4%-a támogatja majd őket május 10-én. Megjegyezzük, hogy talán e párt eredményét a legnehezebb előre vetíteni, hiszen a közvélemény-kutatásokkal szembeni heves ellenérzések következtében a MIÉP szimpatizánsainak egy része rejtve marad a pártpreferenciákat feltáró vizsgálatokban. A KDNP becsült szavazati aránya 3,5%, azaz annak nagyobb a valószínűsége, hogy az elmúlt két parlamenti ciklus e résztvevője 1998-ban kiszorul a törvényhozásból. Még inkább elmondható ez a Munkáspártról, melynek várható eredménye 3%. Az MDNP becslésünk szerint 1,5%-ot ér el, tehát aligha jut be az az országgyűlésbe.

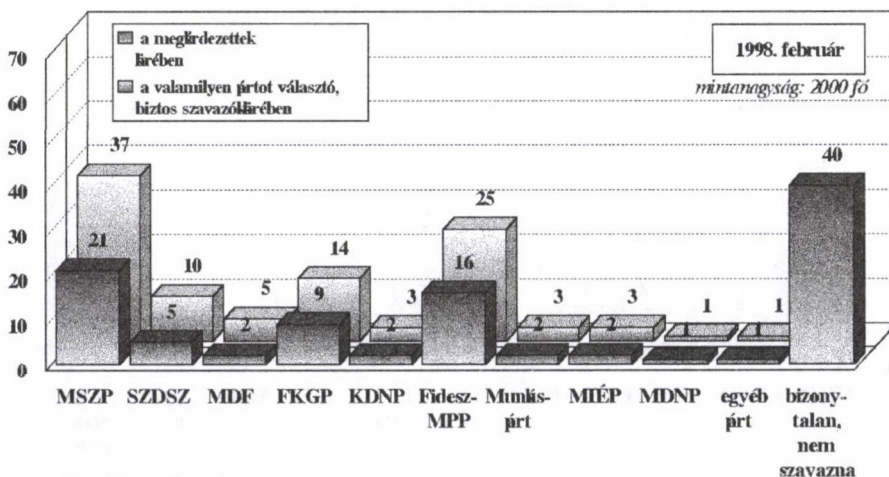
Az 5%-os küszöböt az Új Szövetség Magyarországért, a Nemzetiségi Fórum és az Együtt Magyarország Unió nem tudja átlépni, s ugyanígy nincs esélye parlamenti párttá válni a 4-4 megyében listát állító MSZDP-nek és Vállalkozók Pártjának sem, mint ahogy elképzelhetetlen ez az egyetlen területi listával rendelkező Zöld Párt esetében is. Az imént említett pártok együttesen 2,5%-ot érhetnek el május 10-én.

Ha az első forduló részvételi aránya meghaladja a 65%-ot, akkor az MSZP és a Fidesz-MPP közötti különbség csökkenhet. Abban az esetben viszont, ha a választók aránya kisebb lesz 65%-nál, a Fidesz még inkább lemaradhat az MSZP-től, a Kisgazdapárt pedig valamilyen közelebb kerülhet a fiatal demokratákhoz.

1. ábra

Ha most vasárnap lennének a választások, Ön melyik pártra szavazna?

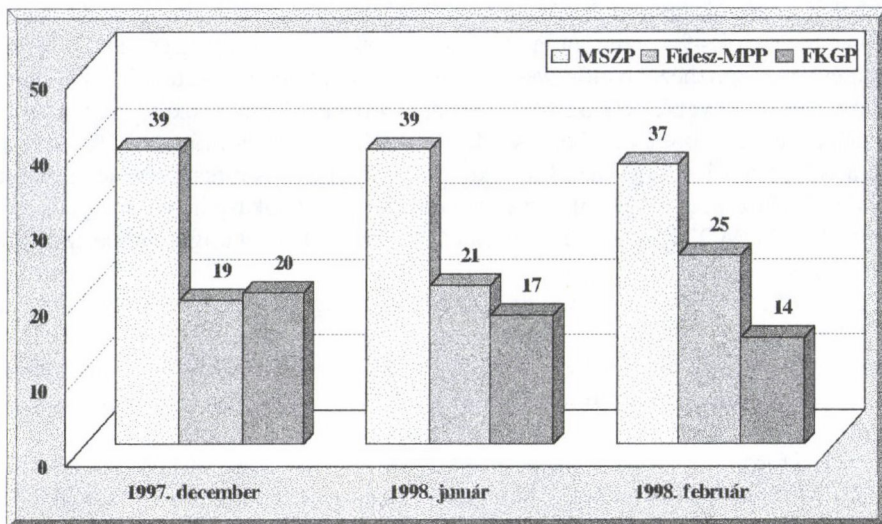
(a válaszok százalékos megoszlása az összes választókorú megkérdezett körében, illetve a részvételüket biztosra ígérő, valamilyen pártot választók körében)*

2. ábra

Az MSZP, a Fidesz-MPP és az FKGP támogatottsága az elmúlt három hónapban

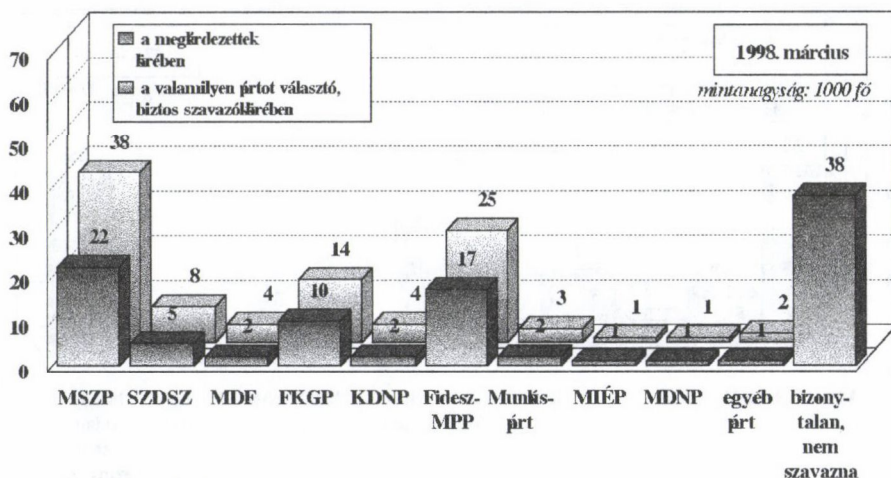
(százalékos arányok a részvételüket biztosra ígérő, valamilyen pártot választók körében)

3. ábra

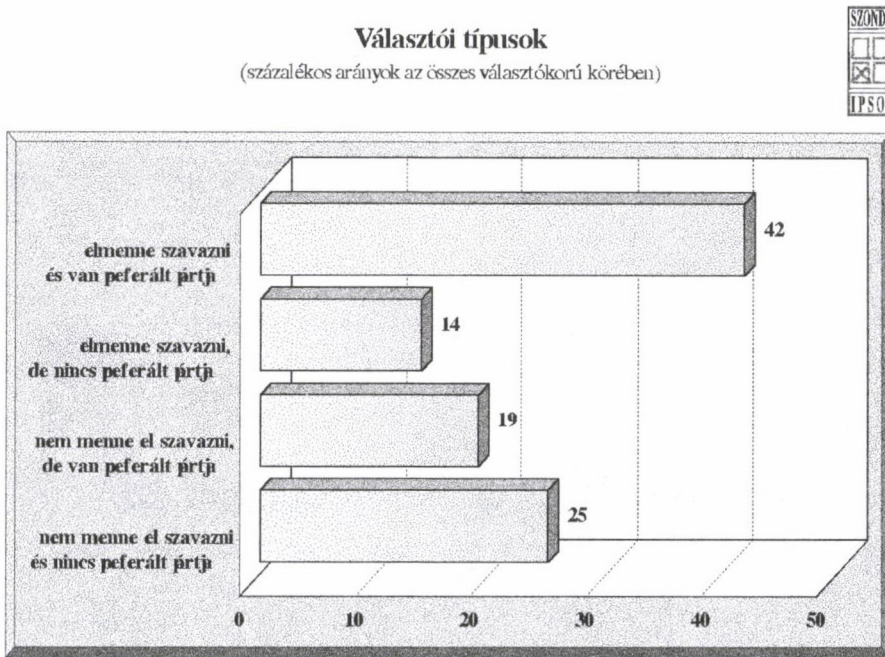
Ha most vasárnap lennének a választások, Ön melyik pártra szavazna?

(a válaszok százalékos megoszlása az összes választókorú megkérdezett körében, illetve a részvételüket biztosra ígérő, valamilyen pártot választók körében)*

* kerekített adatok

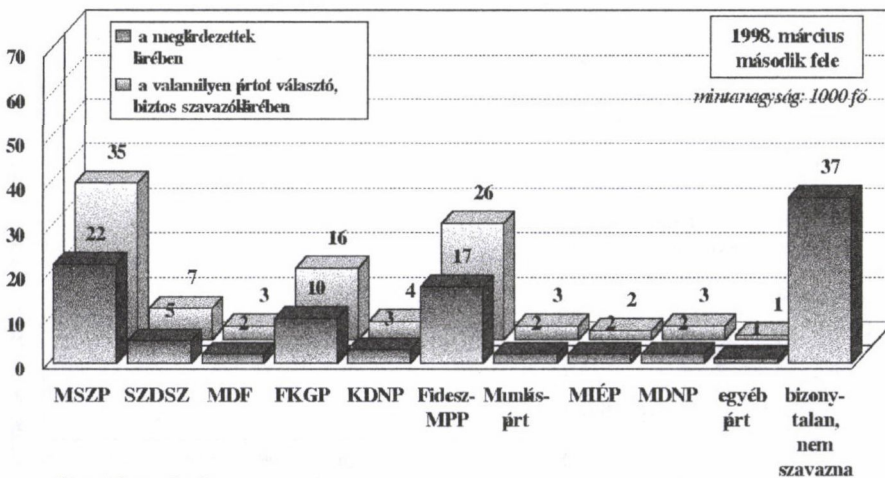
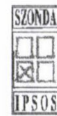
4. ábra

5. ábra

Ha most vasárnap lennének a választások, Ön melyik pártra szavazna?

(a válaszok százalékos megoszlása az összes választókorú megkérdezett körében, illetve a részvételüket biztosra ígérő, valamilyen pártot választók körében)*

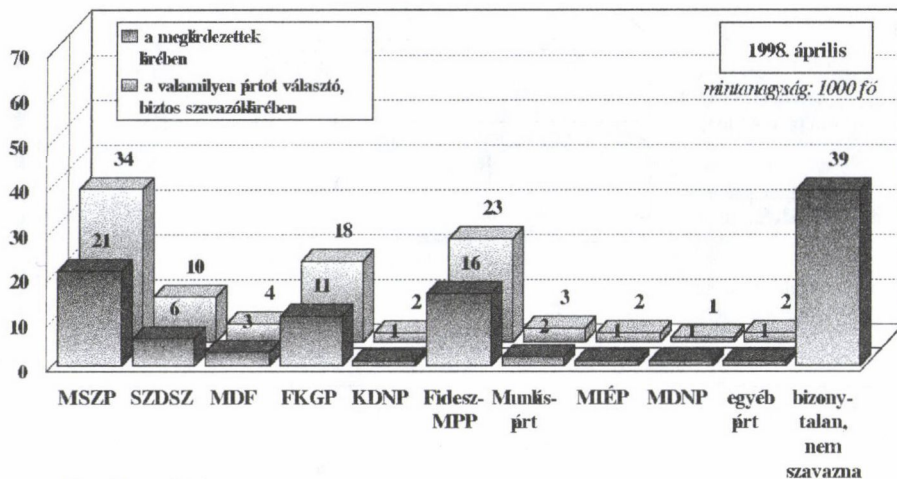

* kerekített adatok

6. ábra

Ha most vasárnap lennének a választások, Ön melyik pártra szavazna?

(a válaszok százalékos megoszlása az összes választókorú megkérdezett körében, illetve a részvételüket biztosra ígérő, valamilyen pártot választók körében)*

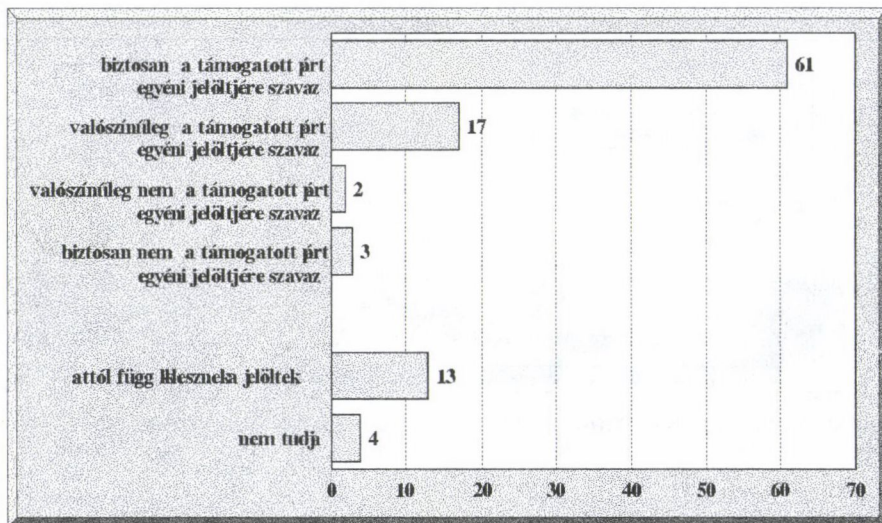

* kerekített adatok

7. ábra

A pártra és az egyéni jelöltre adandó szavazatok együttjárása

(százalékos arányok a részvételüket biztosra ígérő pártot választó szavazók körében)

Tóka Gábor

VÁLASZTÁSI KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK ÉS ELŐREJELZÉSEK 1998-BAN¹

A demokratikus választások akkor tudják a legjobban kifejezni az állampolgárok akaratát, ha a szavazók és a politikusok már jó előre sejtik, hogy több rokon párt közül melyiknél hasznosulhatnak legjobban a szavazatok: melyik kerülhet be a törvényhozásba, és melyik kerülhet olyan helyzetbe, ahonnan könnyebben befolyásolhatja a jövőendő kormány összetételét. A köznek nem csak joga, de szüksége is van a közvélemény ismeretére. A politikusoknak is, különben aligha tudnának alkalmazkodni a választói akarathoz. Mindehhez egyrészt politikai közvélemény-kutatásokra van szükség, másrészt arra, hogy meg tudjuk ítélni az általuk nyújtott közhasznú információk megbízhatóságát.

1. A moratórium okozta problémák

A közhitel szerint a pártpreferencia-vizsgálatok tekintetében négyévente egyszer eljő az igazság pillanata. Nem így áll a helyzet. Néhány más kelet-európai országhoz hasonlóan, viszont Nyugat-Európa nem latin országaival ellentétben, hazánkban is érvényben van egy törvény szabta moratórium, amely tiltja, hogy a szavazást megelőző napokban (a pontos szabály országonként változik, nálunk nyolc napig tart a szilencium) választási közvélemény-kutatásokat tegyenek közzé. Amellett, hogy nyilvánvaló ok nélkül korlátozza a sajtószabadságot, a moratórium olyan információtól fosztja meg a választópolgárokat, amelyre azok esetleg igényt tarthatnak annak érdekében, hogy akaratukat a legpontosabban fejezhessék ki a szavazatukkal.

A tilalom csak a professzionális közvélemény-kutatók adatainak a hazai tömegtájékoztásban, a különböző adatok kritikai egybevetését is lehetővé tevő módon való közlésére terjed ki, és megsértőit nem sújtja szankcióval (viszont ingyenreklámhoz juttatja őket, amint azt egy hasonló tilalmat előbb nevenségessé tevő, majd annak bírói ítélettel való hatálytalannításához vezető belga botránysorozat igazolta²). Lengyelországban pénzbírság sújtja a moratórium megsértőit, de az 1997-es választások idején a magukra valamit is adó napilapok egymással versengtek a törvénysértésben – és fizették a bírságot. A magyar közvélemény-kutatók és média ezeddig rendkívül lojálisnak bizonyultak, de a moratórium így se szab gátat annak, hogy kerülőúton (például politikusok állítólagos közvélemény-kutatások eredményeire utaló megjegyzései révén), illetve tudománytalan spekulációk formájában előadott

előrejelzések jussanak el a szavazóhoz. A moratórium leginkább még azokat a nagybefektetőket segítheti, akik saját közvélemény-kutatásaik ismeretében pontosabb információkat számítnak le a tőzsdei részvények, a forint, és az egyes politikusok árfolyamából, mint a kisbefektetők.

A moratórium miatt csak egészen kivételesen készülnek olyan közvélemény-kutatások a szavazást megelőző napokban, amelyek segítségével megállapíthatnánk, hogy az egyes intézetek pártpreferencia-vizsgálataiban alkalmazott módszerekkel előrejelezhető-e a választási eredmények. A moratórium kezdete előtt több cég is közlést tesz ugyan a listás szavazatok számszerű megoszlására vonatkozó előrejelzéseket, de ezeket – pontosan azért, mert egy még viszonylag távoli eseményt kell prognosztizálni – nem feltétlenül az egyébként szokásos módszerekkel készítik. De azok álláspontja is érthető, akik prognózis helyett csak a legfrissebb párt-preferencia adataik közzétételére vállalkoznak. Akármelyik megoldást választja is egy intézet, a közölt adatok és a választási eredmények közti eltérésekért könnyen okolhat előre nem látott fejleményeket (1998-ban például a vártnál alacsonyabb részvételt, vagy a közbiztonsági problémák előtérbe kerülését a kampány utolsó 2–3 hetében), és az esetleges telitalálatok sem igazolhatják visszamenőleg egy intézet működését. A választási közvélemény-kutatásokkal kapcsolatos tisztánlátást, azok további módszertani fejlődését és az utolsóként közzétett adatok nagyobb pontosságát csak a moratórium hatálytalanításától remélhetjük.

2. A mérce

Az 1998-as országgyűlési választási kampány során kiélezett viták tárgyává vált számos, a választási közvélemény-kutatásokkal kapcsolatos kérdés. Bár illúzió lenne a közvélemény-kutatók és ügyeletes látnokok tevékenységét összemoso, rosszul informált megjegyzések – pl. hogy „az előrejelzők (közvélemény-kutatók és politológusok) többsége csúfos kudarcot” vallott³ – eltűnésében reménykedni, bízom abban, hogy e tanulmány hozzájárul a viták racionálisabb mederbe tereléséhez, hiszen ezeket egyebek között a megszólalók egy részének elemi tényekkel kapcsolatos tudatlansága⁴ fűti.

Elemzésem a számszerű adatok vizsgálatára szűkül. A hozzájuk kapcsolódó elemzések, főcímek, grafikonok és módszertani leírások értékelését saját lehetőségeimet meghaladóan időigényes és összetett feladatnak tartom. Megkerülhetetlenül sok ugyanis a szubjektív elem annak értékelésében, hogy meddig terjed a közvélemény-kutatók felelőssége abban, hogy egy napilap milyen kontextusban, milyen főcím alatt közli adataikat;⁵ mikor tekinthető egy közvélemény-kutatás témaválasztása az információ-érték helyett politikai érzelmektől/szándékoktól motiváltnak;⁶ hányszor közölhető ugyanaz az adatsor ugyanabban a lapban „legfrissebb adatainként” anélkül, hogy az újraközlés tényét vagy az adatfelvétel dátumát világosan jelezne a szerző;⁷ vagy korrekt-e utólagos becslést közölni arról, hogy mi lett volna a választási eredmény százalékos részvételi arány mellett, ha nem áruljuk el, miként becsültük meg annak az általában negyven százaléknyi állampolgárnak a „valószínű szavazatát”, akik az interjúk során nem nyilvánítanak pártpreferenciát, és ezek között is azokat (általában a minták tíz százaléka), akik még rokonszenv-osztályzatokat se hajlandók/tudnak adni az egyes pártoknak.⁸

Az alábbiakban ezeknél egyszerűbb kérdést járok körül: összességében véve elfogadható volt-e az 1998-as választási közvélemény-kutatások pontossága? Megpróbáltam össze-

gyűjteni az összes 1990 óta, közvélemény-kutatással foglalkozó intézmények által Magyarországon nyilvánosságra hozott választási előrejelzést, illetve ezzel rokon funkciójú becslést. A jegyzetek ismertetik a forrásokat, illetve azokat a speciális problémákat, amelyeket az egyes adatsorok tárgyilagos értékelésénél feltétlenül figyelembe kell venni. A szisztematikus összehasonlításhoz egy olyan mutatót kerestem, amely valamennyi előrejelzés pontosságát azonos, nemzetközi összehasonlításra is alkalmas mértékegységben fejezi ki, és egy olyan mércét állít fel, amelynek szoros választási eredmények esetén sem nehezebb megfelelni, mint az 1994-eshez hasonló helyzetben. Sokkal könnyebb volt ugyanis előrejelezni a győztest akkor, amikor az MSZP 33 százalékkal szemben a második helyezett SZDSZ is csak 20 százalék alatti listás eredményt ért el, mint amikor a választásokon győztes Fidesz-MPP még a második fordulóban is kevesebb szavazatot kapott, mint a második helyezett MSZP.

Ezért a választási eredmények és az előzetes becslések közötti százalékos eltérések nagyságára koncentráltam. Egyébként a korábbi hazai írásokban és a szakirodalomban is ez, nevezetesen a pártonkénti „hibák” abszolút értékének az összege terjedt el leginkább, mint az előrejelzések pontosságának összefoglaló mutatója.⁹ Érthető persze, ha az érdekelt felek az eredmények ismeretében más-más értékelési szempontokra esküsznek.¹⁰ Az itt használtól eltérő mutatók – például hogy a közvélemény-kutatók eltalálták-e, hogy mely pártok jutnak be a parlamentbe, hogy miként alakul a pártok erőssorrendje, vagy hogy ki végez az első helyen – szinte kivétel nélkül kiszámíthatók az itt közölt adatokból. Ezekkel az alternatív mércékkel egyrészt az a probléma, hogy egyszerűen csak kevesebb információt hasznosítanak, mint az általam előnyben részesített mutató (tehát pl. a pártok pontos szavazataránya helyett csak azok nagyságrendi sorrendjét), és így az utóbbinál durvábbak. Másrészt az utóbbitól pont abban térnek el, hogy a közvélemény-kutatói munka értékelését a termelő által ellenőrzött tényezőktől idegen (igaz, a fogyasztóéhoz talán közelebb álló) szempontoknak rendelik alá. Ez éppen azokban a ritka esetekben a legvilágosabb, amikor a kvalitatív összehasonlítások az általam használt kvantitatív mutatótól eltérő képet adnak az egyes intézetek teljesítményéről.¹¹

Az összehasonlíthatóság érdekében a mandátum-előrejelzéseket is százalékos megoszlásokra fordítottam le, és mindig csak az adott választáson parlamenti képviselőhöz jutott pártokra vonatkozó becsléseket tüntetem fel a táblázatokban. Az összehasonlítás érdekében az eredetileg „-tól -ig” formában megadott adatoknak a középértékét használom: a jelen összefüggésben nincs jelentősége annak, hogy egy adat 0–4 vagy 2 százalékkal tért el a megfelelő párt választási eredményétől.¹² Amikor csak lehetséges, akkor – a statisztikai hiba nagyságától függetlenül – mindig az első tizedesjegyig adom meg a számokat, hogy elkerüljem a kerekítési hibák halmozódását az összesített mutatók számításánál.

3. Az 1998-as előrejelzések pontossága a korábbi választási évekkel összehasonlítva

Az eltérő adatok és módszerek felbukkanása 1998-ban a korábbiakhoz képest már pusztán azért is gyakoribbá vált, mert több közvélemény-kutatási adat jelent meg a nyomtatott sajtóban, és majdnem kétszer annyi intézet közölt ilyeneket, mint 1990-ben vagy 1994-ben. Ezzel egyidejűleg folyamatosan nőttek a sajtóban megjelenő politikai közvélemény-kutatásokkal szembeni elvárások, illetve a velük kapcsolatos fizetőképes kereslet. Mint látni

fogjuk, az élesebb verseny (és talán a kutatók tapasztalatainak bővülése) együtt járt az előrejelzések pontosságának növekedésével.

A választási eredményekkel közvetlenül szembesíthető exit pollok száma ugyan nem nőtt 1994-hez képest, de 1998-ban mindkét fordulóban nagyobb tévé-nyilvánosságot kaptak, mint 1994-ben, amikor az első forduló estéjén az MTV 1 egyáltalán nem számolt be róluk.¹³ Az 1998-as exit poll-alapú előrejelzések (1990-ben még egyáltalán nem készültek exit pollok) átlagos hibája mind az első (1–2. táblázat), mind pedig a második fordulóban (3–4. táblázat) hajszálnyival alacsonyabb volt, mint 1994-ben. (Az összes táblázatot a dolgozat végén közöljük.)

Az első szabad választások előtti hónapokban még csak rendszertelenül megjelenő publikációk jelezték a pártpreferenciák alakulását, előrejelzésekre pedig csak az első forduló estéjén, az urnák zárása után vállalkozott a Gallup, a Magyar Közvéleménykutató Intézet, és a Medián (5. táblázat). Egyértelműen megállapítható, hogy az akkoriaknál lényegesen pontosabb volt az a két 1998-as előrejelzés, amely összehasonlítható ezekkel az 1990-ben viszonylag kedvező visszhangot kapott kísérletekkel (6. táblázat).

Az 1994-es országgyűlési választási kampány során már rendszeresen jelentek meg trend-adatok a Szonda-Ipsos és a Medián jóvoltából, és a szavazást megelőző nyolc napos moratórium kezdete előtti utolsó napon négy cég is közölt vagy előrejelzést a listás szavazatok megoszlásáról, vagy – ami az olvasók javarésze szemében érzésem szerint ugyanaz – legfrissebb pártpreferencia-mérésük eredményét (7. táblázat). 1998-ban már hatan (a Magyar Gallup Intézet, a Marketing Centrum, a Medián, a Sofres-Modus, a TÁRKI-val kooperáló Századvég, és a Szonda-Ipsos) közölt pártpreferencia-adatokat a kampány során, és a Modus kivételével valamennyien közzétették a moratórium kezdete előtti „utolsó szavukat” is, ha nem a sajtóban, akkor legalább az interneten (8. táblázat). A két év adatait összehasonlítva ismét azt láthatjuk, hogy az adott évben ringbe szálló intézetek átlagos hibája 1998-ban csökkent.

Bár 1994-ben ezek korántsem kaptak olyan publicitást, mint 1998-ban, valójában már akkor is készültek előrejelzések a parlamenti mandátumok várható megoszlásáról a két forduló között (9. táblázat). A megfelelő 1998-as adatok a 10. táblázaton láthatók, és ismét az előrejelzések átlagos pontosságának növekedését mutatják 1994-hez képest. 1998-ban két intézet még arra is vállalkozott, hogy a mandátumok végső megoszlását az első forduló részletes eredményeinek ismerete nélkül, azt megelőzőleg végzett kérdőíves vizsgálatok adatai alapján és persze a választási rendszer ismeretében becsülje meg. Az előrejelzések színvonalának emelkedését mutatja, hogy még ezek a vállalkozások is az 1994-es (már az első forduló eredményeinek ismeretében készült) mandátumbecslésekkel összehasonlítható pontosságot értek el (11. táblázat).

4. Mindenki másképp mér

A választási közvélemény-kutatásoknak a tényleges eredményekkel való egybevetése valójában csak a választás napján, esetleg még az előző két-három napban készült vizsgálatok esetén perdöntő. A hatása viszont éppen azoknak az adatoknak a legnagyobb, amelyek hetekkel vagy hónapokkal a szavazás napja előtt informálnak a formálódó választói akaratról. Az ilyen információk pontosságát nehéz megítélni, hiszen a választási eredményektől való eltéréseket okozhatják az adatok publikálása után bekövetkezett események is. „Több-

ségi szavazással” sem állapítható meg az igazság: előfordulhat, hogy valamennyi közvélemény-kutató egyidejűleg téved.

Az előrejelzések során sokszor kell alternatív megoldások között választania a közvélemény-kutatóknak: megbízhat-e a népeségnyilvántartás adataiban (miként a Szonda és a TÁRKI teszik), vagy inkább valamilyen más kockázatot vállaljon fel a mintavétel során? Meg kell becsülni, hogy vajon kik, illetve hányan fognak elmenni szavazni: azok, akik ezt biztosnak mondják, vagy akiknek van pártpreferenciája (és ezt el is árulják), vagy ki? De vannak kevésbé ismert dilemmák is.

El kell dönteni, hogy a pártpreferenciára, szavazási szándékokra vonatkozó kérdések mindig azonos, vagy – miként a TÁRKI vizsgálatokban – időről időre kissé változó kérdőív-környezetben szerepeljenek-e. Ha ragaszkodunk is az előző megoldáshoz, akkor sem világos, hogy inkább – miként a Szonda-Ipsos adatfelvételeiben – az interjú elején szerepeljenek-e kérdések (s így a válaszokat ne befolyásolja a további kérdések tartalma), vagy egy kicsit később, amikor a megkérdezett már jobban ráhangolódott az interjúra és rájött, hogy a kérdező csak lejegyzi válaszait, de nem reagál azok tartalmára.

Az utóbbi lehetőséget választó intézetek között a Medián csak politikamentes kérdéseket tesz fel a választási blokk előtt, míg a Marketing-Centrum bemelegítő kérdéseinek egy része kifejezetten politikai tartalmú, bár semleges (pl. mennyire bízik a megkérdezett különböző politikai intézményekben). Azt is itt kérdezik meg, hogy a megkérdezett szerint mi volt az elmúlt időszak legfontosabb eseménye. Feltételezhető, hogy ez a kérdés aktivizálja a politikai aktualitások hatását az egy-két perccel később kinyilvánított párt-rokonszenvekre, és így – helyesen vagy sem – megnöveli a mért pártpreferenciák időbeli ingadozásait. (A Marketing Centrum adatainak nagyobb havi ingadozása emellett még azzal is összefügghet, hogy rendre több – nyilván elsősorban több bizonytalankodó – megkérdezettől kapnak választ a pártpreferencia kérdésre, mint más intézetek, lásd 12. táblázat.) Ezzel szemben a Szonda-Ipsos idősoraiban (ahol minden bemelegítés nélkül teszik fel a „vasárnapi kérdést”, és általában nem egy, hanem két hétvége alatt fejezik be a terepmunkát) évek óta a változások komótosága, a rövidtávú kilengések viszonylagos hiánya a feltűnő.

Mivel nincsenek havonta választások, nehéz megmondani, hogy melyik mérési módszer a jobb. Még az is vitatott, hogy van-e bármi hatása az ilyen szituatív ingereknek. A TÁRKI kutatói például azt tapasztalták, hogy február eleji és március eleji adatfelvételeik között nagyon megváltozott az MSZP–Fidesz verseny állása (12. táblázat), annak ellenére, hogy mindkét alkalommal a megkérdezett demográfiai jellemzőire, Bős–Nagymarosra és különböző szociális ellátásokra vonatkozó kérdések előzték meg a választási blokkot (lehet persze, hogy a változatlan kérdések hatása változott meg azután, hogy az erőmű-vita február közepén és végén az országos politika középpontjába került).

Végül magára a szavazati szándéokra vonatkozó kérdés is többféle módon tehető fel. Ha a megkérdezett (egy ún. nyitott kérdésre válaszolva) fejből mondja be egy párt nevét, akkor esetleg megfeledezhet a tömegkommunikációban kevesebbet szereplő pártokról. Ha viszont egy, az összes lehetőségeket felsoroló kártyáról választ ki egy pártot (úgynevezett zárt kérdés), akkor növekedhet a válaszok esetlegessége, véletlenszerűsége, s így a kis pártok támogatottsága. De meglehet, hogy éppen ezért reprodukálja jobban a zárt kérdés azt, ami a szavazófülkében történik. A 12. táblázatból is kiolvasható, hogy a nyitott kérdést használó TÁRKI adatfelvételeiben 1998-ban mindig alacsonyabb, míg a zárt kérdést használó Szonda-Ipsos szerint általában magasabb volt a kisebb pártok támogatottsága, mint a két kérdéstípust kombináló Marketing-Centrum és Medián vizsgálataiban. Az is lehet, hogy

mindez véletlen: a TÁRKI 1998. januári kísérlete szerint a szavazati szándékok megoszlása nem különbözött a nyitott és a zárt kérdéssel megkérdezett minták között.¹⁴ De meglehet, hogy a hatás csak a kampány későbbi szakaszában jelenik meg, hiszen a parlamenten kívüli pártok láthatósága – és így támogatottsága – ilyenkor megnő.

Nem elvi, hanem empirikus kérdés az, hogy melyik módszer vezet a legpontosabb méréshez. De ha a kérdés empirikus, az még nem jelenti azt, hogy eldönthető. A puding próbája az utolsó napokban végzett mérések és a választási eredmények összehasonlítása: azonban már pusztán azért is, hogy a választáshoz minél közelebb eső időpontban minél több embert kérdezhessenek meg, hogy az adatokat még fel is dolgozhassák az urnák zárása előtt, és hogy nagyobb pontosságot érjenek el, a kutatók ilyenkor gyakran eltérnek a korábbi vizsgálatokban használt módszerektől. 1998-ban három cég végzett pártpreferencia-kutatást a választások első fordulójá előtti héten, és a Gallup legalábbis a mintavételi eljárás, az interjú hossza és (zömében telefonos) módja, a TÁRKI pedig a mintavételi eljárás, a pártpreferencia-kérdést megelőző kérdések tartalma, magának a pártpreferencia-kérdésnek a formája (tudniillik ekkor nem nyitott, hanem zárt kérdést használtak), és a közölt adatok bázisa (ekkor ugyanis nem az összes megkérdezettre, hanem csak az úgynevezett biztos szavazókra vonatkozó adatokat közölték) tekintetében eltért saját korábbi gyakorlatától. Csak a Medián adatfelvétele alkalmazott minden tekintetben azonos módszereket a cég korábbi vizsgálataival.

5.1. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: vizsgálatok a kampány során

A választást megelőző pártpreferencia-vizsgálatok esetén tehát igazából csak azt vizsgálhatja a műtész, hogy az egyes intézetek adatai közötti eltérések a szakmailag kifogástalan munka és teljesen azonos módszerek mellett is várható véletlenszerű ingadozások keretein belül maradtak-e. A 12. táblázat az 1997. december 1-je és 1998. április 30-a között a sajtóban megjelent összes pártpreferencia-vizsgálat alapmegoszlásait (tehát az összes megkérdezettre vetített százalékokat) igyekszik bemutatni, legalábbis amennyire meg tudtam becsülni azt a források alapján.¹⁵ A százalékok tehát azt mutatják meg, hogy az összes megkérdezett között hány százalék válaszolta meg valamilyen párt megnevezésével a „Ha most vasárnap országgyűlési választások lennének, akkor Ön melyik pártra szavazna?” típusú kérdést, illetve hogy melyik pártot hányan választották.

A statisztika törvényei alapján megállapítható, hogy mekkora az a („statisztikailag szignifikáns”) eltérés, amely csak minden huszadik esetben fordulhat elő két vizsgálat között pusztán amiatt, hogy a nyolcmillió választópolgár helyett csak azoknak egy-egy kis mintáját kérdezték meg. A hat, a parlamentbe utóbb bejutó párt pillanatnyi támogatottságára hat intézet által adott 180 becslés között mindösszesen négy lógott ki az adott hónap többi adatai közül. 1998 február elején a Marketing Centrum az MSZP támogatottságát szignifikánsan magasabbnak találta, mint négy másik intézet a hónap második felében. A Modus négy vizsgálata közül három is magasabbra taksálta az FKGP-t, mint más intézetek tették akkortájt, de a különbségek csak februárban voltak statisztikailag szignifikánsak. Végül áprilisban a Szonda-Ipsos a Fidesz-MPP, a Századvég-TÁRKI pedig az SZDSZ támogatottságát találta szignifikánsan alacsonyabbnak, mint négy, illetve három másik vizsgálat ugyanabban a hónapban. Akárkinek volt is igaza az egyes esetekben, a közvélemény-kutatók nyers adatai közötti szignifikáns eltérések aránya minden jel szerint a szakmailag elfogadhatónál is szűkebb keretek között maradt 1998-ban.¹⁶

Valamennyi intézet adatai jelezték a Fidesz-MPP megerősödését december eleje és április vége között (a különböző decemberi kutatásokban a megkérdezettek 12-16, áprilisban 16-22 százaléka tervezte a Fideszre szavazni), csak az előretörés időpontja és fokozatosságának mértéke maradt máig is vitatott. Az intézetek közötti különbségeket igazából csak az a tény látványossá teszi, hogy a korábbi és gyorsabb lefutású fordulatot regisztráló Gallup és Századvég-TÁRKI elemzései az összes megkérdezett, illetve a pártot választó megkérdezettek körében megfigyelhető igen szoros MSZP-Fidesz-versengést hangsúlyozták, míg a többi intézetek elemzései inkább a szavazáson feltétlenül részt venni tervezők közötti – sokáig igencsak egyenlőtlen – versenyfutásra fókuszáltak. A Gallup és a Századvég-TÁRKI munkatársai is elfogadták, hogy közvetlenül a választások előtt az utóbbi csoport preferenciáiból lehet pontosabban kiolvasni a várható választási eredményeket.¹⁷ De nem alakult ki konszenzus arról, hogy hetekkel – pláne hónapokkal – a választások előtt inkább a „biztos szavazókra”, vagy inkább az összes megkérdezettre, vagy mindkettőre vonatkozó adatokat kell-e közölni az újságokban.¹⁸

5.2. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: a választási részvétel előrejelzése

Az első fordulóban várható részvételi arányt a 8. táblázaton felsorolt forrásokban megjelent előrejelzések többsége 5-10%-os tévedéssel – viszont az ilyen prognózisok rendkívüli bizonytalanságát hangsúlyozva – becsülte meg. A második forduló részvételre vonatkozó számszerű becslés publikálásától mindenki tartózkodott.¹⁹ Ugyanez volt a helyzet 1990-ben és 1994-ben is, változás csak az előrejelzési módszerek egységesülésében jelentkezett. A korábbi évek tapasztalata az volt, hogy az első forduló részvétel legalábbis megközelíti azok arányát, akik a választások előtti vizsgálatokban az első lehetőséget választják annál a kérdésnél, hogy „Ön hogyan tervezi, a [májusi] parlamenti választáson (1) biztosan elmegy szavazni, (2) nem biztos, de valószínűleg elmegy szavazni, (3) valószínűleg nem megy el vagy (4) biztosan nem megy el szavazni?”. Ezeknek a „biztos szavazóknak” az aránya a különböző 1998. áprilisi vizsgálatokban 62 és 69 százalék között volt, míg május 10-én csak a jogosultak 56 százaléka vett részt a választáson.

Bár a részvétel előrejelzésében korábban is előfordultak vaskos hibák (a „biztos szavazók” arányától eltérő módszerekkel a Magyar Közvéleménykutató Intézet 1990-ben 70-75, 1994-ben a Szonda-Ipsos 58 százalékos első forduló részvételt prognosztizált²⁰), az 1998-as átlagos hibák kétségkívül tendenciózusabbak voltak. A korábbi választásokon kalibrált mérőeszköz kudarcának okáról csak ellenőrizhetetlen feltevések fogalmazhatók meg. A Marketing Centrum előrejelzése (60%) talán azért volt pontosabb a Századvég-TÁRKI 62% „biztos szavazóra” és a Szonda-Ipsos 65, a Medián 66, és a Magyar Gallup Intézet 68 százalékos részvételre vonatkozó becslésénél, mert azt is figyelembe vette, hogy 1998-ban a „biztos szavazóknak” a korábbi években tapasztaltnál nagyobb része nem rendelkezett pártpreferenciával.

5.3. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: a listás szavazatok megoszlása

Erre nézve a Marketing Centrum, a Medián és a Szonda-Ipsos vállalkozott előrejelzésre, míg a Magyar Gallup Intézet és a Századvég-TÁRKI csak a pártpreferenciák megoszlására vonatkozó adatokat közölt (8. táblázat). A tények és a becslések közötti eltérések abszolút értékének összege, az adott esetszámhoz tartozó statisztikai hibahatárt meghaladó eltérések száma és a parlamentbe jutó pártok erőssorrendjével kapcsolatos találati arány is azt mutatja, hogy a Marketing-Centrum április 24–27-ei adatokra alapozott előrejelzése volt a leginkább közel a május 10-ei eredményekhez. Az abszolút eltérések összege a Századvég-TÁRKI vizsgálata esetén volt a legmagasabb (ebben annak is szerepe lehetett, hogy a Marketing Centrum és a Gallup dolgozott a leginkább, a Századvég-TÁRKI pedig a legkevésbé friss adatokkal), míg az egyes pártokra vonatkozó becslések és az eredmények közötti „szignifikáns” eltérések aránya a viszonylag nagyobb mintával dolgozó Gallup és Szonda²¹ esetében volt a legmagasabb. A befutók sorrendjét és a parlamentbe jutó pártok körét a legjobban a Marketing Centrum, a legkevésbé pedig a Gallup és a Századvég-TÁRKI találta el – igaz, ez utóbbiak a statisztikai hiba létre emlékeztetve, és nem előrejelzésként, hanem a moratórium kezdete előtti utolsó mérés eredményeként jelentek meg.

Az eltérések egy része mögött alighanem a kampányfinitis fejleményei álltak. Ez lehet a magyarázat arra, hogy míg 1994-ben minden előrejelzés szignifikáns mértékben alulbecsülte, addig 1998-ban szinte mindegyik túlbecsülte az SZDSZ várható szavazatarányát. A lényeg azonban az, hogy a parlamentbe végül bejutó pártok támogatottságára vonatkozó előzetes becslések és a listás eredmények közötti eltérések átlagos nagyságrendje még így is megfelelt a – többnyire a választás napjának reggelén megjelenő – brit választási előrejelzések sok évtizedes átlagának.²² (A magyar közvélemény-kutatóknak a moratóriumból fakadó hátrányát a kis, és ezért csak egy-két százalékos tévedéseket generáló pártok nagyobb száma ellensúlyozza.)

5.4. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: a választások napján megjelent becslések

Ezek az adatok a közhasznú politikai információktól a néző számára tét nélküli erőművész-mutatványok világába vezetnek minket. Ebben a műfajban a közszolgálati média is igényt tartott a közvélemény-kutatók szolgálataira, de sajnos, a magyar elektronikus média az amerikaival ellentétben nem a választók motívumainak megértésében, hanem pusztán az urnák zárása és az előzetes adatok megérkezése közötti holtidő kitöltésében támaszkodik a választás estéjén ismertetett vizsgálatok segítségére.

Az első szavazási forduló napján a Népszava és a TV 2 a moratórium idején gyűjtött adatokat közölte a listás szavazatok várható megoszlásáról. A Népszava megbízásából a Medián 3000, a TV 2 számára dolgozó TÁRKI pedig 15 000 fős mintát kérdezett meg a május 10-ei szavazás előtti napon, illetve napokban. Amint a 6. táblázatból látható, a listás szavazatok megoszlására vonatkozó becslésük pontossága lényegesen felülmúlta a két intézet által a moratórium kezdete előtt közölt adatokét, sőt, a TÁRKI elérte, a Medián pedig meghaladta a Gallup exit polljának (2. táblázat) pontosságát is. Ez jól mutatja, hogy a moratórium feloldása mennyivel javíthatná a választások előtt publikált előrejelzések pontosságát.

A nemzetközi tapasztalatok szerint az utolsó napi vizsgálatokét is felülmúló pontosság érhető el egy szakszerű exit poll révén. Az ilyen vizsgálatok során a Magyar Gallup Intézet

a két forduló során több mint 150 ezer, a Szonda pedig több mint 600 ezer, a szavazóhelyiséget éppen csak elhagyó választópolgárt kérdezett meg arról, hogy miként szavaztak.

Az első fordulóban a Szonda jelentősen alulbecsülte a szocialisták előnyét a Fidesz-MPP előtt, de összességében véve elfogadható becslést adott a listás eredményekről. A Gallup előbb röviddel öt óra után adott egy becslést, ami a Magyar Nemzet esti különkiadásában került a budapesti utcákra, majd hét órakor a Duna TV-ben és a Kossuth rádióban számolt be az öt után készült interjúkkal felfrissített adatokról. Az MTV 1 és a Népszabadság számára dolgozó Szondával ellentétben nem sikerült kimutatniuk a MIÉP bejutását a parlamentbe, és este hétkor már arról számoltak be, hogy a listás szavazáson a Fidesz-MPP megelőzte az MSZP-t (2. táblázat).

Mégsem elsősorban emiatt a nemzetközi összehasonlításban is súlyos hiba²³ miatt vetült árnyék az 1998-as exit pollokra, hanem azért, mert az egyéni kerületi eredmények megbecsülése tekintetében túlzott várakozásokat tápláltak megrendelőik és a közönség körében. Bár előre lehetett látni, hogy számos egyéni választókerületben olyan szoros verseny alakul majd ki, hogy semmilyen exit poll nem hozhat megbízható becslést a megszülető eredményről, a Gallup és a Szonda mégsem a brit exit pollok mintáját követte. Utóbbiak 10-15 ezer fős minták segítségével csak az új törvényhozás pártok szerinti összetételét próbálják megbecsülni, míg a két magyar cég megkísérelte az egyes kerületek eredményeit is eltalálni.

Lényegében ebből ered a magyar exit pollok költséges gigantomániája, ami a megkérdezettek példátlanul és indokolatlanul nagy számában fejeződik ki. Ezen „újítás” helyességét megkérdőjelezi az, hogy a Szonda és a Gallup első fordulás exit pollja hatból négy párt esetén tartalmazott olyan eltérést a választási eredményektől, amely a véletlen statisztikai hibát meghaladta. Azaz: a pontosságot nem a statisztikai hiba csökkentésével (tehát a mintanagyság növelésével), hanem a szisztematikus torzítások ügyesebb kiküszöbölésével lehetett volna növelni. Hogy mennyire reménytelen feladat egyes kerületek eredményét megállapítani egy exit pollal, azt az mutatja a legjobban, hogy az exit pollok nem csak a szoros versenyt hozó egyéni választókerületek tucatjaiban tévedtek a második forduló végeredménye megítélésében, hanem a második fordulóban a Szonda még a biztos győztes Kupa Mihályt, a Gallup pedig Kuncze Gábort is a vesztesek közé sorolta. Bár az adatok ismerete nélkül ez nem állítható biztosan, talán az sem az egyes kerületekben vétett, statisztikai hibán belüli hibák szerencsétlen halmozódásának, hanem az MSZP második fordulóbeli országos szavazatarányának a hatalmas mintanagyság mellett a statisztikai szignifikancia-szintet messze meghaladó (legalább másfél százalékos) túlbecslése okozta, hogy a Szonda május 24-ei exit pollja szerint az MSZP eggyel több mandátumot szerzett, mint a Fidesz-MPP.

5.5. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: a mandátumok megoszlásának előrejelzése

Választási rendszerünk bonyolultsága miatt az 1998-as év különös próba elé állította a közvélemény-kutatókat. Hozzáértők számára régóta látszott, hogy az ellenzék akkor is megnyerheti a választásokat, ha az MSZP néhány százalékponttal mindenkit megelőz a listás szavazáson. Mivel ezt aligha értette meg minden választó, ezért szándékolatlanul is félrevezető lehetett annak – egyébként jogos – hangsúlyozása, hogy az MSZP a listás szavazás szinte biztos nyertese.

Miként mondhat a közvélemény-kutató igazat úgy, hogy az is igaz legyen, amit egy ke-

vésbé tájékozott olvasó kihall a szavaiból? A választ a Századvég, a TÁRKI és a BME Szociológia Tanszékének munkatársai adták meg, akik az aktuális pártpreferencia-adatokat 1997 óta kiegészítették a mandátumok várható megoszlására vonatkozó becslésekkel is. A választásokat közvetlenül megelőzőleg és a két forduló között Kenneth Benoit (Századvég) és a Medián közölt mandátum-előrejelzéseket, míg az első forduló után a Gallup, illetve Mészáros József és Szakadát István (BME) alternatív visszalépési forgatókönyvek esetére adott meg ilyen becsléseket.

Az egymással joggal összehasonlítható becsléseket a 10. és 11. táblázat mutatja be. A két legkorábbi becslés még az első forduló eredményének pontos ismerete nélkül készült. A Magyar Nemzet május 16-ai számában a Gallup öt különböző számsort mutatott be, ezek közül hármát vettem be a táblázatba. Balról az első a címlapon jelent meg, a második és a harmadik viszont reálisabb előfeltevéseken – negyvenet alig meghaladó helyett ötven százalékos részvétel, illetve teljes körű ellenzéki összefogás és kölcsönös visszalépés – alapult.

A közvélemény-kutatók által közzétett valamennyi mandátum-becslés helyesen jelezte, hogy az FKGP és Fidesz-MPP együtt többséget fog szerezni a következő parlamentben. Érdeemes felfigyelni arra is, hogy a mandátum-becslések jellemző hibaszázaléka nem nagyobb, mint például a 8. táblázaton bemutatott hagyományos pártpreferencia-adatoké, sőt, az idény telitalálata (a Századvég utolsó előtti mandátumbecslése, amely csak hat mandátummal vétette el a végeredményt), és így publikálásuk indokoltsága sem vitatható azzal, hogy lehetetlen feladatra vállalkoznak. Ezt tanúsítják a második forduló napján a Medián és a Századvég-TÁRKI által nyilvánosságra hozott mandátum-becslések is, amelyek még a szavazás napja előtt gyűjtött közvélemény-kutatási adatokon alapultak. Mint a 4. és 10. táblázatból leolvasható, ezeknek az előrejelzéseknek a pontossága gyakorlatilag megegyezett a május 24-ei Gallup exit polléval, és meghaladta a Szonda 380 ezer választóról készült exit polljának találati arányát.

6. A politikai manipuláció vádja

A választási előrejelzéssel foglalkozó intézeteket időről időre meggyanúsítják azzal, hogy nem kutatják, hanem meghamisítják a közvéleményt.²⁴ Fenti elemzéseink csak az adatok megbízhatóságára koncentráltak, és azoknak a sajtóban adott értelmezésére nem terjedtek ki. Ezen a szinten azonban nem találtuk nyomát ilyen manipulációnak.

A piaci mechanizmusok érvényesülése nem zárja ki, hogy időről időre feltűnjenek, és előbb-utóbb meglepő adatokkal álljanak elő a piackutatás és a társadalomtudomány világában ismeretlen cégek. Mindig lehetnek olyan politikai szereplők, akik saját népszerűségüket eltúlzó ál-adatoktól remélnek több pénzadományt, nagyobb publicitást, erősebb alkupozíciót, netán több szavazatot. Ezen mit sem változtat az, hogy minden ellenkező híresztelés ellenére sincsenek olyan módszertanilag megalapozott (és a szakirodalomban ilyenként elismert) tudós tanulmányok, amelyek szerint az előrejelzések hatása az egyes ember választói magatartására előre kiszámítható lenne.

Az állampolgárt csak az óvhatja meg az állítólagos kutatási adatokkal való manipuláció mellett az információhiány és a szakmai tévedések – egyébként sokkal reálisabb – veszélyétől is, ha minél több cég minél több adatát hasonlíthatja össze. E tekintetben szerény mértékű, de pozitív változásoknak lehettünk tanúi 1998-ban.

A választások előtti hónapokban kétszer annyi intézet, és lényegesen több sajtótermék

közölt választási közvélemény-kutatásokat, mint akár 1990-ben, akár 1994-ben. A különböző közvélemény-kutatások közötti ellentmondások feltűnése idején a Népszabadság, a HVG és a Világgazdaság egyszer-egyszer megtette, hogy a számukra készült vizsgálatokkal párhuzamosan ismertettek más lapok számára készült kutatásokat is, de az érdeklődők túlnyomó többségének továbbra sem adatott meg a sokoldalú tájékozódás lehetősége. Az állampolgárok – a várható választási eredményekkel kapcsolatban – tájékozódásának leg súlyosabb akadálya 1998-ban is fennmaradt: a közszolgálati média továbbra is mereven elzárkózott a napilapok címlapjain szereplő pártpreferencia-vizsgálatok eredményeinek ismertetésétől. Ezt a hallgatást csak az első forduló után törte meg az MTV 1 Aktuális című műsora, ezt leszámítva azonban az elektronikus média a szakszerű vizsgálatok adatait csak a választások estéjén közölte, lényegében szórakoztató céllal. Az állampolgárok sokoldalú tájékozódása csak nyerne azon, ha a jövőben megváltozna a helyzet, és az elektronikus média vállalkozna a különböző közvélemény-kutatók eredményeinek párhuzamos bemutatására. Ennek sikeres példáját adja a brit közszolgálati televízió, ami – túl azon a nyugati demokráciákban magától értetődő dolgon, hogy a hírműsorok beszámolnak a lapokban megjelent, vagy éppen saját maguk által megrendelt friss választási közvélemény-kutatásokról – úgynevezett poll of polls-okat, azaz egy-egy időszak közvélemény-kutatásait átlagoló elemzéseket is bemutat. Kevés dolog serkenthetné a közvélemény-kutatókat körültekintőbb munkára, mint adataik egymással – illetve a moratórium felszámolása esetén a választási eredményekkel – való rendszeres és nyilvános szembesítésének a kilátása.

1. táblázat

A listás szavazatok százalékos megoszlása 1994-ben: a tények és az első választási forduló estéjén közölt exit poll eredmények

	tény	Gallup ²⁵	eltérés a ténytől	Medián ¹	eltérés a ténytől	Szonda ²⁶	eltérés a ténytől	Szonda ²	eltérés a ténytől
MSZP	33,0	31	-2,0	33	0	27	-6,0	30	-3,0
SZDSZ	19,7	20	+0,3	19	-0,7	20	+0,3	20	+0,3
MDF	11,7	10	-1,7	11	-0,3	12	+0,3	12	+0,3
FKGP	8,8	9	+0,2	10	+1,2	10	+1,2	9	+0,2
KDNP	7,0	7	0	7	0	8	+1,0	8	+1,0
Fidesz	7,0	9	+2,0	7	0	12	+5,0	10	+3,0
Az eltérések abszolút értékének összege:			6,2		2,2		13,8		7,8

2. táblázat

A listás szavazatok százalékos megoszlása az 1998-as választások első fordulójában: a tények és az első választási forduló estjén közölt exit poll eredmények összehasonlítása

	tény ²⁷	Gallup ²⁸	eltérés a ténytől	Gallup ²⁹	eltérés a ténytől	Szonda ³⁰	eltérés a ténytől
MSZP	32,2	31	-1,2	30	-2,2	30	-2,2
Fidesz-MPP	28,2	30	+1,8	31	+2,8	29	+0,8
FKGP	13,8	14	+0,2	14	+0,2	14	+0,2
SZDSZ	7,9	8	+0,1	8	+0,1	8	+0,1
MIÉP	5,6	4	-1,6	4	-1,6	5	-0,6
MDF	3,1	4	+0,9	4	+0,9	3,7	+0,6
Az eltérések abszolút értékének összege:			5,8		7,8		4,5

3. táblázat

A parlamenti mandátumok százalékos megoszlása 1994-ben: a tények és a második választási forduló estjén közölt exit poll eredmények összehasonlítása

	tény %	Szonda ³¹ %	eltérés a ténytől %
MSZP	54,1	53,9	-0,2
SZDSZ	17,9	19,4	+1,5
MDF	9,8	8,8	-1,0
FKGP	6,7	6,5	-0,2
KDNP	5,7	5,2	-0,5
Fidesz	5,2	5,4	+0,2
egyéb	0,6	0,8	+0,2
Az eltérések abszolút értékének összege:			4,2

4. táblázat

A parlamenti mandátumok megoszlása 1998-ban: a tények és a második választási forduló estjén közölt exit poll eredmények összehasonlítása

	tény	Gallup ³²	eltérés a ténytől	Gallup ³³	eltérés a ténytől	Gallup ³⁴	eltérés a ténytől	Szon- da ³⁵	eltérés a ténytől
Fidesz-MPP	38,3	38,1	-0,2	39,6	+1,3	39,1	+0,8	36,5	-1,8
MSZP	34,7	35,8	+1,1	34,5	-0,2	35,0	+0,3	36,8	+2,1
FKGP	12,4	11,7	-0,7	11,7	-0,7	11,7	-0,7	12,7	+0,3
SZDSZ	6,2	6,2	0,0	6,2	0,0	6,2	0,0	6,2	0,0
MDF	4,4	4,7	+0,3	4,4	0,0	4,4	0,0	4,4	0,0
MIÉP	3,6	3,4	-0,2	3,4	-0,2	3,4	-0,2	3,4	-0,2
függ.	0,3	0,3	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0	0,0	-0,3
Az összes eltérések abszolút értékének összege: ³⁶			2,6		2,6		2,1		4,7

5. táblázat

A szavazatok megoszlása az 1990-es választások első fordulójában: a tények és a szavazás előtti utolsó héten gyűjtött adatokon alapuló előrejelzések összehasonlítása

A listás szavazatok százalékos megoszlása

Vizsgálat időpontja	tény	Gallup ² márc. 20. táján	eltérés a ténytől	Medián ² márc. 21–22.	eltérés a ténytől	MKI ² márc. 18–23.	eltérés a ténytől
MDF	24,7	23,5	-1,2	23	-1,7	21	-3,7
SZDSZ	21,4	23,1	+1,7	19	-2,4	21	-0,4
FKGP	11,7	12,5	+0,8	15	+3,3	16	+4,3
MSZP	10,9	8,7	-2,2	8	-2,9	9	-1,9
Fidesz	9,0	10,5	+1,5	13	+4,0	11	+2,0
KDNP	6,5	4,7	-1,8	6	-0,5	5	-1,5
Az eltérések abszolút értékének összege:			9,2		14,8		13,8

Az egyéni jelöltekre leadott szavazatok százalékos megoszlása

	tény ³⁷	Gallup ³⁸	eltérés a ténytől	Medián ²	eltérés a ténytől ¹
MDF	23,9	20,8	-3,1	23	-0,9
SZDSZ	22,1	23,8	+1,7	20	-2,1
FKGP	10,7	10,7	0,0	13	+2,3
MSZP	10,3	7,7	-2,6	9	-1,3
Fidesz	5,1	5,5	+0,4	11	+5,9
KDNP	5,8	4,9	-0,9	6	+0,2
Az eltérések abszolút értékének összege:			8,7		12,7

6. táblázat

A listás szavazatok százalékos megoszlása az 1998-as választások első fordulójában: a tények és a választások első fordulója előtti utolsó héten gyűjtött adatokon alapuló előrejelzések összehasonlítása

Vizsgálat időpontja	tény ³⁹	Medián ⁴⁰ május 8–9	eltérés a ténytől	Századvég – TÁRKI ² május 6–8	eltérés a ténytől
MSZP	32,2	31	-1,2	33,3	+1,1
Fidesz-MPP	28,2	29	+0,8	31,6	+3,4
FKGP	13,8	14	+0,2	13,7	-0,1
SZDSZ	7,9	9	+1,1	7,5	-0,4
MIÉP	5,6	4	-1,6	3,6	-2,0
MDF	3,1	4	+0,9	2,6	-0,5
Az eltérések abszolút értékének összege:			5,8		7,5

7. táblázat

A listás szavazatok százalékos megoszlása 1994-ben: a tények és a választások első fordulóját megelőző nyolc napos moratórium kezdete előtti utolsó előrejelzések és pártpreferencia-becslések összehasonlítása

Vizsgálat időpontja	tény	Gallup ⁴¹ ápr. 22–24.	eltérés a ténytől	Medi- án ⁴² ápr. 15–20.	eltérés a ténytől	Modus ⁴³ ápr. 1–8.	eltérés a ténytől	Szon- da ⁴⁴ ápr. 8–18.	eltérés a ténytől
MSZP	33,0	31	-2,0	34	+1,0	36	3,0	38	+5,0
SZDSZ	19,7	16	-3,7	17	-2,7	16	-3,7	15	-4,7
MDF	11,7	12	+0,3	11	-0,7	*	*	11	-0,7
FKGP	8,8	9	+0,2	8	-0,8	*	*	7	-1,8
KDNP	7,0	7	0	7	0	9	2,0	8	+1,0
Fidesz	7,0	13	+6,0	9	+2,0	17	10,0	10	+3,0
Az eltérések abszolút értékének összege:			12,2		7,2		min. 18,7*		16,2

*: A Modus nem közölt százalékos becslést az MDF és az FKGP támogattságáról.

8. táblázat

A listás szavazatok százalékos megoszlása az 1998-as választások első fordulójában: a tények és a szavazást megelőző nyolcnapos moratórium kezdete előtti utolsó előrejelzések és pártpreferencia-becslések összehasonlítása

Vizsgálat időpontja	tény ⁴⁵	Gallup ⁴⁶ ápr. 24–27.	Marketing Centrum ⁴⁷ ápr. 24–27.	Marketing Centrum ⁴⁸ ápr. 24–27.	Medi- án ⁴⁹ ápr. 17–20.	Szon- da ⁵⁰ ld. 6. jegyzet	Század- vég-TÁRKI ⁵¹ ápr. 10–20.	Század- vég ⁵² ápr. 10–20.
MSZP	32,2	32	34	34	36	31	33	32,7
Fidesz- MPP	28,2	32	29	29	28	25	33	33,5
FKGP	13,8	11	13	12	12	15	18	17,5
SZDSZ	7,9	10	9	10	12	10	7	7,3
MIÉP	5,6	3	5	5	4	4	1	1
MDF	3,1	4	3	3	4	4,5	2	2,2
A becslések eltérése a listás szavazatok május 10-ei megoszlásától:								
MSZP		-0,2	+1,8	+1,8	+3,8	-1,2	+0,8	+0,5
Fidesz- MPP		+3,8	+0,8	+0,8	-0,2	-3,2	+4,8	+5,3
FKGP		-2,8	-0,8	-1,8	-1,8	+1,2	+4,2	+3,7
SZDSZ		+2,1	+1,1	+2,1	+4,1	+2,1	-0,9	-0,6
MIÉP		-2,6	-0,6	-0,6	-1,6	-1,6	-4,6	-4,6
MDF		+0,9	-0,1	-0,1	+0,9	+1,4	-1,1	-0,9
Az eltérések abszolút értékének összege:		12,4	5,2	7,2	12,4	10,7	16,4	15,6

9. táblázat

1994-es becslés a mandátumok megoszlásáról egy, a két forduló között végzett kérdőíves vizsgálat és az első választási forduló eredményei alapján

	tény	Gallup ⁵³	eltérés a ténytől	Medián ⁵⁴	eltérés a ténytől	Szonda ⁵⁵	eltérés a ténytől
MSZP	54,1	52,9	-1,2	50,8	-3,3	49,6	-4,5
SZDSZ	17,9	18,3	+0,4	21,8	+3,9	19,8	+1,9
MDF	9,8	10,8	+1,0	9,3	-0,5	12,8	+3,0
FKGP	6,7	6,6	-0,1	6,7	0,0	6,6	-0,1
KDNP	5,7	5,4	-0,3	4,9	-0,8	5,7	0
Fidesz	5,2	5,3	+0,1	5,2	0,0	5,3	0,1
egyéb	0,5	0,8	+0,3	1,3	+0,7	0,5	0
Az eltérések abszolút értékének összege:			3,4		9,3		9,7

10. táblázat

A parlamenti mandátumok százalékos megoszlása 1998-ban: a tények, illetve a második fordulót megelőző kérdőíves vizsgálatok és az első választási forduló eredményei alapján adott előrejelzések összehasonlítása⁵⁶

	tény	Gallup ⁵⁷	Gallup ²	Gallup ²	Medián ⁵⁸	Medián ⁵⁹	Századvég ⁶⁰	Századvég-TÁRKI ⁶¹
közlés időpontja	május 16.	május 16.	május 16.	május 13.	május 24.	május 15.	május 24.	
Fidesz-MPP	38,3	34,7	38,1	36,3	39,9	39,4	38,3	37,6
MSZP	34,7	39,9	35,8	38,1	35,5	34,7	35,0	34,5
FKGP	12,4	12,4	13,2	12,7	13,0	13,0	13,0	13,5
SZDSZ	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2	6,5
MDF	4,4	3,4	3,4	3,4	2,1	3,1	4,2	4,2
MIÉP	3,6	3,1	3,1	3,1	3,1	3,4	3,4	3,6
független	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,0	0,3
A becslések eltérése a mandátumok végső megoszlásától:								
Fidesz-MPP	-3,6	-0,2	-2,0	+1,6	+1,1	0,0	-0,7	
MSZP	+5,2	+1,1	+3,4	+0,8	0,0	+0,3	-0,2	
FKGP	0,0	+0,8	+0,3	+0,6	+0,6	+0,6	+1,1	
SZDSZ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	+0,3	
MDF	-1,0	-1,0	-1,0	-2,3	-1,3	-0,2	-0,2	
MIÉP	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5	-0,2	-0,2	0,0	
független	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,3	0,0	
Az eltérések abszolút értékének összege: ⁶²		10,4	3,6	7,3	5,7	3,1	1,6	2,6

11. táblázat

A parlamenti mandátumok százalékos megoszlása 1998-ban: a tények, illetve az első fordulót megelőző kérdőíves vizsgálatok alapján (az első választási forduló eredményeinek ismerete nélkül) adott előrejelzések összehasonlítása

közlés időpontja:	tény	Medián ⁶³ május 10.	eltérés a ténytől	Századvég–TÁRKI ⁶⁴ április 30.	eltérés a ténytől
Fidesz-MPP	38,3	40,9	+2,6	38,6	+0,3
MSZP	34,7	34,7	0,0	39,4	+4,7
FKGP	12,4	13,5	+1,1	13,7	+1,3
SZDSZ	6,2	6,7	+0,5	4,7	-1,5
MDF	4,4	3,9	-0,5	3,6	-0,8
MIÉP	3,6	0,0	-3,6	0,0	-3,6
független	0,3	0,0	-0,3	0,0	-0,3
Az eltérések abszolút értékének összege: ⁶⁵			8,6		12,4

12. táblázat

A pártpreferenciák alakulása 1997. decemberétől 1998. áprilisáig a különböző közvéleménykutató intézetek adatai szerinti, az összes megkérdezett körében (a felnőtt állampolgárokat reprezentáló országos mintákban)

Adatfelvétel időpontja	MSZP	Fidesz-MPP	FKGP	SZDSZ	MDF	MIÉP	Nem tudja, nem válaszol ⁶⁶	Forrás	Kérdés típusa ⁶⁷
XI. 26–XII. 12.	20	14	12	7	2	1	43	Sz/T ⁶⁸	nyitott
XII. 5–10.	19	16	12	7	2	1	38	MC ⁶⁹	kombinált
XII. 6–9.	21	16	9	5	3	n.a.	41	Gallup ⁷⁰	nyitott
XII. 3–17.	16	12	10	5	2	n.a.	51	MTA PTI ⁷¹	?
XII. 13–16.	19	14	10	6	2	1	43	Medián ⁷²	kombinált
XII. 10–20.	21	14	12	6	2	2	38	Szonda ⁷³	zárt
XII. 6–27.	18	14	12	6	2	n.a.	42	Modus ⁷⁴	?
I. 16–20.	23	19	9	6	2	1	37	MC ⁴	kombinált
I. 16–25.	22	14	11	5	3	1	38	Szonda ⁷⁵	zárt
I. 23–26.	18	15	9	5	3	1	43	Medián ⁷	kombinált
I. 28–II. 7.	21	14	12	5	3	n.a.	42	Modus ⁷⁶	?
I. 30–II. 8.	22	16	10	7	2	1	41	Sz/T ³	nyitott
II. 6–10.	27	18	8	5	3	2	33	MC ⁴	kombinált
II. 13–15.	18	18	8	5–6	1	1	45	Gallup ⁷⁷	nyitott
II. 16–26.	21	16	9	5	2	2	40	Szonda ⁷⁸	zárt
II. 20–23.	20	15	8	6	3	1	43	Medián ⁷	kombinált
II. 26–I. 9.	20	20	9	5	3	1	40	Sz/T ³	nyitott
I. 6–10.	22	21	10	6	3	2	31	MC ⁴	kombinált
I. 5–12.	22	17	10	5	2	1	38	Szonda ⁷⁹	zárt
I. 13–27.	21	16	12	4	1	n.a.	40	Modus ⁸⁰	?
I. 20–24.	22	18	9	6	2	2	n.a.	Gallup ⁸¹	nyitott
I. 22–30.	22	17	10	5	2	2	37	Szonda ⁸²	zárt
I. 27–30.	18	16	11	6	2	2	39	Medián ⁷	kombinált
IV. 3–7.	24	22	10	7	2	2	29	MC ⁴	kombinált
IV. 7–11.	21	20	10	5	2	2	n.a.	Gallup ⁸³	nyitott
IV. 6–17.	21	16	11	6	3	1	39	Szonda ⁸⁴	zárt
IV. 10–20.	19	19	10	4	1	1	42	Sz/T ³	nyitott
IV. 17–19.	22,4	21,5	8,6	5,2	2,6	1,7	n.a.	Gallup ⁸⁵	nyitott
IV. 17–20.	20	18	8	7	2	2	38	Medián ⁷	kombinált
IV. 24–27.	23	23	10	7	2	3	27	MC ⁸⁶	kombinált
IV. 26–29.	23,0	21,3	10,2	5,1	n.a.	n.a.	n.a.	Gallup ⁸⁷	nyitott

Rövidítések:

n.a.: nincs adat; MC: Marketing Centrum; Modus: Sofres-Modus; MTA PTI: Az MTA Politikatudományi Intézete és a Sofres-Modus közvélemény- és piackutató cég adatfelvétele; Szonda: Szonda-Ipsos; Sz/T: Századveg-TÁRKI

¹ A jelen tanulmány egy kissé kibővített változata a *Népszava* 1998. június 22-ei számában azonos címmel, a Nyilvánosság Klub Monitor Csoportjának jelentéseként megjelent írásnak. Tartalma természetesen csak a személyes véleményemet tükrözi.

² A közvélemény-kutatási eredmények publikálását érintő belga moratórium történetére lásd Butler (1996).

³ Lipovecz Iván: Polgárok bejövetele. *HVG*, 1998. május 30. 9. o.

⁴ A vitához szakértői minőségben hozzászóló személyek esetenkénti tájékozatlanságának illusztrálására érdemes felidézni, hogy egy, a választási közvélemény-kutatásokban kiemelkedően jártas szociológus az 1998-as választási közvélemény-kutatásokkal foglalkozó tévés vitaműsorban azt fejtegette, hogy azok miért voltak képtelenek a MIÉP parlamentbe jutásának előrejelzésére – miközben a választások előtt tíz nappal, a sajtóban utolsóként megjelent előrejelzések közül hárman 4-5 százalékos MIÉP szavazatarányt prognosztizáltak, és csak egy zárta ki a párt parlamentbe jutását.

⁵ Vö. Tóka Gábor: Prognózis-tilalom. *Magyar Hírlap*, 1998. május 22. 6. o.

⁶ Velem ellentétben bizonyára sokan nem tartják ilyennek azt, ha a második forduló között készült kisszámú elemzések egyike a második fordulóban várható választói magatartás helyett azzal foglalkozik, hogy mit tennének a választások esélyesének hitt párt szavazói abban a valószínűtlen esetben, ha pártjuk a megismételt listás szavazáson egy, a parlamentbe be sem jutott szélsőséges párt „javára” visszavonná szabolcs-szatmári és hajdú-bihari listáit (lásd „Célegyenesben. Gallup-vizsgálat a pártkonzenzumokról.” *Magyar Nemzet*, 1998. május 15. 1. és 6. o.)

⁷ Vö. *Magyar Nemzet*, 1998. febr. 21., febr. 24., márc. 4., márc. 10., és márc. 17-ei számaiban megjelent Gallup-beszámolókat.

⁸ Lásd A várható parlamenti erőviszonyok a Gallup előrejelzése szerint. *Magyar Nemzet*, 1998. május 16., 8. o.

⁹ Lásd Fischer György: A közvélemény-kutatók is győztesekre és vesztesekre oszlanak? (A Nyilvánosság Klub felkérésére készült kézirat, 1994); Fischer György: Kinek higgyünk, kinek ne? (*Népszava*, 1998. április 27., 6. o.); Isépy Tamás írása a *Magyar Nemzet* 1998. ápr. 2-ai száma 13. oldalán: Jelzés-érték. (*Heti Világgazdaság*, 1998. május 16., 12. o.). Hasonló (habár a százalékos eltéréseket gyakorta pártonként átlagoló) nyugati példákra lásd Buchanan (1986); Budge and Farlie (1983); Campbell (1992); Lewis-Beck and Rice (1992); Rosenstone (1983); Worcester (1983).

¹⁰ Vö. Századvég Politikai Elemzések Központja: '98-as választások: az előrejelzés győzelme. *Magyar Hírlap* 1998. május 30., 5. o.

¹¹ Erre 1990 és 1998 között lényegében csak egy érdemi példa volt. 1990-ben a Medián volt az egyetlen, amely – helyesen – az MDF győzelmét, és hatpárti parlamentet prognosztizált. Ezzel szemben a Gallup és a Magyar Közvélemény-kutató Intézet előrejelzése az MDF és az SZDSZ fej-fej melletti, megjósolhatatlan kimenetelű küzdelméről beszélt, és a parlamentbe jutási küszöb (akkor ez 4% volt) átlépését feltételezte a Magyarországi Szociáldemokrata Párt által. Az általam alkalmazott mérce szerint a Medián 1990-es előrejelzése mégis pontatlanabb volt a Gallup, de talán még az MKI számsoránál is (1. 5. táblázat). Szerintem ugyanis szakmailag kisebb hiba volt például (a Gallup és az MKI részéről) 4,2, illetve 4 százalékra becsülni az MSZDP listás szavazatarányát akkor, amikor az valójában 3,5 százalékos listás eredményt ért el, mint a Medián becslése, amely 2 százalékra taksálta a szociáldemokratákat (mivel az MSZDP nem jutott be a parlamentbe, ezért az erre vonatkozó becslések nem szerepelnek az 5. táblázatban). Az én mérőeszközöm is pozitívként könyveli el a Medián számláján, hogy az MDF szavazatarányát az MKI-nál pontosabban jelezte előre, de a kvalitatív mutatóval (ki találta el a győztest) ellentétben nem „jutalmazza” azért, hogy az SZDSZ-t – a másik két intézettel szemben – több, mint két százalékkal alulbecsülte.

¹² Tehát attól is eltekintettem, hogy egy adott előrejelzés statisztikai hibahatárok feltüntetésével jelent-e meg. Egyrészt értelmetlen egy előrejelzés találati arányát nagyobbban beállítani egy másik számsorénál pusztán azért, mert az előbbiben a megkérdezettek kisebb száma miatt nagyobb volt a statisztikai hibahatár, és ezért kevesebb párt esetében tartalmazott a tényektől való statisztikailag szignifikáns eltérést, még ha abszolút értelemben az utóbbi számsor volt a pontosabb. Másrészt egyetlen olyan közleményt sem találtam a hazai irodalomban, amelyik valóban pontosan adta volna meg az egyes becslések statisztikai hi-

bahatárát. Még a megadott hibahatárt a pártok nagysága szerint differenciálóló TÁRKI közlemények sem vették ugyanis figyelembe azt, hogy ha nem a teljes minta, hanem annak valamilyen kisebb szelete a bázis az egyes százalékok számításánál, akkor az az elemszám csökkenésénél sokkal radikálisabban változtatja meg a hibahatárokat.

¹³ Ha valaki azt hinné, hogy 1998-ban több politikai felhang vegyült a közvélemény-kutatások értékelésébe, mint korábban, akkor célszerű visszaemlékezni az 1990 és 1994 közötti kormánypárti kritikákra, amelyek talán legkifinomultabb példája Kónya Imre belügyminiszter nyilatkozata volt a *Népszabadság* 1994. május 8-ai esti választási különszáma 2. oldalán: „aggályos a szavazás ideje alatt közvélemény-kutatást végezni... Olyan hatást kelthet ez az emberekben, hogy el kell számolniuk egy idegen előtt a szavazófülke magányában hozott döntésükről. Ez egyeseket távolmaradásra is ösztönözhet. De lehetnek olyanok is, akik látván, hogy utólag megkérdezik tőlük, hogyan szavaztak, ennek hatására úgy voksolnak, ahogy azt feltételezésük szerint elvárják tőlük.”

¹⁴ Kolosi Tamás és Tarjányi József személyes közlése.

¹⁵ Amint a forráshivatkozások is jelzik, a táblázatban megjelenő számok maguk nem feltétlenül jelennek meg a sajtóban, és néhány Gallupos adatra csak viszonylag durva becslést adok meg.

¹⁶ Fel lehet vetni, hogy inkább a valamilyen pártot választókra vagy a „biztos szavazókra” vetített százalékokat kellene összehasonlítani. Ebben az esetben azonban még nehezebb lenne statisztikailag szignifikáns különbségeket találni, hiszen a mintavételi (tehát az ún. statisztikai) hiba nagysága majdnem kétszeresére nő pusztán attól, ha nem egy teljes, hanem egy részmintát elemzünk, és ez a növekmény persze még nagyobb akkor, ha a részmintában esetleg kevesebb megkérdezett is van, mint egy másik vizsgálat teljes mintájában (vö. Rudas 1998).

¹⁷ Ez 1998-ban is beigazolódtott, legalábbis ami a közvetlenül az első forduló előtti vizsgálatok eredményét illeti. 1994-ben mind a választást közvetlenül, mind pedig az azt néhány hónappal megelőző vizsgálatok alapján a Fidesz eredményének igen jelentős túl-, és az SZDSZ alulbecsléséhez vezetett az, amikor valaki nem a „biztos szavazókra”, hanem az összes megkérdezettre vonatkozó adatokból indult ki.

¹⁸ Végeredményben azonban mind a hat cég közölt mind az összes megkérdezettre (vagy, mint a Századvég–TÁRKI, az összes pártválasztóra), mind pedig az összes pártot választó „biztos szavazóra” vonatkozó adatokat – igaz, hogy csak a Marketing Centrum, a Modus és a Szonda-Ipsos tette ezt meg minden egyes hónapban.

¹⁹ Igaz, a Medián vezetője a május 12-ei Hírháttér című rádió-, és a május 15-ei Aktuális című tévé-műsorban az első fordulóban látottat „talán még meg is haladó” részvételt valószínűsített.

²⁰ Ezeket a pronózisokat az MTV 1990. március 25-ei esti műsorában, illetve a *Magyar Hírlap* és a *Népszabadság* 1994. április 29-ei számában közölték. Az 1990-es választások előtt a Gallup és a Medián egyaránt 66 százalékra becsülte a biztos szavazók arányát, de ezt nem nevezték akkor a részvételi arány becslésének. Ugyanez a szám az MKI-nál akkor 65 százalék volt, amiként a valós részvételi arány is. 1994-ben a biztos szavazók mért aránya alapján a Gallup „70 százalékot közölt, talán el is érő”, a Medián viszont 74-80, a Modus pedig 73 százalékos részvételt valószínűsített, miközben a tényleges arány 69 százalék volt.

²¹ A Szonda-Ipsos előrejelzése számos, különböző időpontban végzett vizsgálat adatainak figyelembevételével készült, és ezért statisztikai hibahatára nem számítható ki pontosan. Az erre vonatkozó számításaim során 3000 fős mintanagyságot, és azon belül 60 százaléknyi pártot választó biztos szavazót feltételeznek.

²² A brit előrejelzések pontosságára lásd Payne (1992).

²³ Arról nincs szó, hogy ez a hiba példátlan lenne. A brit Gallup 1987-es exit pollja a BBC számára százalékosan ugyanekkorát tévedett annak megítélésében, hogy mennyivel kaptak több szavazatot a toryk, mint a Munkáspárt: igaz, a pártok sorrendjét azért eltálalta.

²⁴ Ennek legekleltársabb példája 1998-ban Ágh Attila politológus otromba vádaskodása volt (l. *Népszabadság*, május 25., délelőtti budapesti kiadás), miszerint a Századvég–TÁRKI választási előrejelzései önbeteljesítő jóslatként segítettek a Fidesz-MPP győzelmét.

²⁵ Forrás: a *Népszabadság* 1994. május 8-ai esti választási különszáma. A megkérdezettek száma a Gallup exit pollban kb. 130 000, a Mediánéban kb. 65 000 volt.

²⁶ **Egyelem:** A Szonda-Ipsos az 1994-es első fordulójára során csak Budapesten végzett exit poll vizs-

gálatot (N = 20 000), és az egész országra vonatkozó becslését részben erre, részben viszont egy néhány nappal korábban, még Horn Gyula autóbalesetét megelőzőleg végzett 3000 fős országos vizsgálat eredményeire alapozta. A *Népszabadság* és a *Magyar Hírlap* 1994. május 8-ai esti választási különszámaiban közzölt számsort a választások estjén felülvizsgálták a *Magyar Hírlap* 1998. május 9-ei reggeli kiadása számára (I. Fischer György, „A közvélemény-kutatók is győztesekre és vesztesekre oszlanak?” A Nyilvánosság Klub Monitor Csoportja felkérésére készült kézirat, 1994). Előbbit az első, utóbbit a második „Szonda” feliratú oszlop mutatja be.

²⁷ *Népszabadság*, 1998. május 12. **Figyelem:** Ezek a tényadatok május 10-ére vonatkoznak és nem egyeznek meg a választás hivatalos végeredményében megjelentekkel, mivel a választási törvény által megkövetelnél alacsonyabb részvétel miatt Hajdú-Biharban és Szabolcs-Szatmárban május 24-én meg kellett ismétlni a listás szavazást. A megismételt szavazáson a Fidesz-MPP és az MSZP lényegesen több, a többi pártok pedig (a Nemzetiségi Fórum kivételével) kevesebb szavazatot kaptak, mint május 10-én.

²⁸ A *Magyar Nemzet* 1998. május 10-ei választási különszáma. A megkérdezettek száma meghaladta a 100 000 főt. **Figyelem:** A táblázat a *Magyar Nemzet*-ben megjelent Gallup beszámoló által legvalószínűbbnek mondott eredményt tartalmazza.

²⁹ A Duna TV és a Kossuth Rádió 1998. május 10-ei választási műsoraiban 19 óra után pár perccel elhangzott, a *Magyar Nemzet*-ben megjelent becslést a 17.30 és 19 óra között leadott szavazatok alapján módosító számsor.

³⁰ A *Népszabadság* 1998. május 10-ei választási különszáma és a Szonda Ipsos honlapja az Interneten <http://www.szondaiptos.hu/ep2/index.html>. A megkérdezettek száma kb. 260 000 volt.

³¹ *Magyar Hírlap*, 1994. május 29-ei választási különszáma. A megkérdezettek száma meghaladta a 200 000 főt.

³² A *Magyar Nemzet* 1998. május 24-ei választási különszáma. A megkérdezettek számáról a Duna TV választási műsora szerint meghaladta a 48 000 főt.

³³ A Duna TV 1998. május 24-ei választási műsora. Ugyanez a számsor a „18 órás adatok alapján” megjegyzéssel jelent meg a Gallup internetes honlapján <http://www.gallup.hu/exitpoll/masodik%20fordulo/patko.html>

³⁴ Ez a becslés a Magyar Gallup Intézet internetes honlapján <http://www.gallup.hu/exitpoll.html> jelent meg „az adatok teljes összesítése és tisztítása után” megjegyzéssel, a választások estjén kb. 23.30-kor, már azután, hogy az Országos Választási Bizottság bejelentette a választás előzetes végeredményét.

³⁵ A *Népszabadság* 1998. május 24-ei választási különszáma, MTV 1, és a Szonda Ipsos honlapja az interneten <http://www.szondaiptos.hu/ep2/index.html>. A megkérdezettek száma kb. 380 000 fő volt.

³⁶ A Nyilvánosság Klub Monitor csoportja számára készült elemzésben (I. *Népszava* 1998. június 22.) az itt megjelenők helyett – összedadódó kerekítési hibák miatt – esetenként egy-két tizedes jeggyel eltérő számokat közöltem.

³⁷ **Figyelem:** A tényadatok kiszámításánál a közös jelöltek szavazatait a jelölő pártok között egyenlő arányban osztottam el, és korrigáltam néhány, az Országos Választási Bizottság hivatalos jelentésében (I. *Magyar Közlöny*, 1990. május 13.) található nyilvánvaló elírást.

³⁸ Az adatok forrása az MTV 1 1990. március 25-ei esti választási műsora. Az MKI 5000, a Gallup és a Medián közel 1000, illetve 1200 fős mintákat kérdezett meg. **Figyelem:** A másik két intézettel ellentétben a Medián az összes (biztos szavazó?) megkérdezettre számított százalékokat mutatott be a műsorban, ezeken belül külön feltüntetve a nem válaszoló arányát is. A jelen összehasonlítás céljára a választási műsorban bemutatott Mediános százalékokat megszoroztam $100/(100 - pdk)$ -val, ahol *pdk* a hiányzó válaszoknak a tv-műsorban közölt százalékos aránya.

³⁹ *Népszabadság*, 1998. május 12. **Figyelem:** Ezek a tényadatok május 10-ére vonatkoznak és nem egyeznek meg a választás hivatalos végeredményében megjelentekkel, mivel a választási törvény által megkövetelnél alacsonyabb részvétel miatt Hajdú-Biharban és Szabolcs-Szatmárban május 24-én meg kellett ismétlni a listás szavazást. A megismételt szavazáson a Fidesz-MPP és az MSZP lényegesen több, a többi pártok pedig (a Nemzetiségi Fórum kivételével) kevesebb szavazatot kaptak, mint május 10-én.

⁴⁰ *Népszava*, 1998. május 10. (választási különszám); *Népszabadság*, 1998. május 11., 4. o. A megkérdezettek száma a *Népszava* megbízásából május 8–9-én készült Medián vizsgálatban 3000, a TV 2 megbízása alapján készült május 6–8-i TÁRKI vizsgálatban 15 000 fő volt.

⁴¹ *Népszabadság*, 1994. április 29.; *Magyar Hírlap*, 1994. április 29. Az adatsor a többi intézet előrejelzései között jelent meg, de a Gallup csak a választók pillanatnyi pártpreferenciái becslésének, nem pedig a május 9-ei szavazatok megoszlására vonatkozó prognózisnak tekintette azt. A megkérdezettek száma 1500 fő volt.

⁴² *Népszabadság*, 1994. április 29.; *Magyar Hírlap*, 1994. április 29. A megkérdezettek száma 1200 fő volt.

⁴³ *Népszabadság*, 1994. április 29. A megkérdezettek száma 960 fő volt.

⁴⁴ *Népszabadság*, 1994. április 29.; *Magyar Hírlap*, 1994. április 29. A megkérdezettek száma 936 fő volt.

⁴⁵ *Népszabadság*, 1998. május 12. **Figyelem:** Ezek a tényadatok május 10-ére vonatkoznak és nem egyeznek meg a választás hivatalos végeredményében megjelentekkel, mivel a választási törvény által megköveteltnél alacsonyabb részvétel miatt Hajdú-Biharban és Szabolcs-Szatmárban május 24-én meg kellett ismételni a listás szavazást. A megismételt szavazáson a Fidesz-MPP és az MSZP lényegesen több, a többi pártok pedig (a Nemzetiségi Fórum kivételével) kevesebb szavazatot kaptak, mint május 10-én.

⁴⁶ *Magyar Gallup Intézet* honlapja az internet-en, <http://www.gallup.hu/gallup/2000szemelyes.html>. Ez az előrejelzés kb. 1998. május 1-jén jelent meg az Interneten, és a Gallup a választások első fordulójá előtti utolsó személyes megkérdezésen alapuló, durván 2000 fős országos vizsgálata adatait tartalmazza.

⁴⁷ *Világgazdaság*, 1998. április 30. A megkérdezettek száma 1200 fő volt.

⁴⁸ *Népszabadság*, 1998. április 30. A számsor ugyanazon a vizsgálaton alapult, mint a Marketing Centrum másik, a *Világgazdaságban* megjelent előrejelzése, de a két becslés elkészítésénél más-más súlyozási eljárást alkalmaztak.

⁴⁹ *Heti Világgazdaság*, 1998. május 1. és *Népszabadság*, 1998. április 30. A megkérdezettek száma 1200 fő volt.

⁵⁰ *Népszabadság*, 1998. április 30. Az előrejelzés számos, különböző időpontban végzett, különböző esetszámú vizsgálat adatainak figyelembevételével készült. A *Népszabadságban* közölt beszámoló szerint „Az előrejelzés során a havi, kéthavi rendszerességgel végzett pártpreferencia-kutatásokra, valamint a mélyebb elemzést lehetővé tevő nagymintás vizsgálatokra támaszkodtak. A prognózis elkészítésekor figyelembe vették az eddigi kutatásokból kirajzolódó tendenciákat, a pártokra vonatkozó rokon- és ellenszenveket, a potenciális tartalékokat, a szavazási valószínűségeket, a győzelmi várakozásokat, valamint a részvételi hajlandóságot.”

⁵¹ *Magyar Hírlap*, 1998. április 29., és *Népszabadság*, 1998. április 30. A megkérdezettek száma 1500 fő volt. **Figyelem:** A MIÉP-re vonatkozó adat Stumpf István és Tarjányi József személyes közlése, és nem jelent meg a sajtóban, habár a közlemények szövegéből és adataiból kikövetkeztethető.

⁵² *Magyar Hírlap*, 1998. április 30. Ez, az április 10–20-ai TÁRKI–Századvég adatfelvétel biztos és valószínű szavazóra vonatkozó adatsor szolgált alapul a Századvég első forduló előtti utolsó mandátum-előrejelzéséhez. **Figyelem:** A MIÉP-re vonatkozó becslés Stumpf István és Tarjányi József személyes közlése, ami valójában nem jelent meg a sajtóban, habár a közlemények szövegéből és adataiból kikövetkeztethető.

⁵³ Fischer György, „Kinek higgyünk, kinek ne?” (*Népszava*, 1998. április 27.). A forrás alapján nem állapítható meg, hogy 1994-ben hol jelent meg ez az előrejelzés. **Figyelem:** A jelen táblázat a forrás által megadott tól-ig számok (MSZP: 203-205, SZDSZ 69-72, MDF: 39-44, FKGP: 25-26, KDNP: 20-22, Fidesz: 20-21) középértékét mutatja, százalékos formában. A forrás nem ad meg becslést az „egyéb” jelölt mandátumszámára, de az a többi számból kikövetkeztethető.

⁵⁴ *Népszabadság*, 1994. május 30. (vidéki kiadás).

⁵⁵ *Népszabadság* és *Magyar Hírlap*, 1994. május 20. **Figyelem:** A jelen táblázat a Szonda-Ipsos előrejelzésében megadott tól-ig számok (MSZP: 175-208, SZDSZ 67-86, MDF: 45-64, FKGP: 25-26, KDNP: 20-24, Fidesz: 20-21, egyéb: 0-4) középértékét mutatja, százalékos formában.

⁵⁶ A táblázatban nem tüntettem fel Mészáros József és Szakadát István becsléseit (l. *Magyar Hírlap*, 1998. május 14.). Ezek hangsúlyozottan nem előrejelzésként készültek, hanem különböző – szélsőségesen eltérő – politikai forgatókönyvek várható hatását próbálták modellálni, és ezért a május 24-ei tényleges eredményektől elég jelentősen eltérő eredményeket mutattak.

⁵⁷ *Magyar Nemzet*, 1998. május 16. **Figyelem:** Ebben a lapszámban a Gallup öt különböző számsort mutatott be. A jelen táblázat legbaloldali oszlopában az újság címlapján, „A várható parlamenti erővi-

szonyok” cím alatt megjelent előrejelzést mutatja. A lap 8. oldalán megjelenő cikkből a sorok között is böngésző olvasó számára kiderülhet, hogy ez a becslés negyven százalékoszt valamivel meghaladó második forduló részvételi arányt feltételezett, és csak a május 15-éig bejelentett visszalépéseket vette figyelembe. A cikk figyelmeztetett, hogy további visszalépések és eltérő részvételi arány esetén ettől lényegesen eltérhetnek az eredmények, és megpróbálta ezen eltérések mértékét számszerűsíteni is. A jelen táblázat második oszlopa mutatja a valóságot jobban közelítő (de a cikk által kevésbé valószínűnek mondott) ötven százalékos részvételt, harmadik oszlopa pedig a negyven százalékos részvétel melletti „teljes ellenzéki összefogás és visszalépést” feltételező becsléseket. A Gallup előrejelzését május 16. és 24. között többször is módosították a visszalépések függvényében, és a módosított becslések megjelentek az Interneten. Május 20-ai előrejelzésük szerint negyven százalékos részvétel esetén 143 Fidesz-MPP-, 141 MSZP-, 51 FKGP-, 24 SZDSZ-, 13 MDF-, 13 MIÉP- és egy független, míg ötven százalékos részvétel esetén 152 Fidesz-MPP, 132 MSZP-, 51 FKGP-, 24 SZDSZ-, 13 MDF-, 13 MIÉP- és egy független jelölt szerzett volna mandátumot (1. a *Népszabadság* 1998. május 24., választási különszám).

⁵⁸ *Népszava*, 1998. május 13.

⁵⁹ *Népszabadság*, 1998. május 24-ei választási különszám.

⁶⁰ *Magyar Hírlap*, 1998. május 15.

⁶¹ *Népszabadság*, 1998. május 24-ei választási különszám.

⁶² A Nyilvánosság Klub Monitor csoportja számára készült elemzésben (1. *Népszava* 1998. június 22.) az itt megjelenőtől (összeadó) kerekítési hibák miatt esetenként egy-két tizedes jeggyel eltérő számokat közöltem.

⁶³ *Népszava*, 1998. május 10-ei választási különszám. A becslés a Medián május 8–9-ei kérdőíves vizsgálata alapján készült, intuitív módszerrel. **Figyelem:** A *Népszavában* től-ig formában jelent meg a becslés. A táblázat az egyes pártokra ott megadott értékek (Fidesz-MPP: 146-170; MSZP: 126-142; FKGP: 48-56; SZDSZ: 24-28; MDF: 10-20) középértékét mutatja.

⁶⁴ *Magyar Hírlap*, 1998. április 30. A becslés a Századvég-TÁRKI-nak a *Magyar Hírlapban* április 30-án publikált április 10–20-ai adatai, és Kenneth Benoit szimulációs eljárása alapján készült. **Figyelem:** A Századvég-TÁRKI előrejelzése valójában 123 Fidesz-MPP, 1 MDF-es, és 39 Fidesz-MDF vagy MDF-Fidesz közös jelölt győzelmét prognosztizálta. A többi adatokkal való összehasonlíthatóság érdekében az utóbbi 39 mandátumot 2:1 arányban osztottam fel a Fidesz-MPP és az MDF között, ami megfelelő összes 1998-as közös jelöltjeik pártállás szerinti megoszlásának.

⁶⁵ A Nyilvánosság Klub Monitor csoportja számára készült elemzésben (1. *Népszava* 1998. június 22.) az itt megjelenőtől (összeadó) kerekítési hibák miatt esetenként egy-két tizedes jeggyel eltérő számokat közöltem.

⁶⁶ **Figyelem:** Az itt közölt Medián, Századvég-TÁRKI és Marketing-Centrum adatokban az összes válaszhiányt beleszámították a „nem tudja, nem válaszolt” kategóriába. A decemberi és a februári Gallup adatokról a február 24-ei *Magyar Nemzet*ből kiderül, hogy a megkérdezettek három-négy százaléka megtagadta a pártpreferenciákra vonatkozó kérdés megválaszolását, de az itt bemutatott százalékok számításánál őket nem vették figyelembe. A *Magyar Nemzet* 1998. április 27-ei számában megjelent beszámoló viszont arra utal, hogy az itt közölt (áprilisi) Gallup százalékok számításánál e válaszmegtagadókat is figyelembe vették.

⁶⁷ A *Magyar Nemzet* 1998. április 25-ei számában közöltek szerint a Magyar Gallup Intézet megkérdezetteinek kártya segítségével nélkül kellett válaszolni arra (a szaksargon szerint „nyitott”) kérdésre, hogy „Ha most vasárnap lennének az országgyűlési választások, akkor melyik pártra szavazna?” A Századvég számára készült TÁRKI adatfelvételek is hasonló nyitott kérdéssel fordultak a megkérdezettekhez. A Szonda-Ipsos („zárt”) pártpreferencia kérdése arra kérte a megkérdezetteket, hogy egy, a pártokat felsoroló kártyáról válasszák ki azt, hogy kire szavaznának. A Marketing-Centrum és a Medián adatfelvételei kombinálták a két lehetőséget. Előbb egy nyitott kérdéssel tudakolták a megkérdezettek pártpreferenciáját, majd ezt követően arra kérték őket, hogy egy kártyáról is válasszák ki azt a pártot, amelyikre akkor szavaznának, ha a kártyán felsorolt pártok indulnának a választásokon.

⁶⁸ Stumpf István (Századvég) és Tarjányi József (TÁRKI) személyes közlése alapján.

⁶⁹ Az eredetileg a *Világgazdaságban* megjelent számokat Marián Béla (Marketing Centrum) személyes közlése alapján közlöm. A megkérdezettek száma 1000 volt.

⁷⁰ *Magyar Nemzet* 1997. december 20. A megkérdezettek száma 1837 volt. A *Magyar Nemzet* 1998. február 21-ei és 24-ei számában is olvashattunk ezekről az adatokról, de ott kicsit kevesebb válaszhiánnyról számoltak be.

⁷¹ *Népszabadság*, 1998. február 10. 1100 fős minta.

⁷² Hann Endre személyes közlése alapján. 1200 fős minta. A megkérdezetteknek előbb egy kártya segítsége nélkül kellett válaszolni arra (a szakzsargon szerint „nyitott”) kérdésre, hogy „Ha most vasárnap lennének az országgyűlési választások, akkor melyik pártra szavazna?”, majd pedig egy, a választáson várhatólag induló és legalább a szavazatok 0,5 százalékára esélyes pártokat felsoroló kártyáról kellett kiválasztania, hogy kire szavaznának, ha azok indulnának a választáson.

⁷³ *Népszabadság*, 1998. január 3.

⁷⁴ *Vasárnapi Hírek*, 1998. január 25., március 1., április 2. 1100 fős minta.

⁷⁵ *Népszabadság*, 1998. február 4.

⁷⁶ *Vasárnapi Hírek*, 1998. március 1., április 2. 1000 fős minta.

⁷⁷ *Magyar Nemzet*, 1998. febr. 21. 1000 fős minta, az adatfelvétel pontos dátumát csak a *Magyar Nemzet* 1998. április 25-ei száma tartalmazta. **Figyelem:** A *Magyar Nemzet* február 24-ei számában megjelent Gallup-beszámoló egyik ábrája ugyanerre az adatfelvételre hivatkozva a 21-én publikáltnál 1-1 százalékkal magasabb számot mutatott az SZDSZ, a KDNP és a Munkáspárt, és 1 százalékkal alacsonyabbat az MDNP támogatottságáról. A *Magyar Nemzet* 1998. március 4-ei és 10-ei számában újra megjelent az előbbi, a március 17-ei számban pedig az utóbbi változata az adatsornak, mint a Gallup legfrissebb 1000 fős vizsgálatának eredménye.

⁷⁸ *Népszabadság*, 1998. március 6.

⁷⁹ *Népszabadság*, 1998. március 21.

⁸⁰ *Vasárnapi Hírek*, 1998. április 2. 1000 fős minta.

⁸¹ A *Magyar Nemzet* 1998. március 31. és április 21. A *Magyar Nemzet* 1998. ápr. 7. számában is megismételt mintaleírás szerint a megkérdezettek száma 1822.

⁸² *Népszabadság*, 1998. április 6.

⁸³ A pártpreferencia adatok a *Magyar Nemzet* április 21-ei számában jelentek meg, mint egy áprilisi adatfelvétel eredményei. Az adatfelvétel időpontját a *Magyar Nemzet* április 25-ei száma közölte.

⁸⁴ *Népszabadság*, 1998. április 22.

⁸⁵ Miután a Magyar Gallup Intézet illetékes munkatársát a tanulmány írásának napjaiban nem tudtam elérni, ezért az itt közölt számok csak hozzávetőleges becslések. Ezért az olvasó és a Gallup munkatársainak elnézését és megértését kérem. Becslésem a *Magyar Nemzet* 1998. április 25. száma alapján készült. A megkérdezettek száma 1800 fő volt. **Figyelem:** A forrás által közölt Gallup-os adatok (MSZP 26, Fidesz-MPP 25, FKGP 10, SZDSZ 6, MDF 3, MIÉP 2, egyéb pártok együtt kevesebb, mint 5%) nem az összes megkérdezetre, hanem a „biztos és valószínű szavazókra” vonatkoznak. Mivel a forrás szerint az utóbbiak aránya 98-99 százalék volt az MSZP, a Fidesz-MPP és az SZDSZ, és 91 százalék az FKGP támogatói között, ezért az itt közölt adatok kiszámításánál két lépésben módosítottam a forrás által közölt számokat. Feltételeztem, hogy az összes megkérdezettek között kb. 10 százalékkal magasabb volt a pártot nem választók aránya mint a „biztos és valószínű szavazók” közt. Ezért valamennyi párt között „szavazatarányát” megszoroztam 0,86-dal. Ezután egy százalékot hozzáadtam az FKGP így becsült támogatottságához, mivel a forrás által közölt adatok szerint az FKGP támogatói enyhén alulreprezentáltak voltak a „biztos és valószínű szavazók” között. Az így kapott százalékok összege (a 34 százalékra becsült válaszhiánnyal együtt) 100%.

⁸⁶ *Világgazdaság*, 1998. április 30. A megkérdezettek száma 1200 volt.

⁸⁷ Miután a Magyar Gallup Intézet illetékes munkatársát a tanulmány írásának napjaiban nem tudtam elérni, ezért az itt közölt számok csak hozzávetőleges becslések. Ezért az olvasó és a Gallup munkatársainak elnézését és megértését kérem. Becslésem a *Magyar Nemzet* 1998. április 30. száma alapján készült. A megkérdezettek száma nem állapítható meg, de valószínűleg 1500 és 2000 között volt. A mintavételi eljárásról és az interjú módjáról a Gallup nem számolt be, de a jelek szerint telefonos interjúkat folytattak a megkérdezettekkel. **Figyelem:** A forrás által közölt Gallup-os adatok (MSZP 27, Fidesz-MPP 25, FKGP 12, SZDSZ 6, egyéb pártok együtt kevesebb, mint 5%) nem az összes megkérdezetre, hanem a „biztos és valószínű szavazókra” vonatkoznak. Mivel az 1998. április 25-ei *Magyar Nemzet*-ben megjelent Gallup

adatok szerint az utóbbiak aránya 98-99 százalék volt az MSZP, a Fidesz-MPP és az SZDSZ, és 91 százalék az FKGP támogatói között, ezért az itt közölt adatok kiszámításánál két lépésben módosítottam a forrás által közölt számokat. Abból a feltevésből kiindulva, hogy az összes megkérdezettek között kb. 10 százalékkal magasabb volt a pártot nem választók aránya, mint a „biztos és valószínű szavazók” közt, valamennyi párt közölt „szavazatarányát” megszoroztam 0,85-dal. Ezután egy százalékot hozzáadtam az FKGP így becsült támogatottságához, hiszen a pártonként részvételi hajlandóságról április 25-én közölt Gallup-adatok szerint az FKGP támogatói enyhén alulreprezentáltak voltak a „biztos és valószínű szavazók” között. Az így kapott százalékok összege (a 35 százalékra becsült válasziánnyal együtt) 100%.

IRODALOM

- Buchanan, William 1986. „Election Predictions: An Empirical Assessment.” *Public Opinion Quarterly* 50:222–7.
- Budge, Ian, and Dennis J. Farlie 1983. *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen & Unwin.
- Butler, David 1996. „Polls and Elections.” in *Comparing Democracies*, ed. by Lawrence LeDuc, Richard Niemi, and Pippa Norris. London: Sage, pp. 236–53.
- Campbell, James E. 1992. „Forecasting the Presidential Vote in the States.” *American Journal of Political Science* 36:386–407.
- Lewis-Beck, Michael, and Tom Rice 1992. *Forecasting Elections*. Washington, DC: CQ Press.
- Payne, Clive 1992. „Statistical Methods for Election Forecasting in the United Kingdom 1970–90.” *British Elections and Parties Yearbook 1992*, ed. by Pippa Norris, Ivor
- Crewe, David Denver, and David Broughton. London: Harvester Wheatsheaf, pp. 138–58.
- Rosenstone, Steven J. 1983. *Forecasting Presidential Elections*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Rudas Tamás 1998. *Hogyan olvassunk közvéleménykutatásokat?* Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Worcester, Robert M. ed. 1983. *Political Opinion Polling: An International Review*. London: Macmillan.

Messing Vera

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK KÉPE A MAGYAR SAJTÓ HÍREIBEN

Gyorsan és mélyen változó, alapvető strukturális átalakulást átélő társadalmunkban a tömegkommunikációnak feltételezhetően nagy szerepe van a korábban, úgy mond, „szőnyeg alá söpört” problémák körvonalazásában, meghatározásában és értékelésében. Ezek közé a témák közé tartozik – ha nem a legfontosabb közülük – a kisebbségi kérdés, melynek évtizedeken keresztül történő elhallgatása nemhogy megoldotta volna a kisebbségekkel kapcsolatos társadalmi feszültségeket, hanem tovább mélyítette a többség és kisebbség közötti társadalmi szakadékot. Magyarországon kevés, a vizsgálódás körét tekintve pedig igen korlátozott olyan elemzés készült, mely a többségi média kisebbségképét térképezte volna fel. Az alábbi kutatás, mely egy hosszabb, longitudinális vizsgálat első része, ennek a hiánynak a pótlásához kíván hozzájárulni.¹

Fontos a média tartalma, amely nem pusztán azzal képes egy-egy előítéletnek kedvezni, hogy az ellenérzéseknek megfelelő képet mutat egy-egy csoport tagjairól, hanem azzal is, hogy ha jóindulatúan bár, de irreális, a valós élettapasztalatnak ellentmondó képet fest egy kisebbségről. A média vizsgálatának központi kérdése ezért nem csak az, hogy milyen mennyiségben és mely értékkonnotációkkal számolnak be a tömegkommunikációs eszközök a kisebbségekről, hanem az is legalább ilyen fontos, hogy azok a társadalmi helyzetek, illetve szerepek, melyekben a kisebbséget bemutatják, mennyire támogatják, illetve mennyire gyengítik a társadalomban élő sztereotípiákat, legyenek azok pozitív vagy negatív tartalmúak.

A kontextus

Ahelyett, hogy részleteiben elmerülnék a média társadalmi hatásairól szóló elméletek között évtizedek óta zajló éles vitában, csupán néhány – elsősorban a magyarországi kisebbségek és a média helyzetére vonatkozó kontextuális – szempont felsorolását tartom megkerülhetetlennek, amely ha a tudományos bizonyítás egzakt szabályainak nem is felelnek meg, arról azonban meggyőző érveket szolgáltatnak, hogy érdemes a média kisebbségekkel kapcsolatos tartalmát vizsgálni, mert annak valószínűsíthetően meghatározó szerepe van a kisebbségi csoportokkal kapcsolatos társadalmi attitűdök alakulásában.

A szempontok egyik része a média egyedi szerepére vonatkozik egy olyan társadalom-

ban, amely mély, átható, az élet minden elemét befolyásoló változást élt át. Néhány empirikus kutatás eredménye és a szociálpszichológiai elméletek szerint a gazdasági és társadalmi rendszer gyors változása – melynek elkerülhetetlen kísérője a bizonytalanság, a korábban működő „túlélési stratégiák” csődjé, az állampolgárok alkalmazkodásának nehézkessége – felerősíti a kisebbségekkel szembeni ellenérzéseket, előítéleteket. Ilyen helyzetben könnyen előtérbe kerülnek a „mások”, akiket könnyű a problémáért felelős „fekete bárány”-nyá tenni. Ezért is fontos a média reakciója, amely nem pusztán azzal képes egy-egy ilyen előítéletnek kedvezni, hogy az ellenérzéseknek megfelelő képet mutat egy-egy csoport tagjairól, hanem azzal is, hogy ha jóindulatúan bár, de irreális, a valós élettapasztalatnak ellentmondó képet mutat egy kisebbségről, melyet a nézők, olvasók pusztán politikai propagandának könyvelhetnek el.

A kontextuális szempontok második köre magára a kisebbségre vonatkozik. A kisebbségekkel kapcsolatos médiahírek hatását jelentősen erősíti a szegregáltság foka. A magyarországi kisebbségek, közülük is különösképp a cigányság nagyon jelentős szegregáltságban él:

- a nem cigány gyermekek többsége nem találkozik cigányokkal az iskolában: a cigány gyermekek jelentős számban kerülnek már hat éves korukban speciális (korábbi nevén kiségitő) iskolába. Kilencszáz olyan iskola van ma Magyarországon, ahol a tanulók több, mint tíz százaléka cigány, ezek közül 132 intézményben elkülönített osztályban tanulnak. 10 cigány gyerek közül 4 olyan iskolába jár, ahol arányuk meghaladja a 22 százalékot, ezzel szemben a nem cigány gyerekek túlnyomó többsége által látogatott iskolákban átlagosan mindössze 5 cigány gyerek jut 305 nem cigány tanulóra;²
- a többségi társadalom jelentős része nem találkozik romákkal a munkahelyén: míg a nyolcvanas évek közepéig a munkaképes korú roma és nem roma lakosság foglalkoztatása alig tért el egymástól, mára a munkaképes korú cigány lakosságnak közel háromnegyede szorult ki a munkaerőpiacról;
- ugyanakkor nemigen találkoznak romákkal közvetlen lakókörnyezetükben sem: bár mára a romák csak 13,7%-a lakik elkülönült telepeken (1971-ben meg 65% volt ez az arány), csaknem egyharmaduk lakókörnyezetében kizárólag, vagy túlnyomórészt roma családok laknak.³

A szegregáció miatt kevés személyes tapasztalat befolyásolhatja a romákról alkotott, előítéletes képet. Egy 1995-ös vizsgálat eredményeit összefoglalva Erőss Ferenc⁴ szerint „a legelutasítottabb etnikai kisebbségi csoport a mai Magyarországon a cigányság”. Egy, a kisebbségek és többség között feszülő társadalmi távolságot feltérképező 1994-es vizsgálat szerint a megkérdezettek kétharmada értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van”, valamint 70 százaléka azzal az állítással, hogy „a cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát” és több, mint egyharmaduk azzal, hogy „a cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre”.

A szegregáltságra vonatkozó adatok sajnos nem állnak rendelkezésre a többi nemzeti kisebbségekre vonatkozóan, de sejthető, hogy a helyzet esetükben sokkal kedvezőbb. A velük szembeni előítéleteket illetően tudható, hogy azok még a legkevésbé kedvelt nemzeti kisebbség esetében is olyan gyengék, hogy nem hasonlíthatók a cigánysághoz.

Röviden az adatokról

Jelen elemzés 1996 novembere és 1997 októbere közötti időszak vizsgálatán alapul. Két országos (a Népszabadságban és a Mai Napban), és négy megyei napilapban (a Hajdú-Bihari Naplóban, a Dél-Magyarországban, az Észak-Magyarországban és a Kisalföldben) megjelent olyan cikkeket foglal magába, amelyek bármely magyarországi etnikai, nemzeti kisebbségi emberről, csoportról, szervezetről említést tett. A lapok kiválasztásánál szempont volt, hogy a mintában szerepeljen a legnagyobb példányszámú politikai napilap, egy országos bulvárlap, és négy olyan megyei napilap, amelyek kiválasztásánál figyelembe vettük a megyei lappiac tulajdonosi szerkezetét. Ez azért volt fontos szempont a vidéki napilapok kiválasztásánál, mivel több vidéki lapnál gyakorlat, hogy az országos belpolitikai híreket ugyanazon „központi” hírügynökség szerkeszti bele a lapba. Az 1996 novembere és 1997 áprilisa közötti időszak vizsgálata egyben a jövőben rendszeresen lebonyolítandó követéses vizsgálatok módszerét volt hivatott kidolgozni, ezért a bevont lapszámok összetett mintavételi eljárás révén lettek kiválasztva; a minta első fele hetente két lapszámot foglalt magába. Ezzel szemben a vizsgált év második felében minden egyes lapszám bekerült a mintába. Az elemszámok ebbéli eltérése súlyozással lett korrigálva.

Az elemzés alapegysége a cikk azon része, mely egy-egy kisebbséggel foglalkozik. Minden egységből a következő információkat kódoltuk le.

- Jelenlét: a megjelenés időpontja, melyik lapban, hányadik oldalon és milyen rovatban jelent meg, és mekkora a cikk kisebbséggel foglalkozó részének terjedelme.
- A cikk témája, vagyis, hogy milyen esemény kapcsán foglalkozik a kisebbséggel.
- Kategorizáció, sztereotípiák: a kisebbség bemutatása szerinti társadalmi szerepe, illetve a megjelenítésük kollektív vagy individualizált jellege.
- Beszámol-e konfliktusról a cikk, ha igen, milyen természetű ez a konfliktus. Az esetleges konfliktusért felelőssé tett személyek, csoportok, intézmények.
- Végül a kódoló szubjektív ítéletére bízott kérdést is betettünk a kódutasításba – a cikk által a kisebbségről alkotott, kimondott, vagy ki nem mondott – értékítélet, illetve hogy a kódoló szerint tükröz-e a cikk előítéletet (akár pozitív, akár negatív legyen az). Itt meg kell említeni, hogy a kódolók, annak ellenére, hogy szubjektív ítéletükre volt bízva, meglepően egyöntetűen ítélték meg egy-egy cikkről, hogy az vajon sugall-e értékelést a kisebbségre vonatkozóan.

Terjedelem, hangsúlyosság

Az egyes kisebbségi csoportok jelenléte a magyar sajtóban erősen különböző volt: a vizsgált időszakban a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló cikkek közel háromnegyede a romákkal foglalkozott. Átlagosan minden lap minden második-harmadik nap közölt cikket a cigányságról. Nagyok voltak az eltérések azonban az egyes lapok között: míg a Népszabadság átlagosan minden másnap (153) közölt olyan írást, melyben említést tett romákról, addig a Kisalföld mindössze 56, a Dél-Magyarország pedig 32 ilyen cikket közölt egy év alatt.

A 13 magyarországi nemzeti kisebbségről ugyanakkor meglehetősen kevés cikk (196) jelent meg igen rövid terjedelemben. Egyedül a Kisalföld közölt a nemzeti kisebbségekről (és nem csak a németsegről!) az átlagnál lényegesen nagyobb számban írást, a teljes mintában talált cikkek közel felét (86) találtuk e lapban.

Az 1. táblázat az egyes vizsgált kisebbségekről megjelent cikkek számát és átlagos terjedelmét mutatja.

1. táblázat

Az egyes kisebbségi csoportokról beszámoló cikkek száma, illetve a csoportról szóló részek átlagos terjedelme a vizsgált 6 lapban

	cikkek száma	az adott kisebbségről szóló részek átlagos terjedelme (karakter)
roma	508	2400
hazai nemzeti kisebbségek	196	1080
kisebbségekről általában	61	1700
összesen	765	2006

A cigánysággal kapcsolatos cikkek mind számukat, mind terjedelmüket tekintve messze meghaladják bármely más kisebbség bemutatásának hangsúlyosságát. A 13 magyarországi nemzeti kisebbségről szóló írások közel fele (84) a hazai németekkel, 14 százaléka a szlováksággal foglalkozott. tíznél több írás jelent meg a hazai horvátokkal (19), románokkal (17), örményekkel (17) és szerbekkel (14) kapcsolatban, a többi nemzeti kisebbségről mindössze néhány cikkben találkozhatott az olvasó.

Az időbeli összehasonlításhoz szükséges adatok mindössze a cigányság esetében állnak rendelkezésre: a cigányság jelenléte a magyar sajtóban mind bemutatásának gyakoriságát, mind hangsúlyosságát (a cikkek terjedelmét, és a lapszámokban elfoglalt helyüket) tekintve jelentősen növekedett az elmúlt időszakban. Mindez egy gyors és gyökeres átalakulásban levő társadalomban történik, és egy olyan kérdés kapcsán, amely hosszú időn keresztül tabu volt. A kisebbségekkel kapcsolatos kérdések évtizedeken át nem kerülhettek a társadalmi diskurzus körébe, a cigány-problematika hivatalosan „nem létezett” vagy kizárólag szociális kérdésként definiáltatott. Terestyéni Tamás a 80-as évek elején az MTV hírműsorait elemezve azt találta, hogy a hírek tükrében megmutatkozó világból teljességgel hiányoznak a kisebbségek.⁵ Az összes lekódolt szereplő között nem akadt olyan, aki valamely nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozott volna. Valószínű, hogy ezek az eredmények kiterjeszthetők a rendszerváltás előtti időszak tömegkommunikáció által kialakított világának egészére. „Többségi világ volt ez, ahol senki kisebbségi szóhoz nem juthatott, bemutatást nem nyerhetett, akár boldog, akár boldogtalan volt kisebbségi helyzetében” – jegyezte meg Csepeli György e kutatás eredményeiről egy előadásában.⁶ E kijelentést alátámasztják Hegedűs T. András 1985–86-os vizsgálatának eredményei is.⁷ Ezzel szemben már egy 1994-es sajtóelemzés⁸ azt találta, hogy átlagosan minden harmadik-negyedik nap jelent meg az országos lapokban egy-egy, cigánysággal foglalkozó írás. A helyzet a sajtót illetően azóta tovább javult: a vizsgált egy éves időszakban összesen 1040 olyan írást találtunk, amely valamely említett kisebbséggel foglalkozott, ebből 704 nemzeti vagy etnikai kisebbséggel, ezen belül 508 a cigánysággal. Az adatok alapján az mondható, hogy az utóbbi időszakban a cigányság problémái, szemben a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdésekkel, bekerültek a politikai diskurzusba, és a sajtó kitüntetett figyelemmel kezeli azokat.

A tudósítások terjedelmét⁹ illetően is hasonló tendencia figyelhető meg: a cigánysággal foglalkozó írások terjedelme átlagosan több, mint kétszerese (2400 karakter) volt a magyarországi nemzeti kisebbségekről szóló cikknek (1080 karakter). Az írások műfaját tekintve

míg a romákkal foglalkozó írások 30%-a, addig a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó cikkek több, mint fele (55%-a) volt rövid hír. A cigánysággal jellemzően a mélyebb elemzést is lehetővé tevő híranalízisekben (21%), interjúkban (20%) foglalkoztak. Bár az egyes lapok között jelentős eltérések tapasztalhatók, a roma tematikával foglalkozó tudósítások fele az első öt oldal valamelyikén foglalt helyet – a velük kapcsolatos kérdéseket tehát többnyire a „hangsúlyos” oldalakon tárgyalták a lapok. Ez az 1984-es vizsgálat eredményeivel összehasonlítva jelentős változásra utal: akkor a romákról szóló írások döntő többsége rövid hír volt.

Témakörök

Az elemzés kitért arra is, hogy melyek azok a témakörök, amelyekben a vizsgált lapok jellegzetesen bemutatták a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségeket.

2. táblázat

A kisebbségekkel foglalkozó cikkek száma, terjedelme, és az általuk érintett témakörök¹⁰

	cikkek száma		romákról szóló részek terjedelme (karakter)	adott témával foglalkozó cikkek aránya	
	romák	nemzeti kisebbségek		romák	nemzeti kisebbségek
kisebbségi politikai szervezetek, kisebbségi önkormányzatok működése	58	37	1819	11%	19%
kormányzati politika, támogatások	89	38	2713	18%	20%
jogi kérdések, kisebbségi jogok	83	11	1870	16%	5%
általános háttéranyag	53	21	5093	11%	11%
szociális kérdések	101	0	2760	20%	0%
munkaerőpiac	19	0	2633	4%	0%
gazdaság	8	0	2981	2%	0%
kultúra	110	109	2745	21%	56%
kisebbségi oktatás	72	52	2095	14%	27%
kisebbségi média	13	0	1315	3%	0%
egészségügy	7	0	3579	1%	0%
bűnözés, rendőrségi tudósítások	129	0	2142	25%	0%
interetnikus helyi konfliktusok	126	1	2856	25%	1%
külgügyi vonatkozású témák	11	28	2412	2%	14%
egyéb témák	48	15	1616	9%	8%
cikkek száma, átlagos terjedelme	508	196	2400		

Mint a 2. táblázaton látható, erősen eltérő a cigányság és a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos cikkek tematikája: a cigánysággal kapcsolatos írások témája (a korábbi elemzésekkel összehasonlítva) bővülő, de még mindig meglehetősen zárt, míg a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó írások tematikája nagyon korlátozott. A lapokat a cigányság kapcsán elsősorban az interetnikus konfliktusok, a többség cigánysággal kapcsolatos politikájának kérdései (kormányzati kisebbségpolitika, jogalkotás, állami támogatások), és valamelyest a cigányság kultúrájával és oktatással kapcsolatos témák foglalkoztatták. Ez a megoszlás – ha az egyes lapok esetében jelentősen el is térnek ezek az arányok – nagyjából megfelel a többségi társadalomban rögzült, a cigányságnak tulajdonított társadalmi szerepeknek:.

1. A cigányság, mint konfliktusok által övezett csoport

A cikkek 25%-a foglalkozott, általában nagy terjedelemben, kisebbség és többség közötti helyi konfliktussal (nem elhanyagolható ebből a szempontból, hogy a székesfehérvári ügy kezdete még beleesett a mintába), 20%-a írt szociális kérdésekről, amelyek nagyon gyakran a többségi és kisebbségi társadalom között meglévő feszültségek makroszintű megnyilvánulásaként értelmezhetőek, és továbbra is igen jelentős, 25%-os azon írások aránya, amelyek romák kapcsán bűnügyekről számoltak be.

Nagyon eltérő, hogy egy-egy lap milyen síkra terelte a cigánysággal kapcsolatos társadalmi konfliktusok tárgyalását. Szociális problémákról elsősorban a Népszabadság írt: cikkeinek közel harmadában tért ki erre a szempontra. Helyi konfliktusokkal a többi lapnál lényegesen többet foglalkozott – elemzett írásainak közel harmadában – a Népszabadság és az Észak-Magyarország (a többi lap cikkeinek 8-15%-ában tért ki e kérdésre). A „cigánybűnözés” képét elsősorban a Dél-Magyarország és a Mai Nap erősítette, amely a romákról szóló írásainak több, mint felében (54%, illetve 53%) érintette e témát. Ugyanakkor a médiatudósítások alapján a cigányságon kívül egyetlen más kisebbséggel kapcsolatos ilyen konfliktusról sem számoltak be híradások. Bár meglehetősen valószínűtlen, hogy ne történtek volna olyan bűnesetek a vizsgált időszakban Magyarországon, amelynek során az elkövető történetesen valamely kisebbséghez tartozott volna, a média nem tartotta fontosnak annak említését, ha egy bűnesetet kisebbségi követett el – hacsak nem roma volt az illető.

2. A cigányság, mint kulturális közösség

A vizsgált időszak cikkeinek 21%-a számolt be az átlagosnál nagyobb terjedelemben kultúrával kapcsolatos kérdésekről. Az egyes lapok ebből a szempontból jelentős eltéréseket mutattak: a Hajdú-Bihari Napló tudósításainak több, mint felében a kultúra kapcsán számolt be a cigányságról, ugyanakkor elhanyagolható volt ez a témakör az országos politikai napilap esetében (7%).

3. A cigányság, mint „politikai entitás”

A cigánysággal kapcsolatos politikai kérdések az utóbbi időben egyre nagyobb teret kapnak a magyar sajtóban. Ugyanakkor ezt a szerepet erősebben „uralja” a többség kisebbség-politikájának, mintsem a kisebbségek önszerveződésének bemutatása. Míg az ebbe a témakörbe tartozó cikkek 18%-a foglalkozott a kisebbségekkel kapcsolatos kormányzati, parlamenti döntésekkel, 16%-a jogi kérdésekkel, addig mindössze 11%-uk tett említést a kisebbség belső politikai szerveződéseiről, vagy a kisebbségi önkormányzatok működéséről. A legtöbb figyelmet a cigányság és a többség közötti politikai kapcsolatokra a vizsgált lapok közül az országos politikai napilap helyezte – a Népszabadság cikkeinek több, mint felében

számolt be ezekről. Ugyanakkor a cigányság belső politikai szerveződésével a Hajdú-Bihari Napló foglalkozott a legtöbbit: írásai 21%-a érintette az önkormányzatiság problémáit.

A magyarországi nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos írások még zártabb tematikát követték: szinte kizárólag politikai és kulturális témák kapcsán olvashattunk róluk.

1. Nemzeti kisebbség mint politikai entitás

Ezen írások 19 százaléka foglalkozott a kisebbségi önkormányzatok és politikai szervezetek tevékenységével, működésük kérdéseivel. Majdnem ugyanekkora gyakorisággal volt szó a kormányzati kisebbségpolitikáról, állami támogatásokról. Figyelemreméltó, hogy kisebbségi jogi kérdésekről a nemzeti kisebbségek kapcsán nemigen volt szó, úgy tűnik, a sajtó ezt a cigányság vonatkozásában tekintette releváns témának. Viszonylag gyakoriak voltak a külügyi vonatkozású témák, az anyaországgal fenntartott kapcsolatokról ugyanis az írások 14%-a tett említést.

2. Nemzeti kisebbségek mint kulturális közösségek

A politikai kérdéseken túl szinte kizárólag a kultúra és az oktatás kapcsán olvashattunk a hazai nemzeti kisebbségekről. A cikkek több, mint fele (56 százaléka) a csoportokat kulturális események kapcsán mutatta be és több, mint negyede foglalkozott a kisebbségi oktatással.

Megintcsak jelentősek voltak az eltérések abban a tekintetben, hogy egy-egy lap mely témakörökkel foglalkozott. A Népszabadság elsősorban politikai, közéleti kérdésekkel: a nemzeti kisebbségekről említést tevő írásainak túlnyomó részében többség és a kisebbségek jogi és politikai kapcsolatáról számolt be (70%), harmadában tett említést a kisebbségi önkormányzatok működéséről. A regionális sajtóra erősen jellemző volt, hogy a kultúra, a művészetek, esetleg a kisebbségi oktatás kapcsán írt a magyarországi nemzeti kisebbségekről, igaz, a Kisalföld néhány cikkben beszámolt bel- és külkapcsolatokat érintő politikai kérdésekről is. A Hajdú-Bihari Napló dominánsan a kisebbségi kultúra kapcsán írt a csoportokról, bár több cikkében is foglalkozott az önkormányzatokkal és egyéb önszervezésekkel.

Társadalmi szerepek, megszólaló és néma szereplők

Az elemzés külön figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy a média milyen társadalmi szerepekben¹¹ mutatja be az egyes kisebbségi csoportokat, van-e a szerepek szintjén távolság a kisebbségiek és a többségiek között, illetve mekkora a bemutatott szereplők aktivitása. Ez utóbbival kapcsolatban azt is leködoltük, hogy amennyiben bemutat egy-egy kisebbségi szervezetet vagy egyént, akkor az érintettek megszólaltak-e közvetlenül, vagy mások interpretációjában, közvetetten ismertük meg véleményüket. Mind a társadalmi szerep bemutatása, mind a bemutatott szereplő közvetlen megszólaltatása vagy annak hiánya arról informál, hogy a szereplő individualizálódik-e a tudósításokban, vagy bemutatásában a többség által tételezett csoportjegyek dominálnak.

Ezek a kérdések azért lényegesek, mert a csoportközi viszonyokat leíró szociálpszichológiai elméletek szerint a csoportokkal szembeni előítéletek kialakulásának egyik feltétele a kategorizáció, tehát az, hogy a kisebbséghez tartozó személyeket csoporttagságuk definiálja

a külvilág számára, nem pedig egyediségük. Érdemes tehát megvizsgálni e jelenség létét és jellemzőit a média által közvetített „világban”. A kategorizáció természetesen nem jelenti közvetlenül az előítéletek meglétét, annak szükséges, de nem elégséges feltétele. Alapvetően három kérdést kívántunk megvizsgálni: megfigyelhető-e a sajtóban az, hogy a kisebbségeket nehezen átjárható csoportként kezelik, vannak-e sztereotip szerepek, amelyekben a csoportok tagjait láttatják, és végül azt, hogy kapcsolódnak-e értékek, értékelések egyes csoportokhoz. Ennek alapján az egyik kérdés az volt, hogy milyen minőségében szerepel a kisebbség a cikkben; hogy megszólaltatják-e közvetlenül (interjú, idézet) a kisebbséget képviselő szervezetet vagy személyt, vagy csak közvetve utalnak véleményükre, illetve írnak róluk (3. táblázat).

3. táblázat

Kisebbségi szerepek aszerint, hogy véleménye közvetlenül, vagy más személy interpretálásában hangzott el

nyers adat (százalék)	roma szerepek			nemzeti kisebbségi szerepek		
	(1.) megszólal, megkérdez- ték	(2.) nem szólal meg, nem kérdez- ték	(3.) összesen	(4.) megszólal, megkérdez- ték	(5.) nem szólal meg, nem kérdez- ték	(6.) összesen
jogi, politikai	56 (42%)	78 (58%)	134 (26%)	5	2	7 (3%)
kisebbségi önkormány- zat	35 (29%)	87 (71%)	122 (24%)	14 (17%)	67 (83%)	81 (41%)
kultúra, művészet	39 (43%)	51 (57%)	90 (18%)	3 (8%)	33 (92%)	36 (18%)
civil	21 (44%)	27 (56%)	48 (9%)	4	3	7 (8%)
gazdasági	0	1	1	0	0	0
bűnüggyel kapcsolatos	13 (14%)	80 (86%)	93 (18%)	0	1	1
kisebbségről általában	35 (12%)	269 (88%)	304 (60%)	3 (3%)	112 (97%)	115 (58%)
egyéb	5 (22%)	18 (78%)	23 (5%)	8 (32%)	17 (68%)	25 (13%)
összesen	204 (25%)	611 (75%)	815	37 (13%)	235 (87%)	272

A cigányságról szóló 508 elemzési egységben összesen 815 alkalommal szerepelt roma személy és szervezet. A 3. táblázat harmadik oszlopában olvasható az egyes roma szerepek gyakorisága és a cikkek számához (508) viszonyított aránya (illetőleg ennek megfelelően a hatodik oszlop a magyarországi nemzeti kisebbségi „szerepek” gyakorisága és a cikkek számához [196] viszonyított aránya). Az első két (illetve a 4–5.) oszlopban olvasható százalékok azt jelzik, hogy az adott társadalmi szerepben bemutatottak között mekkora a közvetlenül megszólalók, illetve a meg nem szólalók aránya.

Roma szerepek

Az írások 60%-a szerepeltetett romákat individuális szerepmegjelölés nélkül, a cigányság, mint csoport megtestesítőiként. A mintában meglehetősen magas azon írások aránya (18%), amely a cigányságot a bűnözés kontextusában szerepeltette. A vizsgált időszak alatt, 1997. február 5-én jelent meg az első cikk a magyar sajtóban arról, hogy a kisebbségi és az adatvédelmi ombudsman állásfoglalása szerint a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló, valamint az adatvédelmi törvénnyel ellentétes a bűnelkövetők, vagy gyanúsítottak etnikai hovatarozásának nyilvánosságra hozatala. A minta első három hónapjában (1996. november, december és 1997. január) valóban több cikk ábrázolta a romákat a bűnözés kontextusában, mint az állásfoglalást közvetlenül követő időszakban. Míg az előfordulások száma februárt megelőzően a különböző hónapokban 13, 12, 13 volt, februárban ez a szám 3-ra csökkent, majd az év során valamelyest növekedett, de nem emelkedett a korábbi szint felénel magasabbra. Az ajánlásban foglaltaktól legtöbbször a Mai Nap, a Kisalföld és a Dél-Magyarország tekintett el.

A 3. táblázat első oszlopa azon szereplők számát mutatja, akik közvetlen megszólalási lehetőséghez jutottak, a második pedig azok számát, akiknek helyzetét, véleményét közvetetten ismerhettük meg. Az adatok alapján a mintában megjelenő romák mindössze 25%-a jutott közvetlenül szóhoz, nagy többségük helyzetét véleményének megkérdezése nélkül, közvetetten, mások interpretációjában ismerhette meg az olvasó. Ez leggyakrabban akkor fordult elő, amikor bűnözésről, vagy általánosságban, társadalmi szerepkör megjelölése nélkül volt szó romákról. A cigányság homogén csoportként való bemutatása tehát együtt járt azzal, hogy az írásokban szereplők némák maradtak.

A leggyakrabban a politikai és kulturális-művészeti szerepekben jutottak szóhoz a romák. Ez – többek között – a magyar sajtó azon gyakorlatára enged következtetni, hogy az újságírók általában a politikai önszerveződés tagjaitól várják, hogy a közvetlenül érintetteket képviseljék.

Megvizsgáltuk azt is, hogy mely témakörök kapcsán jelennek meg jellemzően aktív résztvevőként, illetve passzív részeseként¹² a romák. Ez azért lényeges szempont, mert amennyiben egy kisebbséget a média jellegzetesen az események passzív „elszenvedőjeként” mutat be, például szociális kérdések kapcsán, az az illúzió keletkezhet az olvasóban, hogy a kisebbség nem akarja, illetve nem képes befolyásolni életét, rá van utalva a társadalom segítségére. Egész más a helyzet, amikor például bűnözésről van szó, hiszen amennyiben e téma kapcsán aktív a kisebbség, az olvasó számára az „üzenet” az lesz, hogy az adott csoport fenyegetést jelent. Tipikusan passzív helyzetben mutatták be a cigányságot a helyi konfliktusok (66%), szociális kérdések (54%) és gazdasági témák (79%) kapcsán, és aktív cselekvőként akkor, amikor a politikai önszerveződésről, önkormányzatiságról (78%), valamint a kisebbségi kultúráról volt szó (70%). E kép szerint a cigányság tevékenyen próbálja befolyásolni életét a politikai, önkormányzati szférában, valamint a művészetek terén, de csak ott.

A magyarországi nemzeti kisebbségek bemutatott szerepei

A 3. táblázat jobb oldali oszlopában látható, hogy mely szerepek voltak a leginkább dominánsak a nemzeti kisebbségek bemutatásakor. Csakúgy mint a cigányság esetében, leggyakrabban az adott kisebbségről társadalmi szerepmegjelölés nélkül (58%), őket homogén csoportként bemutatva volt szó.

A nemzeti kisebbségek esetében még a romáknál is magasabb azon szereplők aránya (87%), akiket nem szólaltatott meg közvetlenül a sajtó, akinek véleményéről, helyzetéről

csak közvetve tájékozódhatott az olvasó. Ez leggyakrabban akkor fordult elő, amikor a kultúra kapcsán, vagy általánosságban, társadalmi szerepmegjelölés nélkül volt szó valamely nemzeti kisebbségről. Ugyanakkor gyakran mutatta be közvetlenül a sajtó a nemzeti kisebbségeket önkormányzataikon keresztül. Ennek oka az lehet, hogy például a kulturális események kapcsán a rövid hírek domináltak, míg az önkormányzatok tevékenységéről inkább jelentek meg hosszabb tudósítások. Amikor azonban azt vizsgáltuk, hogy az írásra mennyire jellemző, hogy az események aktív szereplőjeként, vagy passzív részeseként mutatja be az adott kisebbséget, azt tapasztaltuk, hogy szemben a cigánysággal, a magyarországi etnikai kisebbségeket – annak ellenére, hogy kevés alkalommal szólaltatták meg őket közvetlen módon – döntő többségükben saját életüket aktívan befolyásoló polgároknak, szerveződésnek mutatták szinte minden társadalmi szerep kapcsán.

*Konfliktusok ábrázolása*¹³

Az elemzés kitért arra a kérdésre is, hogy mennyire jellemző a konfliktusorientáltság az egyes kisebbségi csoportok bemutatása során, a társadalmi konfliktusok ábrázolásakor milyen azok jellemző tartalma, kik annak szereplői, illetve aktív vagy passzív szerepben jelennek-e meg a kisebbségek a konfliktusokban.

A sajtó egyik jellegzetes tulajdonsága, hogy előszeretettel gondolkodik konfliktusokban. A lapokat eladhatóvá kell tenni, és érdekesebb, izgalmasabb, az olvasót jobban vonzó az olyan hír, amely valamilyen ellentétéről számol be, mint az, amelyik az élet hétköznapi eseményeiről tudósít. Erről a jelenségről sokan értekeztek már, illusztrálásképp talán Aronson példáját lehet megemlíteni, melyben a texasi diákok tüntetése kapcsán plasztikusan bemutatja, hogy a sajtó mennyire a konfliktusokra helyezi a hangsúlyt, és amennyiben valamilyen erőszakkal fenyegető ellentét kompromisszummal, békésen megoldódik, úgy a média rögtön érdektelennek tartja az adott történet.¹⁴

Érdeemes ugyanakkor ezt a kérdést az erős társadalmi előítéletekkel övezett kisebbségekre vonatkozóan is végiggondolni: az erős szegregáltság miatt a kisebbségekről a többségek nagyobb része másodlagos forrásokból, elsősorban a médiából értesül, illetve az alapján alakít róluk véleményt. A kizárólag konfliktusokat hangsúlyozó mediakép a társadalmat jellemző erős előítéleteket tovább erősítheti. Bármilyen szűk legyen egy konfliktusban szereplő kisebbségeknek a köre, a sztereotípiák és a csoportképzés könnyen abba az irányba terelheti a többségi befogadót, hogy a kisebbség egészével azonosítsa a konfliktus kapcsán bemutatott kisebbségi személyeket.

A 4. táblázat azt mutatja, hogy az egyes kisebbségi csoportokat milyen gyakran mutatják be konfliktusok kapcsán.

4. táblázat

Konfliktust bemutató cikkek száma kisebbségi csoportok szerint, a kisebbségről szóló cikkek arányában

	konfliktusról beszámol	nem számol be konfliktusról	összesen
roma	317 (62%)	191 (38%)	508
nemzeti kisebbségek	59 (30%)	137 (70%)	196
kisebbségek általában	21 (34%)	40 (66%)	61
összesen	397 (52%)	368 (48%)	765

Az összes kisebbség közül a lapok a romák kapcsán számoltak be leggyakrabban valamilyen ellentétről. Ez egyrészt természetes, hiszen a mai magyar társadalomban a cigánysággal kapcsolatban nagyon komplex és súlyos problémák merülnek fel. Másrészt azonban a cigányság médiaképének kiegyensúlyozottsága szempontjából lényeges, hogy mennyire dominálják a média által a romákról alakított képet a konfliktusok. Míg valamely nemzeti kisebbséget megemlítő írások 30 százaléka, a romákról szóló cikkek 62 százaléka számolt be ellentétről, egytizedük több konfliktust is megemlített. Ezzel a sajtó egy fontos társadalmi probléma artikulációját valósítja meg, ugyanakkor azáltal, hogy nem ügyel az adott csoportról bemutatott kép egészének kiegyensúlyozottságára, a legjobb indulattal is elősegítheti a kisebbség és többség közötti amúgy is nagy társadalmi távolság fennmaradását, vagy akár annak további szélesedését.

Egyértelműen tettenérhető a cikkekben a csoportképzés és a csoportok közötti távolság hangsúlyozása. A problémákról beszámoló írások – legyen szó bármely vizsgált csoportról – közel 90%-a az ellentétet a kisebbség és többség csoportközi konfliktusaként jelölte meg.

A konfliktusok leírása kapcsán egy másik változó (amely azt méri, hogy a kisebbség a cikkben elsősorban személyként, tehát individualizáltan, vagy csoportként jelenik meg) is alátámasztotta azt a feltételezést, hogy a kisebbségekkel szemben fokozottak a kategorizációs törekvések akkor, amikor az írás konfliktusról számol be: az ilyen tartalmú cikkek jellemzően csoportként jelenítették meg a kisebbségeket, és csak ritkábban volt példa arra, hogy individualizálódjanak a konfliktusban közvetlenül érintettek. Az ellentétről beszámoló cikkek a romák esetében 42%-ban kizárólag csoportként mutatta be a kisebbséget; ez az arány a nemzeti kisebbségek esetében 70% volt.

A konfliktusok természetét illetőleg megfigyelhető, hogy a romák kapcsán ellentétekről beszámoló írások közel fele számolt be közéleti, több mint fele helyi és 14%-a személyes konfliktusról. Szembetűnő ugyanakkor, hogy a hazai nemzeti kisebbségek esetében a közéleti konfliktusok domináltak (90%), és csak elvétve akadt olyan írás, amely helyi, vagy személyes ellentét kapcsán tudósított volna az adott csoportról.

A konfliktus tartalmát tekintve az 5. táblázat nyújt információt.

5. táblázat

A konfliktusok tartalma a bennük elhangzott érvek, és aszerint, hogy romákról, vagy más nemzeti kisebbségekről számol be a cikk¹⁵

	romák	nemzeti kisebbségek
jogi	59 (19%)	14 (24%)
politikai vagy ösztársadalmi	74 (23%)	35 (60%)
gazdasági	30 (9%)	2 (3%)
szociális	82 (26%)	0
oktatási/kulturális	55 (17%)	16 (27%)
bűntügyi	83 (26%)	0
etnikai	56 (18%)	4 (7%)
etikai, morális	42 (13%)	0
történelmi	54 (17%)	4 (7%)
egyéb	7 (2%)	3 (5%)
konfliktusról szóló cikkek száma	317	59

Amíg a magyarországi nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ellentétekről beszámoló cikkek döntő többségükben jogi (24%), politikai (60%) jellegű konfliktusról számolt be, a cigányság kapcsán ez a tematika igen sokszínű. Leggyakrabban szociális ellentétekről szóltak (26%), de jellemzőek voltak a politikai jellegű ellentétekről és a bűntüzekről szóló írások is. A konfliktusról beszámoló cikkek aránya a vizsgált lapok közül a Népszabadságban volt a legmagasabb (73%), amely elsősorban a politikai, szociális és az etnikai ellentétekre tette a hangsúlyt.

Megvizsgáltam azt is, hogy az egyes témákkal foglalkozó írásokban mennyire jellemző az, hogy azok tárgyalásában dominálnak a konfliktusok (6. táblázat).

6. táblázat

Konfliktusról beszámoló cikkek száma/aránya aszerint, hogy mely témával foglalkozott az írás

nyers adat / sorszázalék	beszámol konfliktusról	nem számol be konfliktusról	összesen
kisebbségi politikai szervezetek, kisebbségi önkormányzatok működése	53 / 51%	51	104
kormányzati politika, támogatások	116 / 78%	33	149
jogi kérdések, kisebbségi jogok	80 / 74%	28	108
általános háttéranyag	52 / 61%	32	84
szociális kérdések	76 / 74%	26	102
munkaerőpiac	18 / 95%	1	19
gazdaság	5	3	8
kultúra	53 / 23%	182	235
kisebbségi oktatás	58 / 45%	72	130
kisebbségi média	9	9	18
egészségügy	7	0	7

nyers adat / sorszázalék	beszámol konfliktusról	nem számol be konfliktusról	összesen
bűnözés, rendőrségi tudósítások	102 / 79%	28	130
interetnikus helyi konfliktusok	128 / 100%	0	128
külföldi vonatkozású témák	26 / 62%	16	42
egyéb témák	35 / 54%	29	64
cikkek száma	397 / 52%	368	765

Leggyakrabban a kisebbségpolitikai, a jogi, valamint természetesen a bűnügyi és a helyi interetnikus ellentéteket tárgyaló írások mutatnak be konfliktusokat, vagyis ezek azok a kérdések, melyeknek sajtóbeli bemutatását leginkább jellemzi a többség és kisebbség közötti ellentét. Konfrontációtól viszonylagosan mentes területek a sajtó „valóságában” a kultúra, az oktatás és valamelyest a kisebbség belső politikai önszerveződése volt.

A vizsgálat köre kiterjedt arra is, hogy amennyiben kisebbségeket érintő ellentéteket artikulál egy cikk, megnevez-e felelőst, és ha igen, kit. A konfliktusról beszámoló írások közel háromnegyede kitért a felelősség kérdésére. A 7. táblázat tartalmazza azokat a számokat és arányokat, melyek megmutatják, hogy amennyiben konfliktusról (is) beszámol egy cikk, úgy az abban nyilatkozó (legyen az a cikk szerzője, vagy a cikkben megszólaltatott bármely szereplő) kit nevez meg felelősnek: többséghez, vagy kisebbséghez tartozó személyt vagy szervezetet.¹⁶

7. táblázat

Konfliktusról beszámoló cikkekben felelőssé tett szereplők aszerint, hogy mely kisebbségről számolt be a cikk

	romák	nemzeti kisebbségek	összesen
többségi szervezet	217 / 58%	24 / 59%	241 / 58%
többséghez tartozó személy	55 / 15%	2	57 / 14%
kisebbségi szervezet	21 / 6%	0	21 / 5%
kisebbséghez tartozó személy	80 / 21%	15 / 37%	95 / 23%
összesen	373	41	414

397 cikkben számoltak be valamilyen konfliktusról, ezekben 414 felelőst neveztek meg összesen, 298 a többséghez, 116 valamely kisebbséghez tartozó személyt, illetve szervezetet. Többséghez tartozó felelősök esetén leggyakrabban politikai, illetve jogi szervezetet jelöltek meg a nyilatkozók, kisebbségi felelősök között pedig személyek fordultak elő általában. Ez arra utalhat, hogy annak ellenére, hogy a többséget gyakrabban hibáztatják egy-egy konfliktus miatt, döntő részben szervezeteket vonnak kérdőre, tehát nincs megszemélyesített okozója az ellentétnek. Ezzel szemben a kisebbség esetében, bár ritkábban neveztetik meg egy-egy viszály okozójaként, amikor mégis ez történik, akkor a cikkek döntő részben személyeket jelölnek meg felelősnek, vagyis a többségnél kollektív, míg a kisebbségnél individuális a felelősség megítélése; ez ugyanakkor olyan interpretációt is hordoz, miszerint a felelősség kérdésében – szemben a konfliktusokat nem érintő cikkekkal – nem jellemző a kisebbségek kategorizációja.

Összefoglalás

Az egyes kisebbségi csoportok jelenléte a magyar sajtóban erősen különböző volt. Míg a romákkal kapcsolatos kérdések súlya – mind az írások mennyiségét, mind terjedelmét tekintve – erősen megnőtt a sajtóban, addig a magyarországi nemzeti kisebbségekkel foglalkozó sajtótudósítások kevésbé hangsúlyosak. A melegekkel kapcsolatos kérdésekkel a magyar sajtó nemigen foglalkozott, kivéve a szubjektív, értékítéletektől telített bulvárlapot, a Mai Napot.

A vizsgált kisebbségekkel kapcsolatos cikkek tematikája igen zárt, és megfelel a magyar többségi társadalom által az adott kisebbségnek tulajdonított szerepeknek.

A cigánysággal kapcsolatos cikkek tematikája bővült ugyan, de még mindig meglehetősen zárt: zömében a cigányság politikai önszerveződéséről, az önkormányzatiságról, szociális kérdésekről, helyi konfliktusokról, bűnözésről és kultúráról, művészetekről írtak a vizsgált lapok. A magyarországi nemzeti kisebbségek kapcsán szinte kizárólag a kisebbségi önkormányzati rendszer működéséről, valamint a kisebbségi művészeti, folklorisztikus eseményekről és csekély mértékben az anyanyelvi oktatásról számoltak be.

Az írások több, mint fele (60-80 százaléka) szerepeltetett kisebbségeket individuális szerepmegjelölés nélkül, az adott minoritás, mint csoport megtestesítőiként. A kisebbségek homogén csoportként való bemutatása egyúttal együtt járt azzal, hogy az írásokban szereplők némák maradtak.

A sajtó ritkán mutat be olyan kisebbségi személyeket – tartozzanak bármely vizsgált csoporthoz –, akik a társadalom integráns, aktív szereplőiként és nem kizárólag kisebbségi szereplőiként láthatók.

A sajtóban a cigánysággal kapcsolatban kialakult kép egészét (tehát nem egy-egy cikket) uralják a konfliktusok. Ez egyrészt természetes, hiszen a sajtó ezáltal súlyos és akut társadalmi problémákat artikulál, ugyanakkor azzal, hogy e problémaorientált képet nem elensúlyozzák más ábrázolások, elősegíti a többség és kisebbség közötti amúgy is nagy társadalmi szakadék további növekedését.

A kisebbségekkel szemben fokozottak a kategorizációs törekvések akkor, amikor az írás konfliktusról számol be: az ilyen tartalmú cikkekben jellemzően csoportként jelentek meg a kisebbségek, és csak ritkán volt példa arra, hogy individualizálódjanak a konfliktusban közvetlenül érintettek.

JEGYZETEK

¹ A tartalomelemzés adatfelvételét a Párbeszéd Program finanszírozta.

² Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában. Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. In: *Cigányok és az iskola*. Educatio Kiadó, Budapest, 1996.

³ Az MTA Szociológiai Intézetének beszámolója a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról.

⁴ Erős Ferenc: Előítélet és etnicitás. *Magyar Tudomány*, 1997/6, pp. 712.

⁵ Terestyéni Tamás: A tévéhíradó valóságképének néhány jellegzetessége. *Jel-Kép*, 1984/2.

⁶ Csepeli György: Kisebbségek képe a többségi tömegkommunikációban. In: *Kisebbségkép a tömeg-tájékoztatásban*. Regio, Budapest, 1993.

⁷ Hegedűs T. András: A cigányság képe a magyar sajtóban (1985–86). *Kultúra és Közösség* 1989/1.

⁸ Vicsek Lilla: Cigánykép a sajtóban. *Amaro Drom*, 1996/12.

⁹ Csak a cikkek azon részének terjedelmét számoltuk, amely az adott kisebbséggel foglalkozott.

¹⁰ Egy cikk természetesen egyszerre több témát is felvethet, így a táblázat végösszege nem 680.

¹¹ A szerepek kódolása során a szervezetek esetében politikai, önkormányzati, civil jogvédő, kulturális, gazdasági, egyéb civil és egyéb szerepeket különböztettünk meg, a személyek esetében pedig kisebbségi politikust, jogászt, kisebbségi önkormányzati képviselőt, kisebbségi civilszervezet képviselőjét, munkavállalót, gazdasági vállalkozót, vagy vállalkozás képviselőjét, bűncselekmény gyanúsítottját vagy sértettjét, művészt, és az ezekbe a kategóriákba nem sorolható egyéb szerepeket. Bár egy-egy szervezet vagy személy több kategóriába is sorolható, a cikkek általában egyértelműsítették a szerepet.

¹² Az aktivitás elemzésekor kétféle szempontot vettünk figyelembe: egyrészt azt, hogy az adott szereplő megszólal-e közvetlenül, másrészt, hogy a cikkben ábrázolt tevékenységük mekkora aktivitást mutat.

¹³ A konfliktusok kódolása során a konfliktus természete szerint lehetett közéleti-társadalmi (makroszintű), helyi és személyes konfliktus; a konfliktusban érintettek köre szerint lehetett kisebbségen belüli vagy kisebbség és többség közötti konfliktus. Tartalma szerint elkülönítettük a politikai-össztársadalmi, jogi természetű, gazdasági, szociális, oktatási/kulturális, bűnügyi, etnikai, „etikai” és történelmi konfliktusokat. Ezek a kategóriák többnyire azzal voltak kapcsolatban, hogy a cikkben megjelenő vélemények milyen típusú érveket tartalmaztak. Egy-egy cikk, attól függően, hogy mely jellemzőit tárgyalta az egyébként általában többretegű konfliktusoknak, egyszerre több kategóriában is leködölásra került. Attól függően tehát, hogy az adott cikk hogyan definiálta a konfliktust, egy-egy eset többféle kategóriába tartozhatott a különböző interpretációk alapján. Így például a roma holocausttal kapcsolatos cikkek, amennyiben etikai-morális kérdésként hangsúlyozták a mai magyar kormány felelősségét a cigánysággal szemben, és tényeket ismertettek a második világháború alatt történt eseményekről, úgy a cikk történelmi és etikai konfliktusként is le lett kódolva, a székesfehérvári esetről a mintában található cikkek attól függően lettek politikai, társadalmi, jogi, szociális vagy etnikai konfliktusként kódolva, hogy a cikk felvetette-e a kormányzat felelősségét, és a romák szociális helyzetét, az önkormányzat jogi eljárását, vagy éppen a romáknak tulajdonított csoportjellemzőket tekintette-e a konfliktus gyújtópontjának. Az is kódolásra került, hogy az adott konfliktusban kit neveznek meg felelősnek (függetlenül attól, hogy arra a cikkben megszólaló érintett, vagy a cikk szerzője utal).

¹⁴ Aronson, Elliot (1992): *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

¹⁵ A másik két vizsgált csoportról olyan kevés számú cikk említett konfliktust, hogy azok tematikus bontása nem ad táblázatban, százalékosan közölhető, következtetésekre alkalmas adatokat.

¹⁶ Részletesebb bontás is rendelkezésre áll, mely a felelősként megnevezett szervezet, személy jellegét tartalmazza. A kódok összevonására azért volt szükség, mert olyan kicsiny elemszámokat tartalmaztak volna a táblázat egyes rubrikái, hogy az statisztikailag értelmezhetetlen lenne.

IRODALOM

- Aronson, Elliot: *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Az MTA Szociológiai Intézetének beszámolója a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbertől és 1994 februárja között végzett kutatásról.
- Bernáth Gábor – Messing Vera: „vágóképként, csak némában”: Romák a magyarországi médiában. *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal*, 1998.
- Csepeli György: Kisebbségek képe a többségi tömegkommunikációban. In: *Kisebbségkép a tömeg-tájékoztatásban*. Regio, Budapest, 1993.
- Csurdi Sándor (szerk.): *Kisebbségkép a tömeg-tájékoztatásban*. Régió Könyvek, Budapest, 1993.
- Erős Ferenc: Előítélet és etnicitás. *Magyar Tudomány* 1997/6. pp. 712.
- Hartmann, P. – Husband, C.: Mass Media and Racial Conflicts. *Race*, Vol. 12/3, 1970.
- Hartmann, P. – Husband, C.: *Racism and the Mass Media*. London, Davis Poynter, 1974.

- Hegedűs T. András: A cigányság képe a magyar sajtóban (1985–86). *Kultúra és Közösség*, 1989/1.
- Katz, E. – Szecskő, T. (eds.): *Mass Media and Social Change*. Beverly Hills, Sage, 1981.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában. Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. In: *Cigányok és az iskola*. Educatio Kiadó, Budapest, 1996.
- Kippendorf, Klaus: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995.
- Kisebbségek a médiában. Független Médiaközpont, Budapest, 1997.
- Lendvai Judit: A cigánykérdés sajtóvisszhangja. *Rádió és Televízió Szemle*, 1978/1.
- Messing Vera: A székesfehérvári gettó-ügy a médiában. „Romák százezrei szegregációban, a sajtó többsége az előítéletek gettójában.” Nyilvánosság Klub jelentés. *Népszava*, 1998. 1. 19.
- Messing Vera: Kisebbségek képe a magyar sajtóban. Egy próbakutatás tanulságai. 1997. Kézirat.
- Race as news*. UNESCO, Paris, 1974.
- Radó Péter: Jelentés a magyarországi cigány oktatásról. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 1997.
- Riggins, S. H.: *Ethnic Minority Media*. Sage Publ., 1992.
- Terestyéni Tamás: A tévéhíradó valóságképének néhány jellegzetessége. *Jel-Kép*, 1984/2.
- Vicsek Lilla: Cigánykép a sajtóban. *Amaro Drom*, 1996/12.

Pléh Csaba

PÓKOK A HÁLÓBAN. A HÁLÓZATI GONDOLKODÁS ÉS A MAI PSZICHOLÓGIA

Hálózatok a régi világban

A pszichológiában a mai technikai kiindulású hálózati gondolkodás megjelenését közel egy évszázaddal megelőzve is felmerült már a hálózati szemlélet az emberről. A századfordulón, majd századunk első két évtizedében körvonalazódtak először azok az első neves felfogások, amelyek az emberi ént vagy személyiséget több részre bontották fel. Valójában azonban magát a felbontás és felbomlás kérdését már jóval a mai értelemben vett tudományos pszichológia megjelenése előtt is megfogalmazták, mégpedig sokszor a társadalmi ember és a társadalomszervezés analógiájára. Újabban Goldstein (1994) mutatott rá arra, hogy példaként csak a 19. századi francia intellektuális életet véve, folytonos, társadalmilag is értelmezett és értelmezhető vita figyelhető meg az emberi személyiség, Én, *self*, általában az integratív kategóriák ismétlődően megfogalmazott kétféle értelmezése között. Az egyik az állandóan visszatérő hivatalos, mondjuk így royalista, katolicista felfogás, amely a halhatatlan lélek valamiféle szekularizált analógiájára kartézianus módon hisz az oszthatatlan lélek, a személy s hasonlók kiindulópont voltában. Társadalmilag ennek a Descartes-képnek a megfelelője a modernizáció egyik, a Centrális Tervezés útja, ahol az egy Isten, egy egyház, egy király, egy tekintély megfelelője a belső világban az integratív és integrált Én. A belső életnek is katolikus, royalista és tervgazdasági modellje ez, mely gondok nélkül alkalmazza a rendszer részeire is az intencionális hozzáállást, azt, melyet a köznapok szintjén oly nyilvánvalóan alkalmazunk egymásra mint integráltnak tekintett rendszerekre, mint egészekre, feltételezve, hogy mint személyek szándékokat megvalósító ágensek vagyunk (Dennett 1998a). Mindebből számunkra most az a fontos, hogy e képben analógia van a külső társadalmi világ és a belső világ között: mindkettőben a centrális integráció a lényegi mozzanat.

Számunkra ez az egységes kép most csak háttérként érdekes, és valójában az alternatívák a fontosak, ahol szintén összhang van a külső, társas-társadalmi és a belső rendről alkotott elképzelések között. Goldstein (1994) értelmezésében a francia szellemi életben megjelentek ezek a dezintegráló felfogások, elsőként az empiristák képzetdinamikai nézeteiben, legjellegzetesebben Condillacnál, aki számára az Én levezetett kategória, mely a saját testre vonatkozó képzetekből alakul ki. Ugyanez érvényes azonban a múlt század első felében a francia kultúrában is népszerűvé vált frenológiai felfogásra is, mely az oszthatatlan lélek helyett nagyszámú egymástól független feldolgozórendszerrel beszélt. Az emberi személyi-

ség egésze feladatokra és területekre specializálódott alrendszerek működésének összességéből állna elő. Ezek az elemi diszpozíciók mai szóhasználatban az emberi elme moduláris szerveződésének felelnek meg, ahol nincsen az általános megismerésnek és az Énnak megfelelő *központi teremfelügyelő*, illetve ennek szerepe igen korlátozott vagy másodlagos. Lange a materializmus történetéről szóló munkájában igen ironikusan megfogalmazta ezt az átfogó társadalmi mintázatot. „Kis emberkék parlamentjével van dolgunk, akik mindegyikének, ahogy az a valódi parlamentekben is történik, egyetlen gondolata van. [...] Egy lélek helyett a frenológia közel negyvenet ad, s ezek mindegyike önmagában oly titokzatos, mint az általában vett lélek élete.” (Lange: *A materializmus története. III.*, 124. o.)

A harmadik felbontó mozzanat volt a múlt században a *klinikai disszociációs elméletek* megjelenése, Franciaországban elsősorban Charcot és Janet munkáiban, de triviálisan ide sorolódik Freud jelentősége is. Az emberi személyiség itt sem kiindulópont, s megkonstruált jellegét az mutatja, ahogyan szét tud bomlani. Ezt a belső folyamatot is megfogalmazta igen határozott szociális metaforákban már a múlt századi francia gondolkodás. Hyppolite Taine (1870) az intelligenciáról szóló könyvében a deklarációk szintjén az egészséges és osztatlan identitás mellett áll ki. Hozzáfűz azonban ehhez némi neurofiziológiai értelmezést is, amit két társadalomszervezési metaforával mutat be. „Összességében, az alacsonyabbrendű állatoknál az egymással teljesen egyenlő és egymástól független idegi központok *köztársaságát* találjuk, ami a magasabbrendű állatokhoz érve apránként fejlődő s egyenlőtlen központok *monarchiájává* válik, mely központok szorosan összekapcsolódnak s egy alapvető központnak vannak alárendelve.” (Taine, 1870, 393–394. o., kiemelés tőlem, P. Cs.).

Társas viszonyok és az én felszabdalása

Mindezek a koncepciók – és sorolhatnánk az ismerősebb, modernebb példákat is, például Ernst Mach (1927) szakítását a kiindulópontnak tekintett Én fogalmával, és összekapcsolását a testképpel – mind *belülről indulnak*, a klasszikus felfogásokban intim kiindulópontnak tekintett kartézianus Ént belülről bontják fel. Emberi oldalában azonban, s ez már közelebb visz a külső hálózatokhoz, megfelel ennek a felfogásnak az életszféra autonómiájának hirdetése s a hatalom megosztásának gondolata. Olyan társas világot jelent ez, amelyben a rend csak másodlagosan áll elő, nem felülről lefelé, a hierarchiákban leosztva épül, s nem a szociális hatalom benne a kiindulópont. Evolúciósan mindez annak hirdetésének felel meg, hogy a „tervezet” el van osztva a létezésükért küzdők teljes hálózatában (Dennett, 1998b), s nem valamiféle első lépésként adott kiinduló mozzanat.

A pszichológiában és a szociológiában az emberi viselkedés meghatározottságára nézve a klasszikus szociális megoldás két réteget különít el a személyiségben: a saját magunk számára létező belső, magyszerű, és a mások számára létező külső, burokszerű rétegeket elválasztva nem belülről, hanem kívülről kezdi el felbontani a személyiséget. Ebben a felfogásban a személyiség külső világa másokkal való interakcióinkból és szerepeinkből származik. Klasszikus példák erre, ahogy azt Mérei (1996) és Pataki (1977) összefoglalta a hazai irodalomban, George Herbert Mead (1973) s a mögötte sorakozó korai amerikai self-elméletek, mint James Baldwin, Cooley vagy Mary Calkins, Henri Wallon és Vigotszkij (1971). Ezek a felfogások mind megkérdőjelezik a különböző lélek-pótlékok kiindulópontnak, origónak tekintését. Többnyire a külső, szociálist Ént az interakcióból eredeztetik, hogy azután a személyes azonosságra, illetve a kezdeményező emberre felvegyenek egy

másik összetevőt, valamiféle belső Ént is. A különböző változatok eltérő felfogást képviselnek arra nézve, hogy honnan származtatják ezt a bensőbb Ént. Van, akinél ez valami lélekpótlék lesz, mely megmagyarázatlan, van, akinél a testi identitásból fakad, végül a legradikálisabb megoldásokban ez a belső integratív fogalom is a másokkal való interakciókból származik.

A hálózatokban gondolkodás szempontjából igen fontos, hogy ezek a felfogások már sok-sok évtizeddel ezelőtt a kommunikációt tartották döntőnek az ember integratív egysége szempontjából. Valójában a különbség az előtérbe helyezett kapcsolatok számában és az intimitásban van. Mead (1973) és Bahtyin (1986) egyaránt a dialógus képével s metaforájával jellemzik, hogy mire gondolnak az Én-összetevők és a társas világ kapcsolatában. A szociálizáció intim dialogikus helyzetei jelentenek számukra paradigmaticus alternatívát a klasszikus filozófia és pszichológia önmagába zárt kartézianus világával szemben. Ez az intimitás, ma már látjuk persze, egyben állásfoglalás saját koruknak a tömeghelyzeteket és az egyén és tömeg viszonyát előtérbe állító, egyszerre dezindividualizált és intimitás nélküli életeseményeivel és az erre reflektáló tömegpszichológiájával szemben (lásd ennek kritikus értékelésére Pataki, 1998). Az is világos, hogy a hetvenes évektől a külső személyiségrétegeket felbontó statikus szerepfogalmat felváltotta egy szabályközpontú szerepértelmezés. Ez, mint László János (1998) értelmezése rámutat, részben a szociális meghatározottság értelmzésének megváltozását jelenti. A szerepet mint kész, konzerv viselkedésmintát felváltja a szociális eredetű szabály, ami dinamikusabb, készségyszerűbb fogalom. Másrészt, éppen ezzel összhangban, a meghatározottság interiorizálódik: nem külső szerepekről van szó, hanem a szerepeket generáló belsővé tett szabályokról, s ezek a szabályok alkotják a személyiség mégoly intimnek tekintett belső világát.

Miközben tehát a szociálpszichológia világában végbement egy szabálycentrikus fordulat a viselkedés társas meghatározottságaira nézve, hamarosan gyökeresen – legalábbis mi most úgy érezzük, gyökeresen – megváltozott a köznapi helyzet, legalábbis a privilegiált társadalmi rétegekben. A mai helyzet új mozzanata, hogy ha nem is keletkezésében, de mindennapi létmódjában a személyt nem mint kisszámú intim kapcsolatban önmagát dialogikusan újrakonstituáló rendszert képzeljük el, hanem mint nagyszámú és sokszor igen személytelen kapcsolat, sok-sok hálózat metszéspontját. Nem abból indulunk ki, mint James Baldwin (1894) vagy Henri Wallon (1971), hogy hogyan konstituálja az Ént a Másikkal való interakció, hanem egy már kialakult személy oldódik fel mintegy kapcsolatok sokaságában. Itt nem a genezisen van a hangsúly, hanem a köznapi viszonyain. Valójában a szociológiában fenyegetésként oly sokat emlegetett *szervezeti ember* köznapi megjelenéséről van itt szó a hálózatok előtérbe kerülésével.

Ennek a sok kapcsolatot tartalmazó, kívülről induló és az egyén külső burkait megkonstruáló felfogásnak is van azonban klasszikusnak számító előzménye. Sajátos érzelmi hangsúlyokat, a közösség elsőbbségét és a szociális hatékonyság szerepét előtérbe állító kidolgozott változata volt ennek ugyanis a harmincas évektől a szociometria. Ez már reprezentációiban, a megjelenítés módjában is egy háló részeként képzelel az embert, illetve, mint saját kritikus összefoglalójában Mérei (1996, 217–238. o.) is rámutat, a másik oldalról, a társas viszonyokat képzelel el szerepek összességéként. Ez a kétarcúság Mérei értelmezésében nem radikális visszavezetés, nem redukcionizmus, hanem állandó pozitív feszültségforrás az egyén és a csoport között: „A szociometriai egyensúly a csoportban megnyilvánuló társas történéseknek és egyéni törekvéseknek az egybefonódását és szétválását, feszültségét és konfliktusát rögzíti”. (Mérei 1996, 321. o.)

Hálózatok a mai világban

(Itt puskázom egy nemrég megjelent dolgozatomból, Pléh 1998.)

Bruno Latour (1993) a mai intellektuális világ lényeges mozzanataként azért a hálózatokat mutatja be, mert szerinte a hálózatok gondolkodás a humanizmus igazi fenyegetőjének, a hagyományos esszencializmusnak a megkérdőjelezője. A megoldás korunk gondjaira az ember sokszoros beágyazottságának a hirdetése, annak hangsúlyozása, hogy mindannyian egyszerre több hálózat részei vagyunk. Ez egyértelműen a „premodern maradványok” meghaladása lenne. A modernitás kora előtti ember nem egyszerűen abban különbözött a modern embertől, hogy hierarchiák része volt, és szerepével azonosult, hanem annak révén is, hogy társadalmilag egyetlen szerepe volt. A modernizáció (például a sokszor elidegenítettnek hirdetett nagyvárosi élet) egyik fontos felszabadító mozzanata annak a megteremtése volt, hogy egyszerre sok társadalmi és társas hálózatban élünk. A mai technikai hálózatok ezt az urbanizációs viszonyokasodást viszik tovább, annak régóta emlegetett kettősségeivel. A városi élet, mert személytelen, elidegenedett, nem autentikus, hangzik az egyik értelmezés, míg a másik szerint mivel a városi lét személytelen, ezért a szabadság forrása, és a hagyomány és a kész szerepek helyett a szociális készségek igazi kibontakozási terepe. Valójában a sokféle viszonylat együttes meglétének a felismerése az az új hangsúly, ami a mai közösségelvű felfogásokat megkülönbözteti a klasszikus dialógus és intimitás központú elgondolásoktól.

A mai világ episztemikus helyzetének új mozzanata Latour elemzésében az, hogy nemcsak elvileg vesszük észre, hogy hálózatokban élünk, hanem a hálózatok előtérbe kerülnek a valóságos életben is. Egyszerre van itt szó valós, technikai (telefon, elektromos hálózat), társas (emberek sajátos szövődékei), és szimbolikus hálózatokról. Nyíri (1994, 160–161. o.) mutatott rá arra, hogyan jelent ez meg már másfél évszázaddal ezelőttől a közlekedési hálózatokban, s hogyan vette észre ennek jelentőségét igen korán a holisztikus történetfilozófia, például Arnold Toynbee. Napjainkban a NET egyszerre mindegyik hálózatot felhasználja (például az elektromos és a telefonhálózatot), de ugyanakkor egy szimbolikus kapcsolatrendszer, mely számos emberi kapcsolatot s hálózatot (például az egy helyen levő embereket) viszonylagossá tesz. Kérdés persze, hogy mindez valóban megszünteti-e a vonatkoztatási csoportokat és a személyességet is implikáló „láthatatlan kollégiumokat”. Tényleg felváltják-e ezeket a személytelen hálózatok, vagy csak kiegészítik. S persze visszatérő kultúrkritikai kérdés, s nemcsak az új kultúra Bazarovjainak rámenőssége révén, hogy a személytelenedés nem jelent-e túl nagy árat a szabadságért.

A használó személyiségének külső rétege azokból a hálózatokból származik, amelyekben részt vesz. Valójában ez csak technikai mozzanata miatt újdonság. Mind de facto, mind pedig – mint fentebb láttuk – a társadalomtudományok kapcsolatközpontú irányzataiban, mind filozófiailag korábban is létezett, amint Nyíri Kristóf (1993a, 1993b, 1994) számos írásában rámutatott. Valójában a *homo networkiensis*-szel kapcsolatban felmerülő aggályok is hasonlóak ahhoz, amelyek a klasszikus kapcsolat és/vagy szerepközpontú emberképpel kapcsolatban felmerültek. Mi biztosítja, hogy ne legyünk pusztán csavarok egy gépezetben? Hogyan maradhat meg az individualitás a hálózatok világában? Mi véd meg a pusztá konformizmustól? Klasszikusan úgy hangzott ez a kérdés, hogy mi véd meg attól, hogy csupán szerepek sokasága legyünk? Ma pedig úgy hangzik, hogy mi véd meg attól, hogy egész fejünk pusztán a hálózatokból vett tudásmorzsa sokasága legyen?

Akik hisznek a hálózatok jövőjében, azok az *információs mozzanatra* helyezik a hang-

súlyt. Szerintük döntő eltérés a hagyományos túlszociologizált emberképtől, hogy itt a hálózat nem szokások és vonzalmak tárházát adja, amelyeket átvennénk, hanem információkat. Az információ pedig elvileg kiszabadít saját adott helyzetünk, épp így létünk sokszor nagyon is sivár kötöttségeiből, megnyitja számunkra a világot. Másrészt éppen az információ természete és az egymásnak ellentmondó információk, az alternatív hálózatok lehetősége miatt ez a helyzet elvileg lehetőséget ad a kritícista hozzáállás szélesebb kibontakozására, arra, hogy mérlegelve összevessük az információkat. A borongó kultúrkritikus viszont azt mondja, hogy a hálózatok igazi veszélye éppen az, hogy az információt rendezetlenül és megszüretlenül adja. A logikai rend helyett pusztá asszociatív szerveződést ad a maga ideoda ugráló kapcsolataival.

A mai világban – szociológiailag persze hangsúlyoznunk kell, hogy ez pillanatnyilag még csak egy privilegizált réteg információs helyzete – a köznapi életben létrejött egy olyan helyzet, amely a személy kívülről történő felbontásának felel meg. Ugyanakkor a dekompozíció belülről bomlasztó erői is újra megjelentek, s a külső, az interakciós felbontással homológ dekompozíciót hirdetnek. A stabil pontnak tekintett Én, a rendíthetetlen individuum volt a polgári társas világkép kiindulópontja. Hasonló módon volt kiindulópont a mentális szerveződés vizsgálatában a kategóriák szilárd, világos határú szerveződése, és önmagukban megálló volta. Miként a külső világban a stabil pont az egyén volt, a belső világban a fogalom. Mindkettő valami esszencialista lényegnek felelt meg. Sok nekifutásra kérdőjeleztük meg ezt az esszencializmust, mind a világ, mind az emberi gondolkodás szeveződésére nézve. Hogy csak két igen eltérő hagyományban és érvrendszerben működő példára utaljak, mind Darwin, mind Wittgenstein sok egyéb mellett úgy is értelmezhető, mint a kategóriák esszencialista értelmezésének megkérdőjelezői.

A mai hálózatos gondolkodásmód fogalmaink értelmezésében is megjelent. Elkezdődött ez már a strukturalizmussal, mely a szavak jelentését lényegek helyett azok egymáshoz való viszonyában oldotta fel. Számunkra azonban a szélsőséges végpont az érdekes. A címkézett, strukturált, mentális, szemantikai hálózatok néhány évtizede után megjelentek az esszencializmus minden nyomától megfosztott *konnekcionista* hálózatok, melyek radikálisan felbontják a fogalmak belvilágát. Ennek a belső felbontásnak megfelel egy technikai, gépi váltás is. A hagyományos mindent szervező Én fogalmának megfelelő szekvenciális információfeldolgozást megvalósító gépekkel szemben megjelennek a párhuzamos feldolgozást végző számítási és gépi architektúrák. Minden tudásunk önmagában ostoba és érzéketlen kapcsolati hálózatokban – ez esetben a konceptuálisan értelmezett idegrendszer hálózataiban – jelenik meg. S a racionalitás kérdése is hasonló a két helyzetben, a külvilág és a belső világ hálózati felbontásában: vajon kiemelkedik-e a hálózatok világából automatikusan a logikai rend, vagy annak genezisére és szerveződésére további elveket kell feltételeznünk. Az egyik lehetőség külön gondolati szervező elvek feltételezése, melyek lényegében az elme igazi struktúráját adnák meg (Pinker 1997, Marcus 1998), vagy pedig a logika és a kategoriális szerveződés valamiféle emergens, a kapcsolatok kavalkádjából kiemelkedő struktúráként jelenik meg, mint egy virtuális gépezet (Clark 1996).

A külső világra nézve hasonló módon feltehetjük, hogy ott a hálózatok és valahová tartozások egyszerre tekintély alapú, konformista igazodásából s ugyanakkor elvtelen zűrzavarából van kivezető út, mégpedig az érvelés útja. Évtizedekkel ezelőtt Jean Piaget (1926, 1933, 1965) hangsúlyozta ezt, még a hálózati gondolatvilágot jócskán megelőzve. Az ő felfogásában a társas koordinációnak több útja van. Az egyik a tekintélyvel, mechanikus szolidaritáson alapuló premodern szerveződés, amit a modernizációval leküzdeni vélünk,

de állandóan visszatér az élet különböző szervezeteiben. Ennek intellektuális oldala a konformizmus, az erősebbhez való igazodás a deklarált véleményekben, és ugyanakkor a belső világban az irracionális, mert pusztán vélekedéseken alapuló koherencia. A másik út a kölcsönösség révén létrejövő reflexió. Szociálisan, a külső világban ezt a szerepviszonyok állandó cseréjének lehetősége teremti meg. Vagyis az a helyzet, amikor különböző szociális csoportok véleményei ütköznek, s a csoportszerveződés tág értelemben demokratikus, a pozíció nem biztosítja a vélekedések átvételét. Ennek belső következménye lenne az érvelést, s logikát használó racionális koherenciateremtés.

Térjünk vissza a mai hálózatok világára! Optimista értelmezésben Piaget felfogása azt sugallná, hogy abban az információs közegben, ahol nincsen információs monopólium, és ahol a tudást birtoklók és azzal nem rendelkezők szerepe állandóan felcserélődhet, még a hálózat világában is megteremtődik a lehetősége ennek a racionalitásnak. Ennek persze számos szociológiai részmozzanata van, miként az egész technikai hálózatosodásnak is.

(1) A *kiterjedt levelezés* megváltoztatja személyes és (megintcsak a privilegizáltaknál) szakmai életünket. Az egyén számára ez sokszor konfliktusok forrása közvetlen, valódi környezetében: állandóan a hálózaton csüng, s észre sem veszi a valódi embereket. Ugyanakkor megvalósulása ez annak az álomnak, ami az írásbeliséggel megkezdődött. Kötöttségeinkből állandóan ki tudunk lépni. Megtesszük ezt szellemileg és érzelmileg is. Ha úgy tetszik, optimista értelmezésben a hálózatok egy személyesen nyitottabb világ lehetőségét ígérik.

(2) A *listák, vitacsoportok* egyrészt mint választható és választott identitások élnek, szemben megintcsak valóságos környezetünk szűk csoport-lehetőségeivel. Sokkal többféle-nek definiálhatjuk magunkat, s ez a virtualitás megmenthet a valós élet szűkreszabottságától. Ezekben a láthatatlan kollégiumokban kompetenssé válhatunk olyan dolgokban, amikben egyébként kevéssé lennének azok. A tudományos csoportok absztrakció helyett gondoljunk arra, mennyi szociális tiltakozás szerveződött meg máris igen gyorsan a hálózatokon. A pesszimista persze azt mondja, hogy mindez a felvett, nem autentikus identitások fenyegető világát is jelentheti.

(3) Az *adatbázisok, a hálózati információk* az optimista értelmezésben a tudás demokráciáját hordozzák. Elérhetetlen tudásokhoz férünk gyorsan hozzá, és saját terveink szerint kombináljuk ezeket. Sőt, magunkat és tudásunkat is úgy jelenítjük meg, ahogy kívánjuk. A pesszimista szerint ez a vélekedések és a vélt tudások világa, ahol egyre nagyobb probléma lesz az autenticitás. Továbbá ránkeröltetett tudásokat kapunk a monopóliummal rendelkező szolgáltatóktól, s a tudás rendezetlen. Olyan, mint egy nagy pletyka, amit asszociatív elvek tartanak csak össze.

Én az optimista értelmezésben hiszek. Véleményem szerint azonban mindehhez egy további fontos mozzanat tartozik. A hálózatok, éppen a *tudni mit* jellegű információk könnyű hozzáférhetősége révén, általánosan meg fogják változtatni a Ryle (1974) értelmében vett *tudni mit* és *tudni hogyan*, a deklaratív és az eljárási tudások viszonylagos súlyát a társadalomban. A sebésztől és a suszterről mindig is tudtuk, hogy a *tudni hogyan* fontosabb az értékelésükben. Egyéb területeken viszont a mi könyves közép-európai kultúránkban ma is a *tudni mit* uralkodik. Megtanítunk néhány alapvető kulturális készséget a gyermekeknek, de utána úgy véljük, hogy a tényszerű tudás a mérce. Sokat papoltunk ez ellen mind az iskolai készségfejlesztés, mind a gyakorlati alkalmazás nevében, de azért az értékrend nem változott meg, mert a *tudni mit* típusú tudás drága volt. Amikor a hálózatok révén ez olcsóvá válik, a készség az információ kezelésére lesz az a kulcsmozzanat, mely a *homo networkien-sist* kiemelheti a konformizmus uszályából. A pesszimisták azt szokták hangsúlyozni, hogy

a tudáshordozó hálózatoknak kell megtalálniuk a szervezés nem asszociatív módját. Szerintem inkább arról lesz szó, hogy az emberi használonál változik meg az értékrend. A szervezés, a megszűrés, és az érvelésben való használat lesz a mérce, s annak a biztosítéka, hogy a hálózat egy új középkori hierarchikus integráció helyett a Piaget értelmében vett demokratikus és argumentatív koherencia új lehetőségét nyújtja majd.

Valójában a közösség és az egyén közti viszony egyik alapkérdését veti fel újra a *homo networkiensis* megjelenése. Ez a kérdés a konstruktivitás: vajon a társas világ csak korlátozza-e az ember magában meglévő intellektuális lehetőségeit, vagy a racionalitás éppenséggel onnan származik-e. Három klasszikus lehetőség van itt.

(1) A közösség meleg (vagy néha hideg), személyes intimitáson alapuló közeg, amely megismerésünk legalapvetőbb kereteinek alakításában konstruktív szerepet játszik. A keretek a közösségből jönnek létre, de önfejlődő megismerő rendszereik alakítják a legtöbb tartalmat. Ezt a korai érzékeny szakaszokban kialakuló rendszert a hálózat persze nem tudja kiváltani. Érdekes kérdés azonban, hogy időnként nem ismétli-e meg ezt a helyzetet.

(2) A társadalom személytelen, elvárásokkal teli hierarchikus rendszer, amely nem teremt gondolkodást, csak korlátozza azt. Az optimista értelmezésben a hálózati világ terjedésének igazi ígérete az, hogy egyre inkább háttérbe szorítja ezt a kétségkívül mindig újra felmerülő törzsies premodern gondolkodás-szerveződést.

(3) Az autonómián alapuló kapcsolatokban a társas viszonyok egész életünkben (nemcsak a korai kritikus szakaszokban) a gondolkodás konstruktív mozgató tényezői. Azért vagyunk pókok a hálóban, mert állandóan újra és újra szőjük magunknak a hálót.

Az igazi kérdés, amire a választ nem tudjuk, hogy a *homo networkiensis* világában, ha megszabadulunk a hierarchiák nyomasztó hatásától, hol is lesz az intimitás és a személyesség helye. Vajon a virtualításban teljes erejével megjelenik-e ez, vagy egy olyan komplementer világot kell elképzelnünk, amelyben hálózati életünk az információ, a demokrácia és az érvelés világa, míg esendő földi létünk az intimitásé.

IRODALOM

- Bahtyin, M. M. (1986): *A beszéd és a valóság*. Budapest: Gondolat.
- Baldwin, J. M. (1894): *Mental Development in the Child and the Race. Methods and Processes*. New York: Macmillan.
- Clark, A. (1996): *A megismerés építőkövei*. Budapest: Osiris.
- Dennett (1996): *Micsoda elmék*. Budapest: Kulturtrade.
- Dennett, D. (1998a): *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest: Osiris.
- Dennett, D. (1998b): *Darwin veszélyes gondolata*. Budapest: Typotex.
- Goldstein, J. (1994): The advent of psychological modernism in France: An alternative narrative. In: Ross, D. (1994, ed.): *Modernist Impulses in the Human Sciences. 1870–1930*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 190–209
- Lange, F. A. (1881): *History of Materialism. I–III*. London: Trübner.
- László János (1998): *Szerep és elbeszélés*. Budapest: Scientia Humana.
- Latour, B. (1993): *We have never been modern*. New York: Harvester.
- Mach, E. (1927): *Az érzetek elemzése*. Budapest: Franklin.
- Marcus, G. (1998): Can connectionism save constructionism? *Cognition*, 1–30.
- Mead, G. H. (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Mérei Ferenc (1996): *Közösségek rejtett hálózata*. 3. kiadás. Budapest: Osiris.

- Nyíri Kristóf (1992): *Tradition and individuality*. Dordrecht: Kluwer.
- Nyíri Kristóf (1993a): Szövegszerkesztővel gondolkozva. In: *Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*. Budapest: Atlantis.
- Nyíri Kristóf (1993b) Hagyomány és társadalmi kommunikáció. *Replika*, 11–12, 284–293.
- Nyíri Kristóf (1994): *A hagyomány filozófiája*. Budapest: T-Twins.
- Pataki Ferenc (1977): *Társadalomlélektan és társadalmi valóság*. Budapest: Kossuth.
- Pataki Ferenc (1982): *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest: Kossuth.
- Pataki Ferenc (1987): *Identitás, személyiség, társadalom*. Budapest: Akadémiai.
- Pataki Ferenc (1998): *A tömeglélektan*. Budapest: Osiris.
- Piaget, J. (1926): Le probleme de pensée primitive. Magyarul: Pléh Csaba (szerk.): *Pszichológiai történeti szöveggyűjtemény. II.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Piaget, J. (1933): L'individualité en histoire. L'individu at le formation de la raison. *Troisième Semaine Internationale de Synthèse*. Párizs: Alcan, 67–121. Hivatkozás a Piaget (1976) újrakiadása alapján: 81–123.
- Piaget, J. (1963): Problemes de la psychosociologie de l'enfance. In: Gurvitch, G. (szerk.): *Traité de sociologie*. Párizs: Presses Universitaires de France, 229–254. Hivatkozás a Piaget (1965) alapján: 161–197.
- Piaget, J. (1965): *Études sociologiques*. Genf: Droz.
- Piaget, J. (1976): Les Sciences sociales avec at apres Jean Piaget. *Revue Européenne des Sciences Sociales*, 14, No. 38–39. Genf: Droz.
- Pinker, S. (1997): *How the mind works?* New York: Norton.
- Pléh Csaba (1998): Számítógép és személyiség. *Replika*, 30, 77–100.
- Ryle, G. (1974): *A szellem fogalma*. Budapest: Gondolat.
- Taine, H. (1870): *De L'intelligence*. Paris: Hachette.
- Vigotszkij, Sz. L. (1971) *A magasabb pszichikus funkciók fejlődése*. Budapest: Gondolat.
- Wallon, H. (1971): *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat.

BUDAPESTI NAPLÓ, AVAGY SUSAN CSODAORSZÁGBAN

Susan Rubin Suleiman: Budapest Diary (In Search of the Motherbook). University of Nebraska Press, Lincoln and London, 1995. 232 oldal

Ebben a többszörösen kritikus korban, melyben nemcsak egy századnak és egy (év)ezrednek a vésszesen közelgő végét van szerencsénk megélni, hanem letűnt rendszerek és kényszerű hallgatások lassú halálát is, semmi nem ment meg attól, illetve akadályoz meg immár bennünket abban, hogy emlékezzünk – mégpedig a dialektikus kettősség törvényeinek és a világ sokszínűségének engedelmességgel – jóra és rosszra, szépre és csúnyára, öröme és szenvedésre egyaránt. Sajátos magyar sors-e vajon, hogy ezek a kettősségek nem működnek mostanában, hogy a nosztalgiát az ifjabb generáció már szinte csak értelmező szótárból ismeri, s a derűs anekdotákat még az idősebbek is rég eltették jobb napokra. Mert nincs kedvük hozzá. A fájdalmas emlékek azok, melyek feltolulnak, a sokáig ki- és elmondhatatlanok vágnak napfényre jönni, megmutatni magukat, hogy akik nem tudtak róluk, most tudjanak, s akik átélték, megértsék végre őket.

Így járt Susan Rubin Suleiman is, akinek már a neve is kész regény, mondhatni komplex történet, mint ahogy az élete is az, a tisztos polgári (értelmiségi) lét és a földönfutó száműzött végpontjaival és a közöttük található sok-sok finom árnyalattal együtt.

Történetünk idején Susan megbecsült, jónevű harvardi irodalomprofesszor, két fiúgyermek általában boldog anyja, s nem utolsósorban egy bizonyos Mr. Suleiman elvált felesége, aki édesanyja példájából számít arra, hogy hamarosan megjelenik egy újabb igazi. Mind-ezen tényeknek azonban történetünk szempontjából csak másodlagosan van jelentősége, ugyanis a helyszín nem Harvard, hanem többnyire Budapest, és az amerikai egyetemi tanár hol mint Akácfa utcai zsidólány, hol mint független magyar értelmiségi rója a budapesti utcákat, simogatja végig tekintetével régi házak régi falait, háborodik fel testes szónokok gyűjtő hangú beszédein. A fiúgyermekéről még lesz szó, Mr. Suleimanról már nem.

Sok oka lehet annak, amiért Susan az utóbbi néhány évben egyre erősebben noszogatta a sorsot, ugyan vetné őt vissza egykori hazájába, a kiváltó ok talán mégis édesanyja egyre visszafordíthatatlanabb betegsége, majd halála, mely után hirtelen felszakadt előtte a múlt, és ahelyett, hogy a hajdani emlékek és kapcsolatok ezzel a halállal együtt megmerevedtek és véglegessé váltak volna, valahonnan nagyon mélyről elindult benne egy folyamat. Valóságossá váltak rég (és erővel) elfeledett arcok, helyek, emlékek – lázasan kutatni kezdett múltjában. Mintegy sajátos önelemző pszichoterápiát folytatván szisztematikusan feltárta emlékeit, és egyenként szemügyre véve őket megpróbálta megérteni – felnőtt fejjel, immár kellő, de még mindig nem biztonságos távolságból – őket. És megmutatni fiainak. A csak benne

élő, áttetsző emlékeket és helyszínüket, a nagyon is valóságos várost fürdőivel, kirándulóhelyeivel együtt.

Biztonságos, jól berendezett világgal indult hajdanán élete, melyet kedves rokonok, balettiskola és zongoraleckék béleltek puhára, s olyan hétköznapi gondok ráncoltak, mint hogy megessi-e a gyerek az ebédet, vagy miért jár el apuka otthonról, illetve mit beszélnek erről a szomszédok és a rokonok – addig, amíg úgy el nem romlott minden, hogy fegyvereket lefizetve kelljen hajnalban kiszökniük saját házukból, és nevet, apát-anyát megtagadva nevelőszülőknél bújkálni a libákhoz-sárhoz nem szokott kislányt gúnyoló falusi gyerekekkel hálva egy szobában. Susan (vagy Zsuzsika?) soha nem tudta sem szüleinek, sem ennek az országnak megbocsátani árulásukat, a döglött lovakat az utcán, a megaláztatást és a magára hagyottságot, az irracionális menekülést, mely során a Kárpát-medencében összevissza bolyongva próbáltak nyomorúságosan kijutni a felismert terrorból és félelemből.

Attól kezdve számára tabu lett az ország, monoton és bánatos nyelvével együtt, mely nem muzsikál és nem csilingel, s melyet apja korai halála után már csak anyja őrzött makacsul, más hallgatóság híján unokáinak mesélve történeteit. Susan súlyos ajtót csapott be maga mögött, s talán kisgyermekkorai emlékeivel együtt egy kicsit odaát hagyta örömeit és érzékenységet is. A múlt azonban nem olyan természetű, hogy meghúzza magát csendesen és láthatatlanná válva egy félreeső sarokban, így az övéké is végigkísérte családi életüket, hatásosan távol tartotta tőlük a boldogságot. Susan érzékletes leírását adja az emberi kapcsolatok és az érzések sokféleségének, a szeretet és a gyűlölet, a tisztelet és a megvetés egymás mellettségének, a családi dinamika állandó változásának, kényes egyensúlyának.

A múlttal való szembenézésre két látogatás idején kerül sor, az első alkalommal serdülőkoruk küszöbén álló fiait kézen ragadva turistaként érkezik „haza”. Megdöbbenve veszi észre, hogy nem beszél igazán a nyelvet, és hogy a sok ismerős utca és hely ellenére idegen már neki ez a város, nemkülönben a város is idegenként kezeli őt. Egy magyar olvasónak talán ez a Napló legpikánsabb része, ahogy egy idegen-ismerős rácsodálkozik életünkre, felfedezi korai ráncainkat, rosszkedveinket, sértődékenységeinket és tétováságunkat, ahogy élvezettel, de azért állandóan keseregve lubickolunk megoldatlan helyzeteinkben. A pikantéria nem veszít erejéből a második látogatás idején sem, amikor Susan a Kollégium Budapest vendégszeretét élvezi majd hat hónapon át, és többek között elmedítál az amerikai és a magyar vécékagylók szerkezeti és funkcionális különbségeiről, miközben egészen, de egészen profán módon nyilatkozik általunk igen nagy becsben tartott filmjeinkről, színházainkról, „lehímsovínisztázva” több kedvencünket is. Átlépett a tükrön, mint Alíz, és ő is sok indokolatlan, nehezen megmagyarázható furcsasággal találja magát szemben. Találkozik emberekkel, akiket sokan ismernek, de nem úgy, mint ő, akit a találkozáskor nem befolyásolnak előítéletek, csoportnormák és a kötelező tisztelet. Tükröt tart nekik is, nekünk is, megmutatva milyenek vagyunk, vagy legalábbis azt, hogy milyenek lát bennünket.

Később zarándokútra indul az ország városaiba zsinagógák, temetők és családi okmányok felkutatására, szinte kényszeresen próbálva nyomon követni szülei útját, jellegzetesen kelet-európai, váratlan fordulatokkal és választásokkal teli életüket, apja és anyja ambivalens kapcsolatát. Lenyűgözve ízeleteti a szót: „anyakönyvi kivonat”, és a fantáziátlan angol „birth certificate” helyett ezt választja naplójában: „excerps from the motherbook”. Nyomozása során számos „kivonatnak” a nyomára is akad, de mindenhol szembe kell néznie a szétfosló idővel, az eltűnt sorsokkal és életekkel. Apja életéből, az életét kitöltő, hitközségi munkájából semmi nem maradt, ami emlékeztetne rá, ami a személyéhez kötődne, hiszen már azok az emberek is kihaltak, akik legalább a nevét ismerhették volna. Idegenként bá-

mulnak rá apja „szent helyén”, mint ahogy a régi Akácfa utcai házban is, ahová bátorságát összeszedve becsenget megnézni hajdani lakásukat, hogy a még mindig ott álló zongorán kívül már csak megcsonkított, kényszerből feldarabolt szobákat találjon. A mélypont Krakóban – ahol a hajdani 55 000 fős zsidó közösségből nem maradt több ember 150-nél –, majd Gorlicében következik be, mely utóbbiban a Holocaust előtt a város lakosságának fele zsidó volt, a Holocaust után pedig nem maradt belőlük senki, még dokumentumaik sem. Az esztelen gyűlölet módszeres tudatossággal mindent megsemmisített, eltüntetve egy egész népet nemcsak ebből a városból, hanem a Föld színéről is, nagypapástól, unokástól, iskolai bizonyítványostól, bolti feliratostól együtt, mintha soha nem is léteztek volna. Susan Naplójának forgatókönyvét azonban a sors írja, mert a néhány órás látogatás alatt összetalálkozik egy Mr. Risenberggel, aki hozzá hasonlóan a múltat kutatja, az egyedüli emberrel, aki még emlékezhet az itt született apára, az akkori életre, és aki mutat neki egy emberfeletti erőfeszítéssel és elszánással elkészített albumot, melyben a gorlicei túlélők véletlenszerűen megtalált fényképekből, hajdani életük mozaikjaiból próbálják rekonstruálni az elpusztított életet, hajdani világukat.

A több, mint 200 oldalas Napló a fájdalmas emlékezések és az örömteli új találkozások története, egyszerre családkutatás és a gyökerek keresése; analitikus önvallomás és pillanatkép az 1993-as Magyarországról egy messziről jött, de mégsem ismeretlen ember tekintetével. És persze remek szórakozás az, amikor az ember megpróbálja megfejteni a kitalált nevek mögötti valóságos embereket – ami egy ilyen parányi országban nem is olyan nehéz...

Boross Ottilia

CONTENTS

**PUBLIC OPINION RESEARCH ON PARLIAMENTARY ELECTIONS
IN 1998**

HUNGARIAN GALLUP INSTITUTE (Tamás Bodor)

MARKETING CENTRUM (Béla Marián)

MEDIÁN (Endre Hann)

SOFRES MODUS (Imre Kabai – Miklós Pálvölgyi)

SZONDA IPSOS (Tibor Závecz)

**Tóka, Gábor: ELECTION POLLS AND ELECTION PREDICTIONS
IN 1998**

**Messing, Vera: IMAGE OF ETHNIC AND NATIONAL MINORITY
GROUPS IN THE HUNGARIAN PRESS**

**Pléh, Csaba: SPIDERS IN THE NET. NETWORK CONCEPTIONS AND
PSYCHOLOGY**

210 Ft